

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

ФІЛОСОФІЯ

Навчально-методичний посібник
у схемах і таблицях

Львів
2018

УДК 101(075.8)
Ф56

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 28 лютого 2018 року № 7)

Рецензенти:

А. Ф. Карась, доктор філософських наук, професор (Львівський національний університету імені Івана Франка)

Л. Й. Гуменюк, кандидат соціологічних наук, доцент (Львівський державний університет внутрішніх справ)

Філософія: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 184 с.

ISBN 978-617-511-260-1

Навчально-методичний посібник підготовлений авторським колективом кафедри філософії та політології Львівського державного університету внутрішніх справ із урахуванням чинних вимог до такого роду робіт, відповідно до програми навчальної дисципліни «Філософія» на основі теоретичного матеріалу підручника «Філософія» (2015). Текст викладений, в тому числі, у вигляді таблиць і схем, що значно спрощує здобувачам вищої освіти удосконалення власних гносеологічних, онтологічних, аксіологічних, як і, зрештою, антропологічних задатків.

Для здобувачів вищої освіти, усіх, хто цікавиться філософією.

УДК 101 (075.8)

ISBN 978-617-511-260-1

© Бліхар В. С. та ін., 2018
© ПП «Арал», 2018

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	5
<i>Тема 1.</i> ФІЛОСОФІЯ ЯК СВИТОГЛЯД І ВИЗНАЧЕНИЙ ТИП ЗНАННЯ	7
Семінарське заняття 1	
Філософія як світогляд і визначений тип знання	17
Терміни і поняття для засвоєння	17
Питання для самоперевірки:	17
Індивідуальні завдання.....	18
Література.....	19
<i>Тема 2.</i> ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА АНТИЧНОГО СВІТУ: У ВИТОКІВ ФОРМУВАННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ	20
Семінарське заняття 2	
Антична філософія.....	33
Терміни і поняття для засвоєння	33
Питання для самоперевірки	33
Індивідуальні завдання.....	34
Література.....	35
<i>Тема 3.</i> ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: ВІД КОСМОЦЕНТРИЗМУ ДО ТЕОЦЕНТРИЗМУ ТА ГУМАНІЗМУ ВІДРОДЖЕННЯ	37
Семінарське заняття 3	
Філософська думка Середньовіччя і Відродження	46
Терміни і поняття для засвоєння	46
Питання для самоперевірки	46
Індивідуальні завдання.....	47
Література.....	49
<i>Тема 4.</i> ГНОСЕОЛОГІЗМ ТА СУБСТАНЦІОНАЛІЗМ ЯК ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ НОВОГО ЧАСУ (XVII – перш. пол. XIX ст.).....	50
Семінарське заняття 4	
Філософська думка Нового часу.....	61
Терміни і поняття для засвоєння	61
Питання для самоконтролю	61
Індивідуальні завдання.....	62
Література.....	63
<i>Тема 5.</i> ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ У ДВАДЦЯТОМУ СТОЛІТТІ	64
Семінарське заняття 5	
Вектори розвитку світової філософської думки у двадцятому столітті	75
Терміни і поняття для засвоєння	75
Питання для самоконтролю	75
Індивідуальні творчі завдання	76
Теми доповідей	76
Література.....	78

<i>Тема 6.</i>	УКРАЇНЬСЬКА ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА: ІСТОРИЧНИЙ І КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ	79
	Семінарське заняття 6	
	Українська філософська думка: історичний та культурний контекст	92
	Терміни і поняття для засвоєння	92
	Питання для самоконтролю	92
	Індивідуальні творчі завдання	93
	Теми доповідей	94
	Література.....	95
<i>Тема 7.</i>	ОНТОЛОГІЯ: СТРАТЕГІЇ БУТТЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ.....	96
	Семінарське заняття 7	
	Онтологія: філософські проблеми буття.....	108
	Терміни і поняття для засвоєння	108
	Питання для самоконтролю	108
	Індивідуальні завдання.....	109
	Література.....	110
<i>Тема 8.</i>	ПІЗНАННЯ ЯК КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ ПРОЦЕС ОТРИМАННЯ І ТРАНСЛЯЦІЇ ЗНАННЯ В СУСПІЛЬСТВІ	111
	Семінарське заняття 8	
	Гносеологія: філософська теорія пізнання.....	124
	Терміни і поняття для засвоєння	124
	Питання для самоконтролю	124
	Індивідуальні завдання.....	125
	Література.....	126
<i>Тема 9.</i>	ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ ЯК ВАЖЛИВА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ	127
	Семінарське заняття 9	
	Буття людини як важлива проблема філософської антропології.....	137
	Терміни і поняття для засвоєння	137
	Питання для самоконтролю	137
	Література.....	138
<i>Тема 10.</i>	СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ: СУСПІЛЬСТВО ЯК СИСТЕМА	140
	Семінарське заняття 10	
	Соціальна філософія	146
	Терміни і поняття для засвоєння	146
	Питання для самоперевірки	146
	Індивідуальні завдання.....	146
	Література.....	147
<i>Тема 11.</i>	СОЦІАЛЬНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ І МАЙБУТНЄ ЛЮДСТВА.....	149
	Література.....	156
	ГЛОСАРІЙ.....	157
	РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	179

ВСТУПНЕ СЛОВО

Навчально-методичний посібник «Філософія в схемах і таблицях» є продовженням роботи викладачів кафедри філософії і політології у напрямі забезпечення поглибленого вивчення навчальної дисципліни «Філософія» з здобувачами вищої освіти, розпочатої декілька років тому, коли у світ вийшов навчальний підручник (Філософія: підручник / В. С. Бліхар, А. Ф. Карась, М. П. Требін та ін.; за ред. В. В. Середи, М. М. Цимбалюка. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 428 с.), підготовлений спільними зусиллями провідних українських науковців із різних регіонів України.

Сьогодні цей підручник є базовим у викладанні і вивченні філософських курсів Львівському державному університеті внутрішніх справ. За два роки він пройшов апробацію у курсантській і студентській аудиторії, дістав чимало схвальних відгуків. Разом із тим, великий обсяг теоретичного матеріалу, насиченість його багатотою і різноманітною інформацією, потреба у впровадженні нових форм навчально-методичної роботи підказали новий напрям роботи і визначили формат пропонованого посібника «Філософія в схемах», який концептуально і тематично відповідає змісту вище згаданого підручника.

Головною метою нового навчально-методичного посібника є допомогти здобувачам вищої освіти у розумінні та засвоєнні навчального матеріалу з філософії на основі стислої і лаконічної схематизації головних тем курсу, їх візуалізації.

Візуалізація навчальної інформації тісно пов'язана з її стисненням, ущільненням. Ущільнення знань – це процес реконструкції повного фрагменту знання.

Візуалізація означає спосіб сприйняття зором, наочно. Завдяки візуалізації як сучасній стратегії навчання великі обсяги інформації можна представляти в згорнутій, стислій і лаконічній формі, що сприяє інтенсифікації навчання. Використання схем в освітньому процесі як один із засобів візуалізації дає можливість зробити його більш керованим, інструменталізованим, більш прогнозова-

ним, проєктно-модельним, що однозначно вплине на стійкість і передбачуваність результатів навчання.

Схеми до навчального курсу «Філософія» відповідають критеріям візуалізації, у числі яких: лаконічність і простота представлення інформації; точність відтворення всієї структури та окремих елементів; акцент на головному; врахування можливостей аудиторії сприймати візуальну інформацію.

Під час розгляду тем навчального курсу використані такі моделі візуалізації: фреймові моделі, конспект-схеми і метаплани.

Матеріал посібника структурований таким чином: 1) класична філософія (Т. 1, Т. 2, Т. 3, Т. 4); 2) філософські парадигми некласичної філософії (Т. 5); 3) українська філософська думка (Т. 6); 4) теоретичні теми: Т. 7 (онтологія), Т. 8 (гносеологія), Т. 9 (філософія людини), Т. 10 (соціальна філософія), 5) праксеологія філософії (Т. 11).

Навчально-методичний посібник підготовлений на основі сучасної бібліографічної бази.

Містить глосарій та рекомендовану літературу з навчального курсу.

Тема 1

ФІЛОСОФІЯ ЯК СВИТОГЛЯД І ВИЗНАЧЕНИЙ ТИП ЗНАННЯ

Логіка викладу: Особливості найдавніших форм ставлення людини до світу (релігія і міф). Поняття «світогляд» і його структура. Філософія і світогляд. Філософія як наука. Головні галузі філософського знання. Філософія для людини і суспільства. Функції філософії.

Ключові терміни: філософія, світогляд, міфологія, релігія.

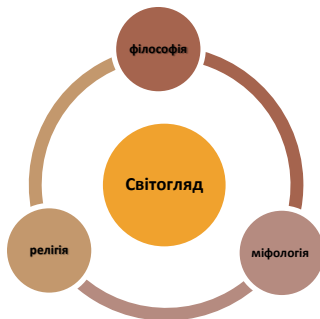
1. З давніх давен людей турбує питання про те, як потрібно розуміти, трактувати та оцінювати все те, що існує навколо них, як слід характеризувати ті зміни, що відбуваються і постійно впливають на людину як на основного суб'єкта розвитку світової цивілізації. Відповідь на ці актуальні та всеохоплюючі питання і дає **філософія** – специфічна наука, котра характеризується надзвичайним універсалізмом та всеохоплюючим впливом на будь-яке знання.

Людина здатна подумки виділяти себе із оточуючого світу, відволікатися від наявних обставин та думати про щось інше, осмислювати і узагальнювати свій досвід. Вона може розуміти себе як суб'єкта життєвого процесу, в тій чи іншій мірі бути здатною усвідомлювати свої переживання, потреби, вчинки, не просто відчувати те, що відбувається навколо неї, але у випадку необхідності аналізувати та оцінювати свою життєву ситуацію. Вона робить це у специфічній формі духовно-практичного освоєння світу, який має назву «світогляд», головним предметом якого є відношення між людиною і світом. Найдавнішими формами людського світогляду є релігія, міфологія, філософія.

Головною ознакою релігійного світогляду є віра в існування надприродних сил, які регулюють й унормовують поведінку людини. Для релігійного світогляду характерне роздвоєння світу на: природний, той, що реально існує; надприродний, аргументований на основі визнання пріоритетності надприродних факторів. Окрім того, важливу роль відіграє культова практика, що обов'язково надає релігійному світогляду духовно-практичного виміру. У релі-

гійному світогляді людина намагається самовизначитись у світі, шукає себе через самоусвідомлення як частини Божественного.

Схема 1.1. Найдавніші форми світогляду

Основні характеристики **міфологічного світогляду**:

а) абсолютизація кровно-споріднених зв'язків природи та людини з метою подолання відчуження природи у первісному суспільстві і тлумачення незрозумілих природних явищ, в силу цього – перенесення людських рис на оточуючий світ; зацікавленість проблемами походження тих чи інших явищ (*генетизм*);

б) персоніфікація природних сил та способів людської діяльності; взаємоперенесення властивостей людей та живої природи (*антропо- та соціоморфізм*); в) оперування образами, поєднання реальності та фантазії, природного та надприродного, відсутність абстрактного мислення; розгляд предметів та явищ у цілісному вигляді (*синкретизм*);

в) формування картини світу як такої, що сприймається на віру та не потребує доказів, обґрунтування та перевірки практикою;

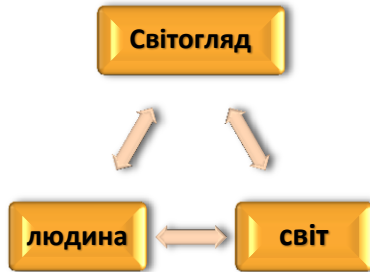
г) розуміння людини як знаряддя в руках природних сил, життя якої визначається долею, а дії та вчинки якої наперед зумовлені нею, в силу чого проповідування пасивно-приспосовницького типу поведінки.

Характеристика релігії та міфу як специфічних історичних типів світогляду, котрі панують на ранніх етапах розвитку людства, дозволяє побачити у них ряд спільностей. Наприклад, у міфі часто використовується релігійна тематика (їх героями часто виступають боги та інші надприродні сили та явища), а відтак характерна для

релігії віра виступає підставою для того, щоб вірити в сам зміст того чи іншого міфу.

2. *Світогляд* – це спосіб освоєння навколишнього світу на основі узагальнення природничо-наукового, технічного, соціально-історичного і філософського знання.

Схема 1.2. Предмет світогляду: відношення між людиною і світом

Термін «світогляд» виник наприкінці XVIII ст. як переклад німецького слова «Weltanschauung», що означає «погляд на Всесвіт», а широке його використання почалося лише в другій половині XIX ст.

Німецький натураліст і філософ І. Кант першим став використовувати поняття «світогляд», дійшов висновку, що якщо існує наука, справді потрібна людині, то це та, що дає їй можливість знати, як належним чином зайняти своє місце у світі і правильно зрозуміти, ким слід бути, щоб бути людиною.

Схема 1.3. Структура світогляду

Схема 1.4. Рівні світогляду

буденний (світовідчуття, світосприйняття)

• базується на звичаях, традиціях

теоретичний (світорозуміння)

• базується на знаннях

Важливу роль у процесі формування світогляду відіграють *знання*, від їх обсягу та якості залежить здатність пояснювати та оцінювати оточуючий світ. Світоглядні орієнтири людини, як правило, виражаються через узагальнення саме тих знань, котрі набуваються у рамках суспільної практики. Потрібно звернути увагу на саму диференціацію цих знань, їх можна поділити *відповідно до рівня на технологічні, емпіричні та теоретичні*.

Значне місце належить *цінностям*, що відображають значущість певних об'єктів для життєдіяльності людини і виступають як властивості предметів та явищ задовольняти ті чи інші потреби людини.

Віра – це духовний компонент, який реально впливає на світогляд. Вона відображає властивість людини до внутрішнього визнання певних цінностей як нормативного пріоритетного начала свого існування та діяльності. У процесі життя вона може змінюватись і це залежить від психофізичного стану людини, від певних установок, сформованих емпіричним (досвідним) чином під впливом зовнішнього середовища.

Переконання – це сукупність стійких поглядів людини на оточуючу дійсність, які сформувались у процесі її життєдіяльності. На відміну від віри зміна переконань відбувається не так часто, вони є стійкішим елементом людського, оскільки відображають результат тривалого впливу на людину.

Особливе значення має *практична діяльність* людини, адже світогляд орієнтує людину на поведінку у певних обставинах, виявляє реальний вплив на процес людської життєдіяльності.

Світогляд є способом
духовно-практичного
ставлення людини до світу

3. **Філософія** – це теоретично розроблений світогляд, система узагальнених теоретичних поглядів на світ, на місце людини в ньому, з'ясування різних форм її ставлення до світу.

Головними рисами, що характеризують філософський світогляд, є: по–перше, системність, і, по–друге, теоретичний, логічно обґрунтований характер системи філософських поглядів. До цього необхідно додати, що в центрі філософії завжди знаходиться людина, що, з одного боку, обумовлює формування картини світу і дослідження його впливу на людину, а з іншого боку, людина розглядається в її ставленні до світу, визначається її місце, призначення у світі й у суспільстві.

Відношення «людина–світ» пронизують усю філософію. Людина народжується двічі. Вперше вона приходить у світ як жива істота, а потім, пристосовуючись до нього й водночас «пристосовуючи» його до себе, вона впорядковує і гармонізує свою особистість, створює собі «карту-схему» дійсності, формує принципи світобудови, осмислює навколишній світ, проясняє і конструює сенс життя.

Утверджуючи себе за допомогою пізнавальних здібностей, людина виробляє інтелектуальне і ціннісно-емоційне ставлення до світу, що, в свою чергу, постає у вигляді системи ідеалів, поглядів, принципів пізнання і діяльності. Це все є підґрунтям, на якому формується світогляд.

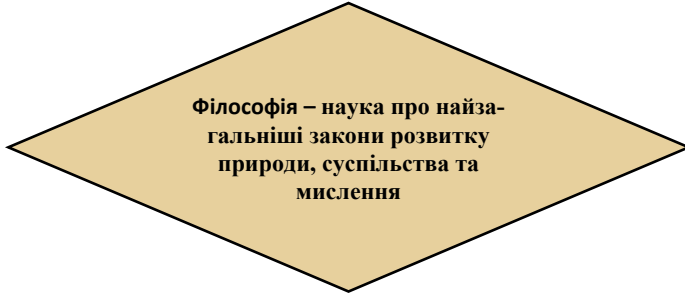
Філософія як світогляд та специфічна система наукових знань про все суще ставить перед собою певні завдання, основний зміст яких можна звести до такого:

а) по-перше, вона прагне зрозуміти та пояснити реальний світ (онтологія);

б) по-друге, вона ставить завдання пізнання цього світу та людини зокрема (гносеологія);

в) по-третє, важливим аспектом філософського знання виступає виявлення особливостей та майбутнього суспільства, означення ідеального суспільного устрою (соціальна філософія);

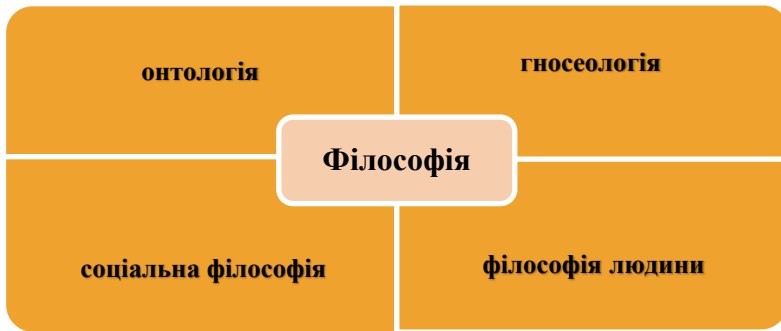
г) по-четверте, філософія повинна не лише з'ясувати особливості життя людини, але й дати відповідь на його смисложиттєві запитання, які хвилювали і завжди хвилюватимуть людину (про сенс життя, його мету тощо) (філософія людини) .

4. Розкриваючи особливості філософії, визначаючи її місце в системі сучасної науки, ми помічаємо, що вона має певну структуру, що виявляє системність філософського знання, його розвиток від нижчих своїх проявів до вищих, від простих до складних.

Найбільш важливими галузями філософського знання є такі:

Схема 1.5. Галузі філософського знання

Онтологія – філософське вчення про буття. Цей термін вперше використав німецький філософ Р. Гоклініус (1613). Той, хто працює в галузі онтології, прагне до теоретичного осмислення буття як такого, виявлення його загальних визначень.

Гносеологія – філософська теорія пізнання. Якщо в онтології вирішується завдання зображення світу самого по собі, то в гносеології вихідним є визначене ставлення людини до світу.

Соціальна філософія вивчає не окрему частину життя суспільства, а суспільство взагалі, як систему, що постійно розвивається. Вона описує якісну своєрідність суспільства, його закони, соціальні ідеали, генезис і розвиток, логіку соціальних процесів. Для соціальної філософії важливими є питання про відношення суспільства до держави, релігії, моралі, суспільних ідеалів тощо; вона досліджує його духовну культуру та концентрує увагу на загальнолюдських принципах цивілізаційного життя людства.

Філософська антропологія вивчає проблеми та феномен людини в різноманітних буттєвих і духовних проявах на основі світоглядних, методологічних і концептуальних підходів філософської дисципліни. Як правило, філософська антропологія фіксує свою увагу не тільки на культурній і біологічній диференціації. Для неї важливо представити людство як єдине ціле. Для філософської антропології важливим є «принцип холізму», що орієнтує на багатоаспектний аналіз досліджуваних явищ.

Філософія є різновидом універсального знання, оскільки дає цілісне розуміння природи реального світу; як світоглядна основа будь-якої науки, дозволяє вирішувати її основні проблеми.

Філософське осмислення стоїть над емпіричним, що базується на досвіді людини, і тому має всезагальне значення.

Важливою рисою філософії є її субстанціональність, прагнення вияснити суть реальності через пізнання єдиного її начала та основного елементу, котрий втримує систему філософського знання. В історії філософської думки можна помітити активні пошуки того, що становить основу всього сущого, що єднає предмети та явища реального світу.

Серед проблем філософії як універсальної науки важливе місце посідає пояснення сутності оточуючого світу.

Який він, що є його суттю, як потрібно його розуміти, оцінювати, сприймати – все це неодмінно становить основу філософських пошуків та дискусій.

«Мислитель».
Скульптор
О. Роден (XIX ст.).

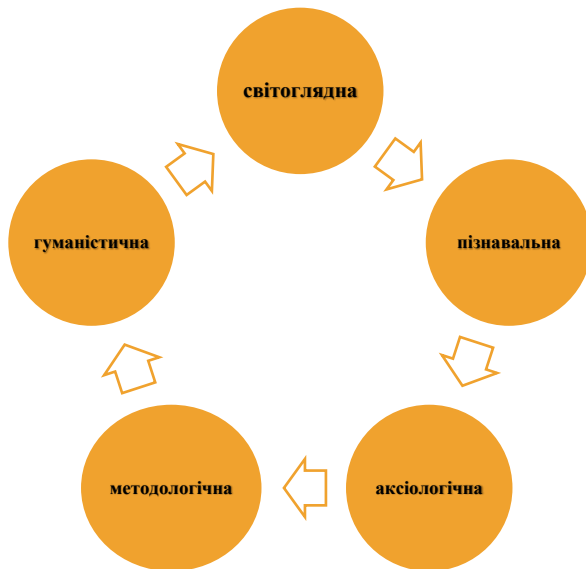
5. За своїм типом всі функції філософії умовно можна розподілити на: а) світоглядні та б) методологічні. Перший тип представлений функціями:

а) світоглядною, що полягає у виробленні світогляду людини, а саме: системного погляду на оточуючий її світ та саму себе;

б) теоретико-пізнавальною (гносеологічною), що розкривається у ході вироблення категорій, які відображають найзагальніші зв'язки та відношення між предметами та явищами. Будучи теорією та методом пізнання реальності, філософія допомагає оволодіти новими даними про дійсність. У процесі пізнавальної діяльності людини історично сформувались такі методи пізнання, які є різновидом всезагальних і тісно пов'язані з філософським осмисленням дійсності;

в) ціннісно-орієнтаційною (аксіологічною), що виражає особливості вироблення та вивчення філософією цінностей, які регулюють поведінку людини та суспільства, а також критерії визначення значимості тих чи інших предметів та явищ для подальшого розвитку реального світу.

Схема 1.6 Функції філософії

Методологічний тип функцій філософії представлений:

а) функцією раціонального узагальнення та систематизації теоретичного вираження результатів конкретних наук;

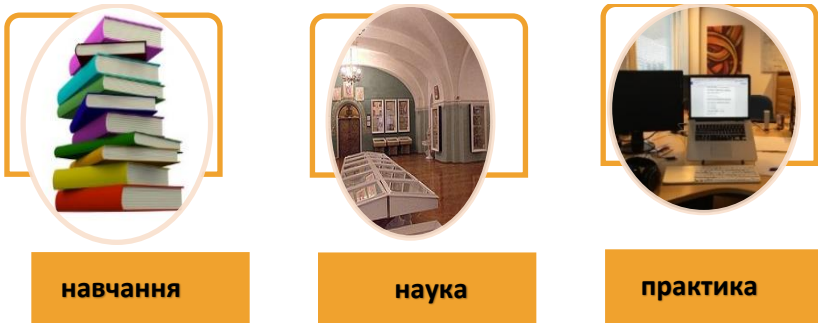
б) критичною функцією, що полягає у подоланні застарілих догм та поглядів;

в) інтегративною функцією, що сприяє критичному узагальненню всіх форм людського досвіду та знань;

г) прогностичною функцією. Перед філософським знанням стоїть завдання виробити теоретично обґрунтований прогноз подальшого розвитку всього суцього, в тому числі людини та суспільства. Виконання цієї функції можливе завдяки тому, що філософське знання виступає у ролі теоретичного осмислення процесів, що відбуваються у реальній дійсності упродовж тривалого часу.

Ряд сучасних філософів виокремлюють також *гуманістичну та моральну* функції філософії. У першому випадку йдеться про домінування в сучасній філософії, особливо західній, екзистенціально-персоналістських тенденцій, пов'язаних із філософським осмисленням суцього, виходячи з природи людини та її буття.

Схема 1.7. Значення філософії

Значення філософії детермінується її глибоким, чітко структурованим, теоретично обґрунтованим та універсальним характером, здатністю вірно та повноцінно пояснювати сутність реального світу, з досить великою ймовірністю правильно прогнозувати його подальший розвиток.

Філософія є вільним, критичним, заснованим на принципах розуму міркуванням про світ і людину, усвідомленням самих засад людського існування.

Філософія як предмет вивчення, покликана допомогти молодій людині духовно самовизначитись у світі її життєдіяльності.

Філософія повинна стати школою мислення і школою вільного діалогу з іншими людьми і культурою людства.

Філософія проникнута людським змістом. Це та частина духовної культури, яка допомагає людям не забувати про свою людську приналежність, змушує працювати мозок, тренувати логічне і образне мислення, історичну пам'ять, замислюватись над буттям, відкривати для себе усе розмаїття світу.

Філософія містить накопичені й систематизовані знання, свої категорії і поняття, визначені підходи до пізнання, історії, різних сфер буття і людської життєдіяльності.

«Філософія ... одна тільки відрізняє нас від дикунів і варварів і ... кожен народ тим більше цивілізований і освічений, чим краще в ньому філософствують; тому немає для держави більшого блага, як мати істинних філософів».

Рене Декарт

Семінарське заняття 1
ФІЛОСОФІЯ ЯК СВІТОГЛЯД
І ВИЗНАЧЕНИЙ ТИП ЗНАННЯ
(2 год.)

План

1. Особливості виникнення філософського мислення та його ознаки.
2. Філософія та інші форми людського світогляду (міфологія, релігія).
3. Предмет філософії. Світоглядний характер філософії як гуманітарної науки.
4. Структура філософського знання.
5. Функціональне призначення філософії (для людини, нації, суспільства, людства).

Терміни і поняття для засвоєння:

Міфологічний світогляд, релігійний світогляд, філософський світогляд, філософія як наука, галузі філософії: онтологія, гносеологія, філософська антропологія.

Питання для самоперевірки:

1. Які соціальні, економічні та інші передумови виникнення філософського мислення?
2. Якими є ознаки філософського мислення?
3. Чим філософія відрізняється від міфології, релігії?
4. Як змінювався предмет філософії?
5. Якою є структура філософського знання?
6. Яку роль виконує філософія в житті людини, суспільства, людства?
7. Чи можна говорити про філософію як ядро духовної культури?
8. Ознайомтесь із схемою 1.1 і дайте визначення кожного з вказаних понять.
9. Ознайомтесь із схемою 1.2 і розкрийте структуру світогляду.
10. Проаналізуйте схему 1.3 і самостійно знайдіть інформацію про інші галузі філософського знання, доповніть її.
11. Вивчіть схему 1.4 і розкрийте значення функцій, що їх виконує філософія.

Індивідуальні завдання

✓ Ознайомтесь із схемою 1.6, письмово викладіть свою думку про значення філософії.

✓ Самостійно підготуйте доповідь на тему «Українська філософська парадигма: світогляд як духовно-практичний феномен (школа В. І. Шинкарука)».

✓ У формі есея проаналізуйте запропоновану думку: «Всі філософи говорять не про те, як вони самі живуть, а про те, як **потрібно** жити». На яку особливість філософії вказує давньоримський мислитель Сенека?

Тестовий самоконтроль

Тест: Універсалізм філософії пояснюється: 1) наявністю великої кількості професійних філософів; 2) специфічністю її предмета; 3) наявністю онтологічного вчення; 4) наявністю філософських теорій щодо трактування суцього..

Тест: Світоглядом називають: 1) історично першу форму свідомості; 2) особливу форму людського самоосмислення, яка виникла в результаті здатності людини усвідомити власне «Я»; 3) узагальнені уявлення людини про себе, світ та своє місце в ньому.

Тест: Синкретичність, антропоморфізм характеризують: 1) філософський світогляд; 2) міфологічний світогляд; 3) науковий світогляд; 4) атеїстичний світогляд; 5) релігійний світогляд.

Тест: Ціннісно-орієнтаційна функція філософії спрямована на: 1) доведення об'єктивності реальності світу; 2) формування світовідчуття; 3) формування світорозуміння; 4) визначення значення явища, події, предмета для людини .

Тест: Прагнення вияснити суть реальності через пізнання єдиного начала: 1) формує значення філософії як світогляду; 2) виступає теоретичною основою філософського обґрунтування світу, визначає субстанціональність філософії; 3) проголошує наявність уніфікованого принципу у поясненні суцього.

Запрошення до дискусії на тему «Роль філософії в сучасному світі».

Платформа для обговорення: текст Філософія у публічному просторі: між академічністю й популярністю / В. Кебуладзе, А. Богачов, М. Кірізвас, О. Комаров, В. Моренець, В. Оксенюк, Р. Оксенюк, М. Препотенська, С. Пролєєв, М. Шубчик // Філософська думка. – 2017. – № 1. – С. 6–27.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова

1. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, А. Ф. Карась, М. П. Требін та ін.; за ред. В. В. Середи, М. М. Цимбалюка. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 428 с.
2. Філософія. Словник: персоналії, категорії, поняття та терміни / В. С. Бліхар, Н. В. Гайворонюк, М. П. Гетьманчук, М. М. Олексюк та ін.; [ред. М. П. Гетьманчука]. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 228 с.
3. Філософія: навч. посібник для студентів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України / авт. кол.; за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010 – 344 с.

Додаткова

1. Людина в сучасному світі. В трьох книгах. Книга 1. Філософсько-культурологічні виміри: колективна монографія / [А. Ю. Васьків, Н. П. Гапон, Г. Т. Гнатишак та ін.]; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 577 с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека ім. В. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>. Інститут філософії ім. Г. Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.filosof.com.ua>.
2. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.
3. Тексты Философия XX–XXI вв. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.oba.wallst.ru/library/tema/sc/filos/for/xx_age.htm.
4. Философия без границ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://platonanet.org>

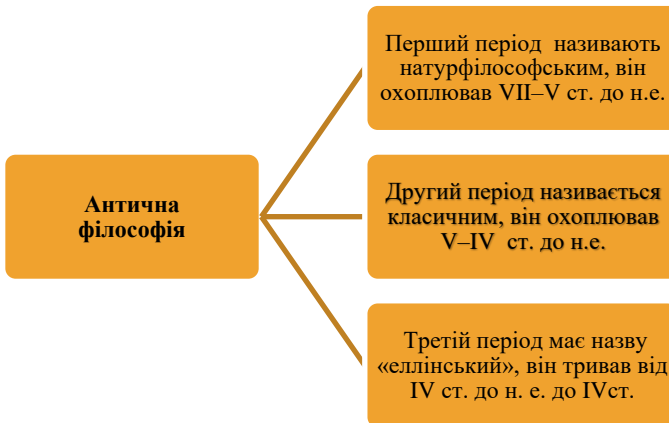
Тема 2

ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА АНТИЧНОГО СВІТУ: У ВИТОКІВ ФОРМУВАННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Логіка викладу: Загальна характеристика головних періодів розвитку античної філософії та її головних рис. Ранній (натурфілософський) період античної філософії та його представники. Головні досягнення класичного періоду: Сократ, Платон, Арістотель. Еллінський період і занепад античної філософії: філософсько-етичні школи стоїцизму, скептицизму, епікуреїзму, неоплатонізму.

Ключові терміни: космоцентризм, натурфілософія, архе, ідея (ейдос), матерія.

Схема 2.1. Періоди розвитку античної філософії

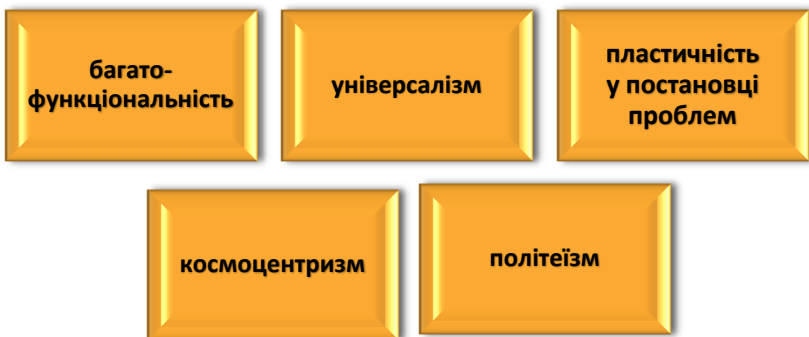
Антична філософія – це філософія стародавніх греків і римлян. Вона є історично першою формою європейської теоретичної думки, яка стала основою розвитку й культурним горизонтом для всіх наступних форм мислення.

«Антикос» з грецької мови означає «давній». Проте це не деяка абстрактна давність, що губиться в плині літ. Вона означає час виникнення і формування європейської цивілізації, того культурного простору, до якого ми належимо. Вивчаючи античний світ, ніби заново пізнаєш свій світ, проникаєш у його витoki. Тому антична філософія і сьогодні актуальна як повчальний урок духовного самовизначення, вишкіл думки. Її не можна обминути, бажаючи розвинути свою здатність розуміти і мислити. Вона виникла в грецьких колоніях, а свого розквіту досягла в Афінах. Грецька філософія як у її виникненні, так і в послідовному розвитку проблематики є гідним подиву унікальним прикладом глибокого і водночас природного пояснення сутності Космосу, що дало підставу говорити про «грецьке диво».

Давньогрецька філософія виникла в момент кризи традиційного устрою життя і традиційних цінностей. З однієї сторони, вона критикувала традиції, що поглиблювало сумнів у значимості ustalених віками форм життя, вірувань; з іншої – пробувала знайти фундамент, на якому людина змогла б звести нову споруду, новий тип культури.

Сам термін «філософія» виник як протилежність «софосу» – мудрецю-пророку, що володіє «Софією» – Божественною мудрістю. Філософ – це людина, яка прагне мудрості, любить істину, шукає мудрість заради мудрості. Арістотель вважав, що початок філософії – у здивуванні людини перед самою собою, а здатність дивуватися притаманна природі людини. Значить, філософування властиве людині і людству.

Схема 2.2. Головні риси античної філософії

Ранній період (натурфілософський) В центрі уваги філософів цього періоду знаходиться осмислення природи, чуттєво-матеріальний космос. Тому його ще називають натурфілософським (*natura* з латинської мови – природа), а перших філософів називали «фізиками» (від грецького слова *physis* – природа). Отже, у вирішенні основної світоглядної проблеми «людина – світ» акцент робиться на розкритті сутності природи. Головною темою стає виникнення і будова єдиного цілісного світоустрою (Космосу). Матеріально-тілесний Космос як розумний порядок, завершений у своїй досконалості, є зразком усього, а людина осмислюється як частинка космосу – «мікрокосм».

Перша історично засвідчена школа античності виникла в місті Мілет, що в Іонії (Греція), звідси і її назва.

Найвідомішими представниками *Мілетської школи* були Фалес, Анаксимандр і Анаксимен. Поняття «школи» відносно вчень цих філософів означає передусім спадковість думки, єдину традицію постановки і розв'язання філософських питань. Усіх їх об'єднує одна проблема – походження і будова світоустрою, Космосу.

Після падіння Мілета у 494 р. до н.е. «пальма першості» у Іонії перейшла до міста Ефес. Першопочатком Геракліт Ефеський вважав *вогонь*, який є найрухомішою та найбільш мінливою стихією природи. Іноді Геракліт порівнював вогонь із золотом. «Все обмінюється на вогонь, і вогонь – на все, подібно до того, як золото обмінюється на товари, а товари – на золото», – вказував він.

У ранній античній філософії матеріально-тілесний Космос уявляли розумним порядком, завершеним у своїй досконалості, зразком усього.

Людина осмислювалась як частинка космосу – «мікрокосм». Це пояснюється тим, що природа – перше, що впадало в око допитливій людині. Вона поставала як «Все».

Виникало питання: що є «Все», адже «Все» охопити неможливо. Ставало очевидно, що слід із чогось розпочати – з того, з чого все може початися.

Тому мета філософа – зрозуміти, в чому першопричина буття.

**Схема 2.3. Перший період:
натурфілософські школи Стародавньої Греції**

Схема 2.4. Видатні натурфілософи Стародавньої Греції

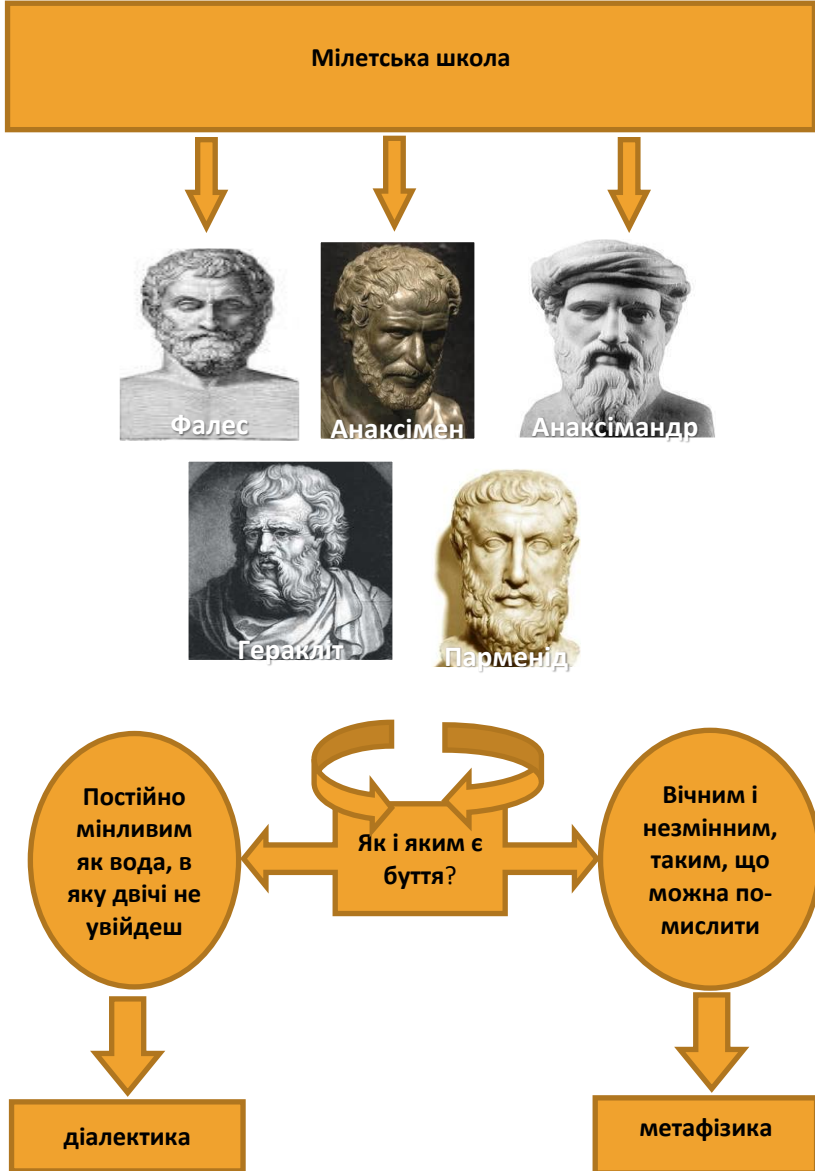

Схема 2.5. Класичний період античної філософії

Сократ змінив філософську проблематику і поставив у центр роздумів людину

Його заклик "Людино, пізнай себе!" уможливив погляд на людину як моральну істоту, яка самостійно визначається у пізнанні, відносинах добра і зла

Платон створив коло філософських проблем і ввів до нього онтологію, гносеологію, аксіологію і т. ін.

Відомий як автор теорії ідей, ідеї безсмертя душі, вчення про державу. Його погляди називають об'єктивно ідеалістичними

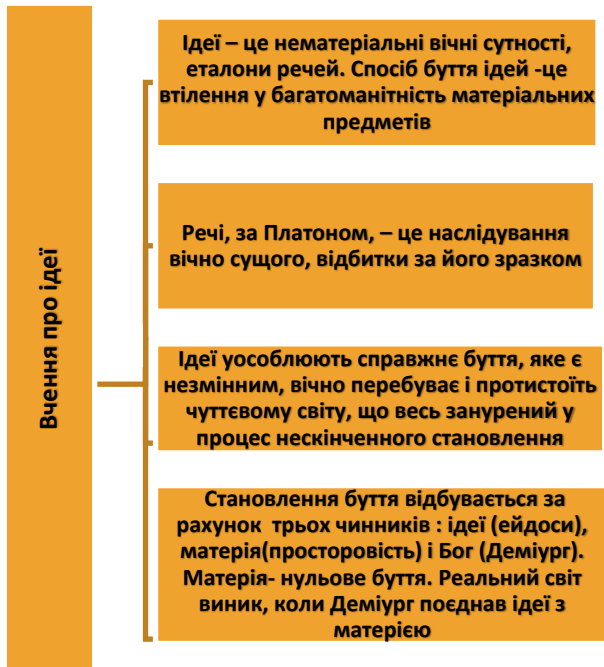
Арістотель здійснив класифікацію всього існуючого знання, продовжив вивчення буття, започаткував розуміння категорій матерії, простору, часу, значну увагу приділив людині, вперше звернув увагу на її біосоціальну сутність

Схема 2.6. Філософія Платона (427–347 рр. до н.е.)

Серед найбільш відомих творів – «Апологія Сократа», «За-
кони», діалоги «Протагор», «Тімей», «Парменід», «Бенкет», «Гіп-
пій Більший», «Держава».

Платон є засновником тисячолітньої традиції платонізму –
найбільш впливового філософського вчення античності.
Вся західна філософська традиція сформувалася під впливом
філософської концепції Платона, якій «судилося стати
життєвим принципом майбутніх віків» (Віндельбанд)

Схема 2.7. Вчення Платона про ідеї

Держава. Стрижнем творчості Платона – як життєвої, так і інтелектуальної було намагання подолати глибоку кризу й руйнацію основ суспільного устрою, що стали ознакою його епохи.

В одноіменній роботі він показує державу її як **єдність** краси й справедливості. Такий стан досягається за рахунок виконання людьми суворо визначених функцій, що відповідають їхнім природним здібностям, властивостям душі. Душа згідно з вченням Платона, містить три частини: розумну, вольову й афективну (таку, що жадає). Відповідно до переваги цих частин і розподіляються державні функції. Управління належить філософам, у яких переважає розумна частина душі. Воїни, у яких переважає вольова частина душі, забезпечують захист від ворогів. Ремісники й селяни, у яких переважає афективна частина душі, займаються матеріальним виробництвом. Платон визнає, що вони забезпечують державу необхідними для життя й інших справ матеріальними продуктами. Проте держава, що виконує загальні функції, піклується про них як про одиначне. Таким чином, держава врівноважує розбіжності душ шляхом обміну діяльністю між людьми. Вона дозволяє людям, у яких розумне начало виражене слабко, долучитися до мудрості тих, кому дісталася більш досконала душа. Це дозволяє їм приборкати свої афекти та здійснювати діяльність на благо всього суспільства. «Друга» після «найкращої» держава Платона мала виразні ознаки тоталітаризму. В ній Платон остаточно підсумував свою думку щодо домінування всезагального над індивідуальним, соціального над особистісним.

Схема 2.8. Філософія Арістотеля (384 –322 рр. до н.е.)

Твори Арістотеля поділяють на вісім груп: «Органон» об'єднує праці з логіки (перша група); друга група – це трактати про світоустрій і природні явища; третя – праці з психології (трактат «Про душу»); четверта – праці з біології; до п'ятої належить найважливіша філософська праця «Метафізика» в 14 кн.; шоста – твори з етики; сьома – трактати «Політика» й «Економіка» і, нарешті, восьма – твори з риторики й поезики.

Схема 2.9. Структура філософії за Арістотелем

«Наука спрямована на загальне і зумовлена необхідністю», – говорив Арістотель і спробував створити універсальний філософський синтез, подолавши обмеженість платонівської філософії. «Платон мені друг, але істина дорожча» – ці слова Арістотеля стали символом пошуку незалежної істини.

Схема 2.10. Метафізика як «перша філософія» Арістотеля

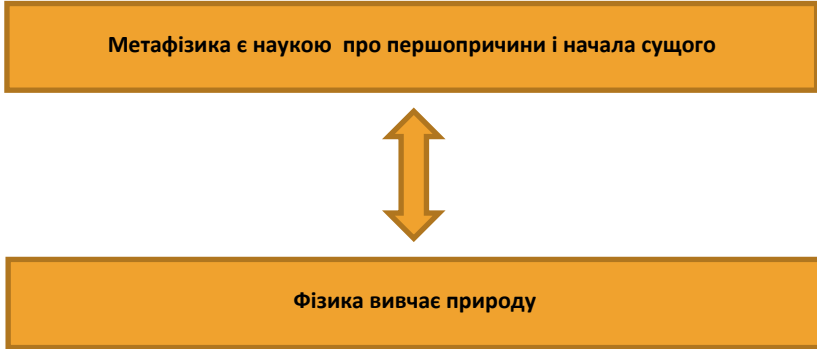
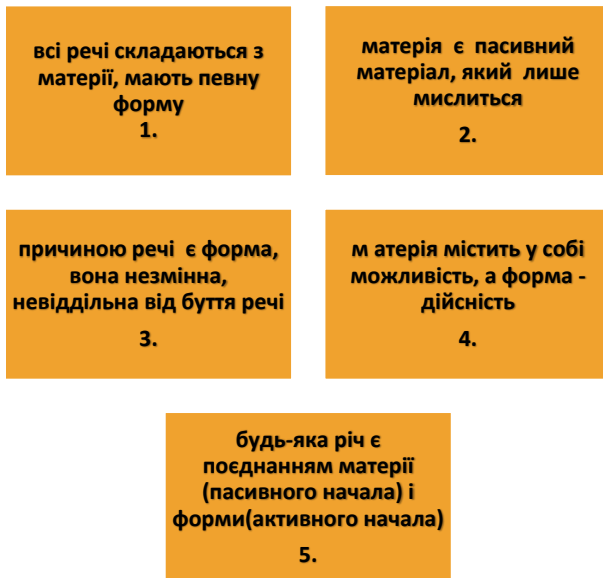

Схема 2.11. Матерія за Арістотелем

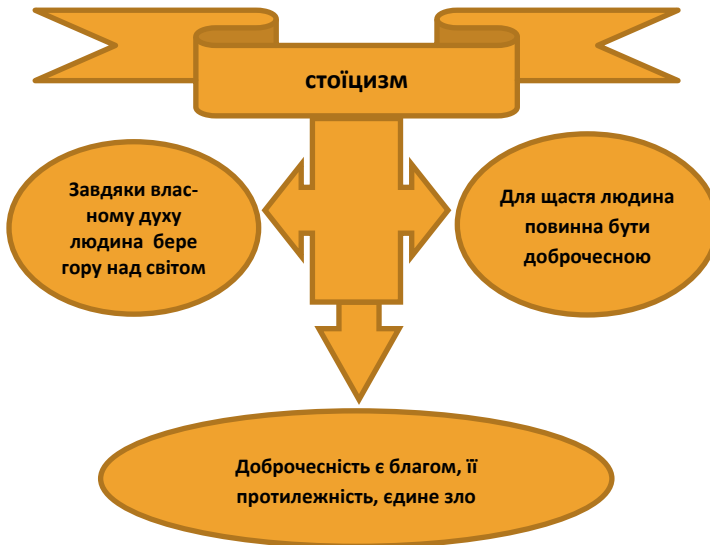

Арістотель розуміє матерію як пасивний матеріал, який може тільки мислитися. З матерії безпосередньо виникає кожна річ; дана у відчуттях річ завжди існує в якомусь матеріалі. Але чи достатньо, запитує філософ, однієї матерії для того, щоб шматок міді став кулею. І дає негативну відповідь: ні, такою робить його форма.

Схема 2.12. Загальні риси філософії еллінського періоду

Схема 2.13. Філософсько-етична школа стоїцизму.

Арете – розумність або знання добра, зла й байдужого. Вона – єдине благо, її протилежність – зло. Єдиним злом є порок, а пороки це хвороби душі. Мудрець – ідеал стоїків.

Схема 2.14. Філософсько-етична школа епікуреїзму

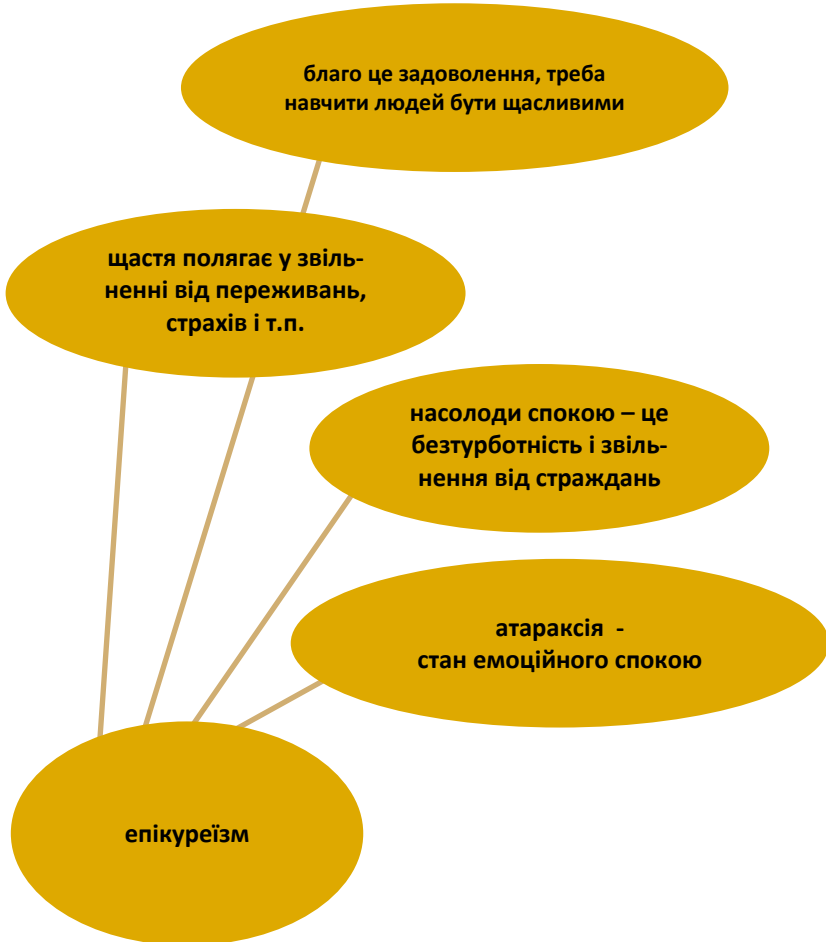
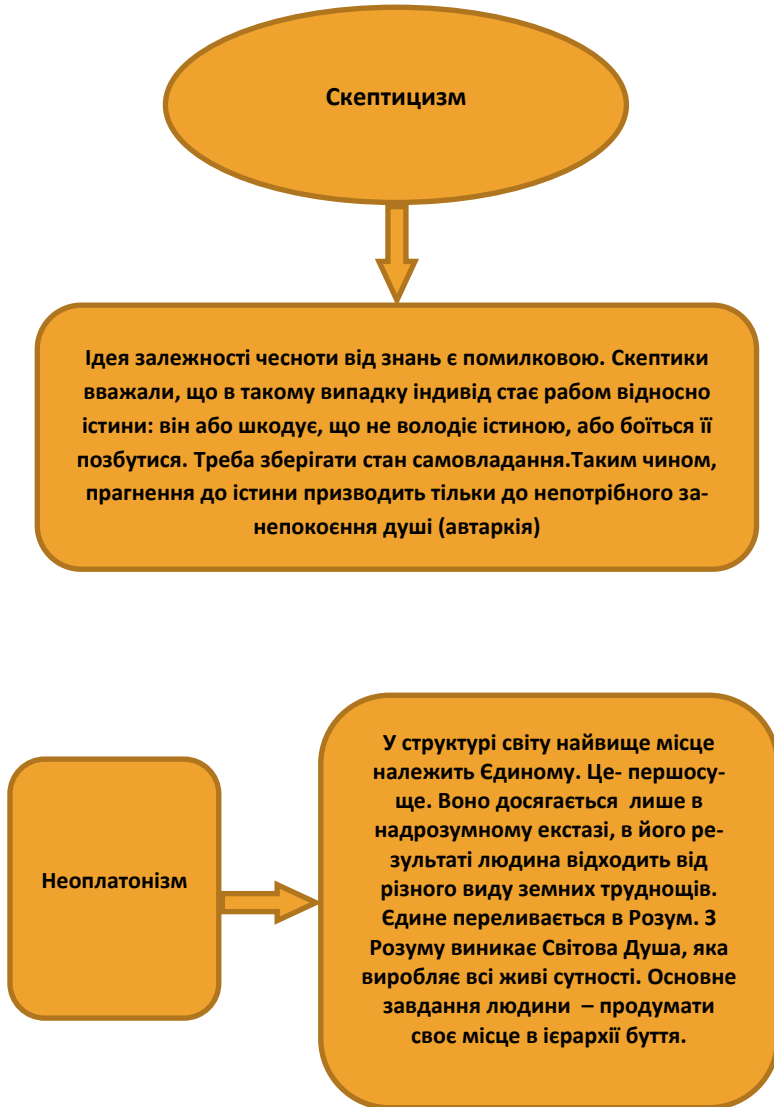

Схема 2.15. Філософсько-етична школа скептицизму

Семінарське заняття 2 АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ (4 год.)

План

1. Натурфілософські школи Стародавньої Греції.
2. Стихійна діалектика Геракліта.
3. Елейська школа: Парменід, Зенон.
4. Антропологічний поворот: Сократ і його внесок у філософію.
5. Вчення Платона та його внесок у розвиток філософії (вчення про буття, пізнання, державу)
6. Арістотель: вчення про матерію і форму, полеміка з Платоном, класифікація наук.
7. Причини занепаду античної думки і філософсько-етичні школи пізнього періоду (скептицизм, стоїцизм, епікуреїзм, неоплатонізм).

Терміни і поняття для засвоєння:

Натурфілософські школи, принцип самопізнання Сократа, онтологія Платона, класифікація знання Арістотелем, морально-етична проблематика доби еллінізму.

Питання для самоперевірки

1. Ознайомтесь із схемами 2.1 і 2.2, охарактеризуйте періоди розвитку і головні риси античної філософії.
2. Ознайомтесь із схемами 2.3 і 2.4, поясніть, на які питання шукали відповідь натурфілософи? Які натурфілософські школи вам відомі?
3. Подумайте, чому Сократ віддав перевагу усному діалогу над письмовою фіксацією думок і як його позиція співвідноситься з філософськими тезами: «Пізнай самого себе» та «Я знаю лише те, що я нічого не знаю»?
4. Ознайомившись із схемами 2.5–2.11, визначте здобутки класичного періоду.
5. На основі схеми 2.7 поясніть вчення Платона про ідеї.
6. Спираючись на схему 2.9 розкрийте структуру філософії за Арістотелем.
7. Яке визначення матерії за Арістотелем (схема 2.11)?

8. Спираючись на схеми 2.12–2.16 визначте специфіку філософської проблематики еллінського періоду? Які філософські школи вам відомі?

Індивідуальні завдання

✓ Представники Мілетської філософської школи – Фалес, Анаксімен, Анаксимандр – бачили «основу основ» світу в різних явищах – у воді, повітрі, апейроні. Чому така розбіжність у представників однієї школи? Якою мірою вони суперечать, а якою доповнюють один одного? У чому їх геніальність, а в чому обмеженість?

✓ Давньогрецький філософ Геракліт вважав: «На вогонь обмінюється все, і вогонь – на все, як на золото товари, і на товари золото»; «Цей космос був, є і буде вічно живим вогнем, який то спалахує, то згасає». Виходячи з цього, доведіть, що в розумінні Геракліта вогонь – не просте фізичне явище, а жива і навіть розумна сила.

✓ Видатний мислитель античного світу Піфагор вважав число першоосною і суттю всього сущого. Він визначав: «Найбільш мудре – число», «Число володіє речами»; «Душа є гармонія, а гармонія є числове співвідношення»; «Справедливість є число, помножене само на себе». На вашу думку, якою мірою Піфагор філософ, а якою мірою – математик?

Тестовий самоконтроль

Тест: Який з наведених нижче виразів належить Геракліту:

- 1) «Людина є мірою усіх речей»;
- 2) «Пізнай себе»; 3) «Платон мені друг, але істина ще більший друг»; 4) «Все тече, все змінюється».

Тест: Космоцентризм є ознакою світогляду: 1) сучасного світу; 2) середньовіччя; 3) античності; 4) Нового часу; 5) первісного суспільства.

Тест: Співвідношення філософії Платона та філософії Арістотеля можна пояснити так: 1) між ними немає нічого спільного; 2) філософія Платона базується на деяких ідеях Арістотеля; 3) філософія Арістотеля базується на вихідних ідеях Платона, але міняє спрямування філософського пізнання; 4) Арістотель запровадив екзистенціально-містичний, а Платон – науково-аналітичний тип філософського мислення.

Тест: Монотеїзм є основою: 1) середньовічного світогляду; 2) античного світогляду; 3) світогляду Відродження.

Тест: Натурфілософія – це: 1) філософські міркування про сутність та природу космосу; 2) філософське осмислення природи суспільного життя; 3) різновид онтології, в основному торкається питань природного буття; 4) філософське вчення про свідомість.

Тест: Гілеморфізм – це вихідне положення вчення: 1) Арістотеля; 2) Платона; 3) Геракліта.

Тест: Платонівська філософська школа називалась: 1) лікей; 2) коледж; 3) академія; 4) університет.

Тест: До філософів пізньої античності належать: 1) Сократ, Платон, Арістотель; 2) Фалес, Анаксімен, Анаксимандр; 3) Сенека, Марк Аврелій.

Тест: Архе у Піфагора: 1) повітря; 2) вода; 3) число; 4) вогонь.

Тест: Назвіть представника елейської школи, який заперечував рух та розвиток як ознаку буття: 1) Парменід; 2) Зенон; 3) Геракліт; 4) Арістотель; 5) Ксенофан.

Тест: Неоплатонізм пізньоантичної філософії був різновидом: 1) наївного матеріалізму;

2) об'єктивного ідеалізму; 3) суб'єктивного ідеалізму; 4) волюнтаризму; 5) фаталізму.

Тест: Архе у Фалеса: 1) повітря; 2) вода; 3) число; 4) вогонь.

Тест: Назвіть представника елейської школи, який заперечував рух та розвиток як ознаку буття: 1) Парменід; 2) Зенон; 3) Ксенофан.

Тест: Думка про те, що «ніщо не виникає з нічого і не перетворюється у ніщо», а запорукою буття світу є атом належить: 1) Емпедоклу; 2) Зенону; 3) Геракліту; 4) Демокріт.

Тест: До Мілетської філософської школи належать: 1) Сократ, Платон, Арістотель; 2) Фалес, Анаксімен, Анаксимандр; 3) Сенека, Марк Аврелій.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова

1. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, А. Ф. Карась, М. П. Требін та ін.; за ред. В. В. Середи, М. М. Цимбалюка. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 428 с.

2. Філософія. Словник: персоналії, категорії, поняття та терміни / В. С. Бліхар, Н. В. Гайворонюк, М. П. Гетьманчук, М. М. Олексюк та ін.; [за ред. М. П. Гетьманчука]. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 228 с.

3. Філософія: навч. посібник для студентів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України/ авт. кол.; за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 344 с.

4. Філософія як історія філософії (за заг. ред. В. І. Ярошовця). –К.: Центр учбової літератури, 2010. – 648 с.

Додаткова

1. Адо П'єр. Що таке антична філософія / П'єр Адо; пер. з фр. – К.: Новий Акрополь, 2014. – 248 с.

2. Волинка Г. І. Філософія Стародавності і середньовіччя в освітньому контексті: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. – К.: Вища освіта, 2005. – 543с.

3. Історія філософії: Словник / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Філософський факультет. Кафедра історії філософії / В. І. Ярошовець (заг. ред.). – К.: Знання України, 2005. – 1199 с.

4. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: Логос, Софія, Розум: підручник [для студ. вищих навч. закл.]. – К.: Книга, 2007. – 432 с.

5. Петрушенко В. П. Філософія (вступ до курсу, історія світової та української філософії, фундаментальні проблеми сучасної філософії.): навч. посібник. Львів: Вид. Львівської політехніки, 2014. – 596 с.

6. Рижак Л. Філософія як рефлексія духу: хрестоматія / Л. Рижак. – вид. 2-е, перероб., доп. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 532 с.

7. Сошніков Андрій. Історія філософії: навчальний посібник для студентів всіх спеціальностей / Андрій Сошніков. – Харків: Майдан, 2016. – 162 с.

8. Фюрст Марія, Тринкс Юрген. Філософія / Марія Тринкс, Юрген Тринкс. – К.: Дух і літера, Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2018. – 544с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека ім. В. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>. Інститут філософії ім. Г. Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.filosof.com.ua>.

2. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.

3. Тексты Философия XX–XXI вв. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.oba.wallst.ru/library/tema/sc/filos/for/xx_age.htm. Философия без границ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://platonanet.org>

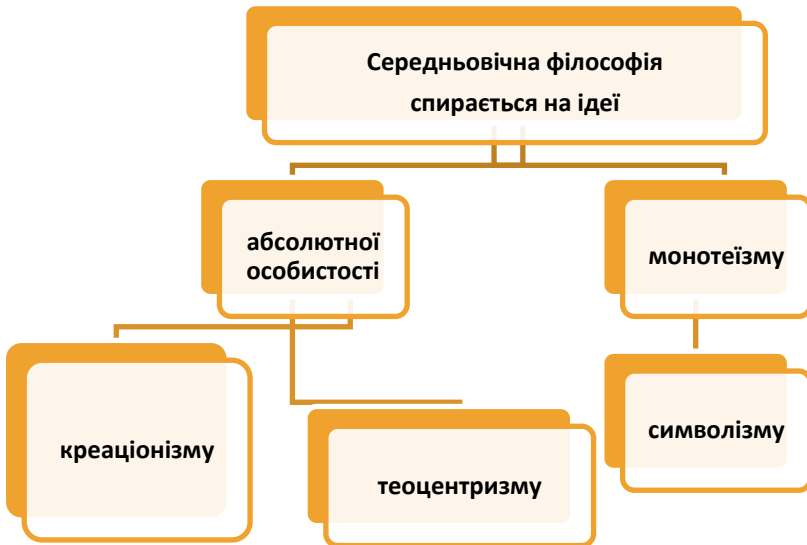
Тема 3

ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: ВІД КОСМОЦЕНТРИЗМУ ДО ТЕОЦЕНТРИЗМУ ТА ГУМАНІЗМУ ВІДРОДЖЕННЯ

Логіка викладу: Загальні риси філософської думки середньовіччя та її часові виміри. Патристика та її представники. Августин Блаженний. Схоластика та її завдання. Т. Аквінський. Філософська думка епохи Відродження.

Ключові терміни: теоцентризм, креаціонізм, монотеїзм, аполгетика, патристика, схоластика, антропоцентризм, гуманізм.

Схема 3.1. Загальні риси філософської думки середньовіччя

У духовному відношенні середньовіччя – надзвичайно продуктивний час тому, що від самого початку пов'язаний з новою релігією – християнством, засновником якої став Ісус, пізніше названий Христом. На теренах Римської імперії воно з'явилося у I ст. н.е. і до XVI ст. формується християнська філософія, проходячи різні, але логічно та послідовно пов'язані періоди свого розвитку

Схема 3.2. Патристика у ранньому періоді середньовічної філософії (I–VIII ст.)

Історично становлення філософського вчення доби патристики пройшло ряд етапів, до яких відносять:

апостольський (початковий) (до сер. II ст.), позначений діяльністю філософії платонізму, стоїцизму, скептицизму та іудаїзму;

апологетичний (II–III ст.ст.), що полягав у захисті християнського вчення від нападок інших релігійних напрямків та течій («апологія» перекладається з грецької як «захист»);

систематичний (зріла патристика) (IV–VIII ст.ст.), який визначався формуванням перших теологічних систем, що повинні були виробити основні догматичні принципи християнства.

Патристика – загальна назва напрямку, заснованого отцями церкви. Патристика об'єднує християнські теологічні і філософські твори, ідейно скеровані проти філософії язичників.

З III ст. патристика починає використовувати неоплатонізм для обґрунтування християнського вчення. Серед основних ідей патристики – монотеїзм і креаціонізм, а основним філософським кредо є пізнання людиною шляху до Бога.

Схема 3.3. Августин Блаженний (354–430 рр.) – видатний представник ранньої західної патристики

Схема 3.4. Головні ідеї Августина Блаженного

Рання західна патристика

вчення про Божественну благодать в її відношенні до волі людини та її визначення

Августин Блаженний

вчення про державу і церкву як протилежні за своїми цінностями інституції

IV ст.

філософія історичного процесу як рух до Царства Божого

В Августина **історія** подібна до стріли, що летить: вона має початок, має сенс і має кінець, завершення. Значення історії полягає у всесвітній перемозі християнства.

В основу періодизації історії людства Августин поклав Біблію. Історичний час він поділив на шість періодів. П'ять періодів пов'язані із старозавітною історією, а шостий почався з першого пришествя Ісуса Христа та закінчиться «другим пришествям», страшним судом, відділенням грішників від обраних до порятунку, після чого перші будуть віддані на вічні муки в пеклі, а другі – на вічне блаженство в раю.

Схема 3.5. Схоластика (IX–X ст.)

Схоластика (у перекл. з грец. – *школа*) – це специфічна середньовічна християнська філософія, що панувала в шкільному викладанні. Стосовно «цариці знання» – теології – схоластична філософія виконувала залежну і допоміжну роль. Основне завдання схоластики полягало в обґрунтуванні, захисті й систематизації непорушних богословських істин.

Іоанн Скот Еріугена (бл. 810 р. – 877 р.) – «перший батько схоластики»: справжня релігія є справжньою філософією, яка у свою чергу є справжньою релігією. Між одкровенням і розумом він не бачив жодних протиріч

Ансельм Кентерберійський (1033–1109) стверджував, що мислення має бути підпорядкованим вірі, яка є його передумовою. Без віри немає справжнього пізнання. У словах «вірю, щоб розуміти» Ансельм чітко визначає позицію схоласти: віра має бути початковою точкою і метою раціонального мислення, але її потрібно виключити з операцій мислення, вона не може слугувати аргументом

Схоластика відіграла важливу роль у духовному житті Середньовіччя. Вона склалася як система освіти. У XII ст. виникли перші університети. Згодом схоластика стала типом релігійної філософії під егідою богослов'я.

Видатними представниками схоластики були Д. Скот, А. Кентерберійський, Р. Бекон, В. Оккам.

У схоластичних суперечках середньовічна християнська філософія здобула досвід в обґрунтуванні та подальшому розвитку гносеології, розробила та уточнила всі логічно можливі варіанти співвідношення раціонального, емпіричного й апіорного. Згодом саме це співвідношення буде покладене в основу формування знання як природничо-наукового, так і філософського.

Схема 3.6. Вчення Томи Аквінського (1225–1274 рр.)

Головні твори «Сума теології» та «Сума віри проти язичників»

Тома розмежує галузі філософії і теології: предметом першої є «істини розуму», а другої – «істини одкровення». Через те що їх кінцевим об'єктом є Бог, не може бути принципової суперечності між одкровенням і правильно діючим розумом, між теологією і філософією. Проте не всі «істини одкровення» доступні раціональному доказу. Філософія слугує богослов'ю і настільки ж нижча за нього, наскільки обмежений людський розум нижчий за божественну премудрість. Релігійна істина, за словами Аквіната, не може бути уразлива з боку філософії, в суто життєвому, практично-етичному відношенні любов до Бога важливіша за пізнання Бога

Схема 3.7. П'ять доказів існування Бога Т. Аквінського

- все, що рухається, має причиною свого руху щось інше, тобто саморух предметів неможливий, що потребує від нас віри в першодвигун – в Бога;
- на основі аристотелевої «продуктивної причини» доводиться існування первинної причини, якою є Бог;
- оскільки світ існує, повинна бути причина, але причин без причин не буває, отже, повинна бути абсолютно необхідна причина, якою може бути лише надприродне – Бог;
- у світі існують різні ступені тих або інших якостей, проте повинно існувати якесь абсолютне мірило, щодо якого ці різні ступені набувають визначеності як одне; таким абсолютним мірилом може бути лише Бог;
- якщо світ є причинно обумовленим, то він і цілеспрямований, отже, має бути той, хто цілеспрямовує існування світу, тобто Бог

Схема 3.8. Т. Аквінський про людину

Індивідуальність людини – це єдність душі і тіла. Але душа володіє животворящою силою людського організму. Душа нематеріальна і самосуца: вона – субстанція, що знаходить свою повноту лише в єдності з тілом. Але тілесність має сутнісну значущість: саме через неї тільки і може утворюватися те, що є людиною. Тілесний початок людини органічно бере участь у духовно–душевній діяльності особи. Отже, думає, переживає не тіло і не душа самі собою, а вони в своїй єдності. Мислитель висловив тонку і глибоко правильну думку: оскільки деякі люди мають особливо тонко влаштовані тіла, душі їх мають велику силу розуміння. Особа, за Аквінатом, є «найблагороднішою» в усій розумній природі. Її душа безсмертна

Схема 3.9. Симфонія віри і розуму Т. Аквінського

Схема 3. 10. Філософська думка доби Відродження

Епоха Відродження отримала свою назву внаслідок жагучого бажання її представників повернутися до ідеалів античності й відродити їх. Серед них перше місце належить людині. Філософське мислення цього періоду можна охарактеризувати як антропоцентричне, гуманістичне, спрямоване на людину та прояви її творчої присутності у світі. Важливою ознакою світогляду епохи Відродження є її творчий (мистецький) характер

**Схема 3.11. Провідні напрями філософування:
від ідей раннього гуманізму (XIV ст.) до ідей натурфілософії
(кінець XVI – початок XVII ст.)**

Схема 3.12. Видатні мислителі Відродження

Перехід до наукового світогляду Нового часу пов'язаний з іменами Г. Галілея і Дж. Бруно.

Галілео Галілей (1564–1642) – один із засновників експериментально-теоретичного природознавства, який заклав основи класичної механіки.

Стисло філософську концепцію Галілея можна охарактеризувати як механістичний матеріалізм на дійсничній основі. Бог, вважав Галілео Галілей, встановивши закони механіки, далі не втручається в них. Закони абсолютні, незмінні й утворюють «природний порядок речей».

До вершин філософської думки Відродження належить пантеїстична філософія природи **Джордано Бруно** (1548–1600). Він вважав метою філософського пізнання не Бога, а природу, і при цьому висловлював ідеї про нескінченність природи і нескінченну безліч світів. Нескінченний Всесвіт, в його розумінні, має безліч зірок, подібних до нашого Сонця, навколо яких обертається безліч планет, схожих на нашу Землю.

Завершуючи розгляд натурфілософії Відродження, потрібно відзначити, що в цей час був зроблений важливий висновок про нескінченність світу, всезагальну одухотвореність природи, принципи пояснення предметів та явищ.

Мислителі доби Відродження створили філософію «великих відкриттів», які символізували якісно новий етап у розвитку науки та техніки.

Семінарське заняття 3
ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ І ВІДРОДЖЕННЯ
(4 год.)

План

1. Християнство як світоглядна основа західноєвропейського середньовіччя.
2. Патристика і апологетика на ранньому етапі середньовіччя. Представники.
3. Августин Блаженний. «Сповідь».
4. Проблема співвідношення віри і знання (розуму) у Богопізнанні. Симфонія віри і розуму Томи Аквінського.
5. Гуманізм і антропоцентризм доби Відродження.
6. Натурфілософські вчення Д. Бруно, Г. Галілея, М. Фічіно.

Терміни і поняття для засвоєння

Теоцентричний характер середньовіччя, патристична література, Богопізнання і схоластика, антропоцентризм і гуманізм Відродження, повернення натурфілософії.

Питання для самоперевірки

1. Спираючись на схему 3.1, розтлумачте зміст загальних рис філософської думки Середньовіччя. Визначте хронологічні та змістовні риси цієї доби.
2. Ознайомившись із схемами 3.2, 3.3, 3.4 розкрийте значення патристичної літератури, назвіть її видатних представників.
3. Яка роль у духовному житті середньовіччя відводилось поняттям «віра» і «розум»? Порівняйте і прокоментуйте вислови «Вірую, тому що абсурдно» (Тертуліан) і «Вірую, щоб розуміти» (Ансельм Кентерберійський).
4. Ознайомившись із схемами 3.5–3.9, поясніть роль схоластики в духовному житті середньовіччя. Розкрийте філософсько-теологічні погляди Томи Аквінського.
5. Визначте пріоритети доби Відродження, обравши за основу міркувань схеми 3.10, 3.11, 3.12.

Індивідуальні завдання

✓ Порівняйте античний і середньовічний світогляди. Знайдіть відмінності. Поясніть значення термінів «космоцентризм» і «теоцентризм». Дайте письмову відповідь.

✓ Як проходила боротьба з «язичницькою» філософією в ранньому періоді середньовіччя? У чому саме звинувачували античних філософів? Дайте письмову відповідь.

✓ У чому полягає відмінність ставлення до античної філософії східних і західних отців Церкви?

✓ Підготуйте доповідь на тему «Схоластика і містика в Богопізнанні: специфічні підходи і завдання»

✓ Як відбувалось відродження логіки: «лезо Оккама». Підготуйте доповідь.

✓ Про що дискутували номіналісти і реалісти? Яка роль в цій дискусії була відведена «універсаліям»? Дайте письмову відповідь.

✓ Що означають поняття «антропоцентризм» і «гуманізм»? Кого з гуманістів доби Відродження ви знаєте?

✓ Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.

✓ Як наукові відкриття вплинули на формування картини світу в добу Відродження?

✓ Які натурфілософські вчення доби Відродження вам відомі?

✓ Чому добу Відродження називають перехідною?

✓ Чому людина посіла у свідомості гуманістів друге після Бога місце? Поясніть, як ви розумієте ставлення до людини як другого Бога.

Тестовий самоконтроль

Тест: Креаціонізм як принцип філософії середньовіччя виходив з: 1) ідеї веховенства Бога як верховної сутності; 2) визнання Бога творцем всього суцього; 3) тези про домінування волі Божої; 4) невтручання Бога у справи людей; 5) розчинення Бога в природі.

Тест: Патристика в добу середньовіччя це: 1) окремий напрям дослідження питань світобудови; 2) рання форма апологетики; 3) синонім теології; 4) твори отців церкви.

Тест: Про що свідчить вислів релігійного діяча епохи середньовіччя Ансельма Кентерберійського «Я не мислю, щоб вірити, а вірю, щоби мислити»: 1) про полемічну природу мислення автора; 2) про визнання пріоритетності релігійного вчення; 3) про суперечності у світоглядній позиції автора; 4) про приналежність до середньовічного реалізму.

Тест: Гуманізм епохи Відродження виходив з принципу: 1) залежності людини від Бога; 2) визнання Бога творцем світу; 3) споглядального характеру людської життєдіяльності; 4) активної творчої особистості.

Тест: Монотеїзм є основою: 1) середньовічного світогляду; 2) античного світогляду; 3) світогляду Відродження.

Тест: Принципи пантеїзму у філософській думці Відродження сповідували: 1) Коперник та Леонардо; 2) Мор та Кампанелла; 3) Кузанський та Бруно; 4) Еразм Роттердамський та Ніколо Макіавеллі.

Тест: Геліоцентризм це: 1) світогляд Відродження; 2) основа буття; 3) висновок Коперника.

Тест: В епоху європейського середньовіччя природне, тілесне, матеріальне розглядалось: 1) як виявлення духовного; 2) як вороже духовному; 3) як необхідна складова створеного світу та людини.

Тест: Середньовічних мислителів Ансельма Кентерберійського та Тому Аквінського об'єднують: 1) спільне походження; 2) вільнодумство; 3) боротьба з церквою; 4) приналежність до середньовічних реалістів.

Тест: Провіденціалізм у творчості Августина Аврелія базується на твердженні про: 1) абсолютизацію Божої волі; 2) Божественність світської влади; 3) науковий аналіз історичних процесів; 4) фаталістичне сприйняття світу та історії.

Запрошення до дискусії: Опираючись на отримані знання, прокоментуйте запропонований текст і висловіть свою думку щодо характеру доби Відродження: це епоха «облаштованості» чи «бездомності»? Яку роль у визначенні характеру доби Відродження відіграють наукові відкриття?

Платформа для обговорення: Аналізуючи проблему людини в історико-культурному аспекті, Мартін Бубер (1878–1865) спробував пояснити, чому інтерес до проблеми людини то стрімко зростає, то спадає. У зв'язку із цим він розрізняв епохи «облаштованості» та «бездомності». В епоху «облаштованості» світ постає для людини як близький і рідний дім, в якому їй відведено певне місце та роль, вона почувається спокійно і затишно. Поки все прекрасно, стверджує Бубер, людина про себе не думає. Але як тільки в уявленні про цілісність світу виникає тріщина, людина починає почувати себе беззахисною, невпевненою, «бездомною». Вона глибоко переживає пробле-

матичність власного буття. Епохою «бездомності» був період занепаду античності; відчуття проблематичності людського буття спричинили й відкриття М. Коперника. Приймаючи ідею нескінченності, людство виявилось неспроможним вибудувати новий всесвітній дім, більше того, воно взагалі відмовилось від цієї ідеї.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова

1. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, А. Ф. Карась, М. П. Требін та ін.; за ред. В. В. Середи, М. М. Цимбалюка. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 428 с
2. Філософія. Словник: персоналії, категорії, поняття та терміни / В. С. Бліхар, Н. В. Гайворонюк, М. П. Гетьманчук, М. М. Олексюк та ін.; [за ред. М. П. Гетьманчука]. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 228 с.
3. Філософія: навч. посібник для студентів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України /авт. кол.; за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 344 с.
4. Філософія як історія філософії (за заг. ред. В. І. Ярошовця) . – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 648 с.

Додаткова

1. Алістер Макрат. Небезпечна ідея християнства. Протестантська революція: історія від шістнадцятого до двадцять першого століття / Макрат Алістер. – К.: Дух і літера, 2017. – 664 с.
2. Волинка Г. І. Філософія Стародавності і середньовіччя в освітньому контексті: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. – К.: Вища освіта, 2005. – 543 с.
3. Історія філософії: Словник / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Філософський факультет. Кафедра історії філософії / В. І. Ярошовець (заг. ред.). – К.: Знання України, 2005. – 1199 с.
4. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: Логос, Софія, Розум: підручник [для студ. вищих навч. закл.]. – К.: Книга, 2007. – 432 с.
5. Пашук А. І. Нариси з історії філософії середніх віків: підруч. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 712 с.
6. Фюрст Марія, Тринкс Юрген. Філософія / Марія Фюрст, Юрген Тринкс. – К.: Дух і літера, Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2018. – 544 с.

Тема 4

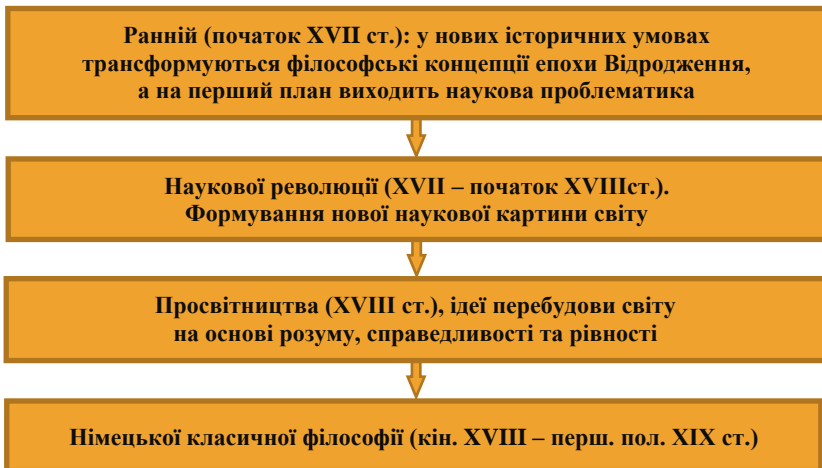
ГНОСЕОЛОГІЗМ ТА СУБСТАНЦІОНАЛІЗМ ЯК ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ НОВОГО ЧАСУ (XVII – перш. пол. XIX ст.)

Логіка викладу: Змістові етапи становлення філософської думки Нового часу та їх характеристика. Головні напрями пізнання. Емпіризм Ф. Бекона. Раціоналізм Р. Декарта.

Субстанціональна парадигма Нового часу. Декарт, Спіноза, Лейбніц. Філософські ідеї Просвітництва. Німецька класична філософія. Кант, Фіхте, Шеллінг, Гегель, Фейєрбах.

Ключові терміни: емпіризм, раціоналізм, сенсуалізм, субстанція, діалектика.

Схема 4.1. Головні змістові етапи становлення філософської думки Нового часу

Гаслом Нового часу можна сміливо обрати думку одного з її видатних представників Ф. Бекона, влучно сформульовану ним лише одним реченням: «Знання – це сила».

Новий час – це час першої наукової революції, бурхливого розвитку природознавства, досягнень і наукових розробок у фізиці, механіці й математиці, час значного піднесення тих галузей знань, які могли б прислужитись економіці, землеробству, фабричному виробництву.

Прагнення максимально наблизити науку та наукові досягнення до життя є характерною ознакою цієї доби, в якій закладаються основи для формування індустріального суспільства. Це призвело до появи і розвитку міст, використання машин у промисловому виробництві, поступового утвердження буржуазного способу виробництва.

Досвід XVII ст. демонструє максимальну наближеність філософії до науки.

Схема 4. 2. Особливості філософської думки Нового Часу

Подібно до того, як філософія середньовіччя була орієнтована на теологію, а в епоху Відродження тісно пов'язана з мистецтвом та гуманітарними дисциплінами, у Новий час філософія орієнтувалась на науку нового типу, а саме експериментально-математичне природознавство, що визначило домінуючу філософського розвитку – гносеологію

Схема 4.3. Механістичний характер філософії Нового часу

Важливою ознакою філософського мислення в Новий час був його механістичний характер. Це пояснюється науковими відкриттями, здійсненими І. Ньютоном у механіці, досягнення якої були перенесені на інші сфери людської життєдіяльності, зокрема, у філософію.

Світ, наприклад, уявлявся як великий механізм (годинник), а Бог як Великий годинникар. Щодо людини, то вона також порівнювалась із механізмом (жива людина – працюючий механізм, мертва людина – механізм зламаний) і підпадала під дію загальної тенденції часу

Схема 4.4. Головні напрями пізнання

Розвиток наукового знання та експериментально-математичного природознавства поставив перед філософськими колами важливі завдання вироблення нових підходів до пояснення суцього. Це актуалізувало розробку питання про напрями пізнавальної практики

Бекон (1561–1626)

Декарт (1596–1650)

емпіризм

індукція

раціоналізм

дедукція

Методи пізнання

**Схема 4.5. Ф. Бекон – творець нової науки.
«Велике відновлення наук»**

Схема 4.6. Раціоналізм Декарта. «Cogito ergo sum»

Схема 4.7. Декарт про філософію

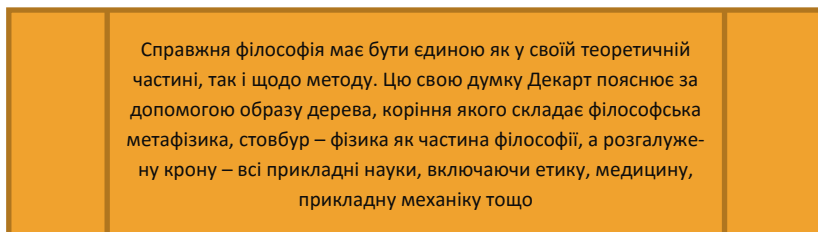
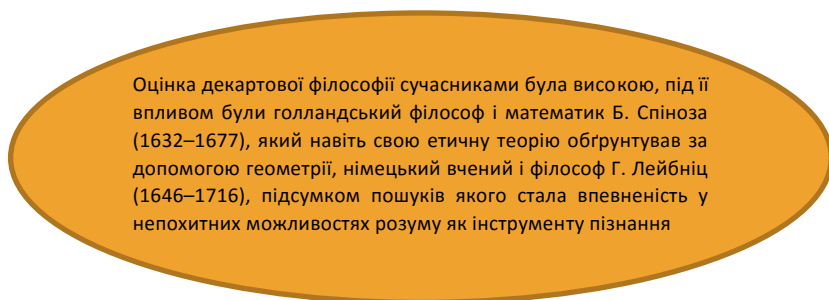

Схема 4.8. Значення Декарта

4.9. Сенсуалістична теорія Дж. Локка (1632–1704)

Англійський мислитель Д. Локк (1632–1704) полемізував з Декартом і його теорією «вроджених ідей». Він був прихильником сенсуалістичної теорії пізнання (в перекладі «sensus» означає відчуття), вважаючи, що від народження мозок людини являє собою «чисту дошку», на якій «чуттєвий досвід малює свої візерунки». «Немає нічого у розумі, чого раніше не було у відчуттях» – так вважав Локк.

Схема 4.10. Субстанціоналізм як ознака філософського мислення Нового часу (Декарт, Спіноза, Лейбніц)

Схема 4.11. Філософська думка Просвітництва (XVIII ст.)

Діячі Просвітництва безмежно вірили в можливості Розуму як сили, здатної перетворити соціальне життя, і на цій основі оптимістично дивились у майбутнє. Це був час панування ідеалів свободи, розуму і світла, час розквіту наук і мистецтв, час соціального та економічного прогресу.

Схема 4.12. Німецька класична філософія XIX ст.: від субстанціоналізму до активного пізнання

Імануїл Кант (1724–1804) засновник німецької класичної філософії, послідовний прихильник просвітницьких ідей. Здійснив у філософії «коперниканський переворот»: як Коперник «зрушив» Землю, яку до нього уявляли нерухомим центром Всесвіту, так і Кант «зрушив» людину, показавши її через створення інтелектуальних засобів взаємодії людини зі світом як розумну, активну і творчу особу

Йоган Готліб Фіхте (1762–1814) продовжив погляди Канта на пізнання, виокремивши поняття активності розумового Я, за допомогою якого відкривається шлях до посилення достовірності та підвищення ефективності наукової теорії.
«Діяти, діяти і ще раз діяти, – ось для чого ми існуємо»

Фрідріх Вільгельм Шеллінг (1775–1854) розвинув ідеї Канта в напрямі зближення форм інтелектуальної активності та форм буття

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831), його філософія є найбільшим досягненням класичної філософії, ідеям якої він надав системно-завершеного вигляду. Разом з тим, його система була надмірно абстрактною, логізованою, релігійно-містичною. Її притаманний телеологізм, тобто розгляд історії як такої, що йде до завершення через виконання призначеної їй мети

Людвіг Андреас Фейербах (1804–1872), наймолодший і нетиповий представник німецької класики. Постав як новатор і не поділяв «логізовану теологію»(вираз Фейербаха) Гегеля. Критикував релігію і вважав, що людина повинна стати головним предметом нової релігії.
Його погляди характеризують як антропологічний матеріалізм

Схема 4.13. Філософія Гегеля

Твори: «Феноменологія духу», «Наука логіки», «Філософія духу», «Філософія релігії», «Естетика», «Історія філософії», «Філософія природи», «Філософія історії», «Філософія права».

Схема 4.14. Абсолютна ідея – головна категорія гегелівської філософії

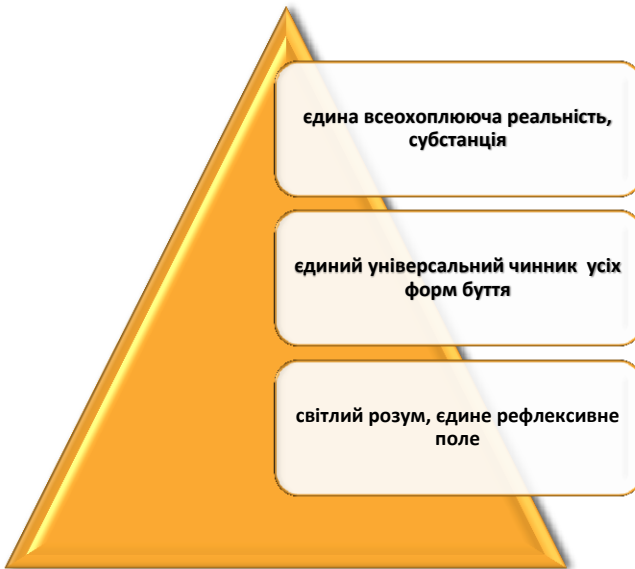

Схема 4.15. Тріада як принцип побудови гегелівської філософії

Теза, антитеза, синтез – так звана тріада, згідно з якою думка (ідея) у своєму розвитку переходить у свою протилежність, яка на наступному етапі знімається своєю протилежністю і, завдяки цьому примиряє в собі два попередні етапи. Особливістю тріадної форми розвитку є те, що перше заперечення (антитеза) повинно бути таким, щоб зберігалася можливість для другого заперечення (синтез). Недіалектичним Гегель називає «голе» заперечення, яке не створює основи для другого заперечення, і таким чином переривається взаємозв'язки явищ в процесі розвитку

Схема 4.16. Тріада: теза, антитеза, синтез

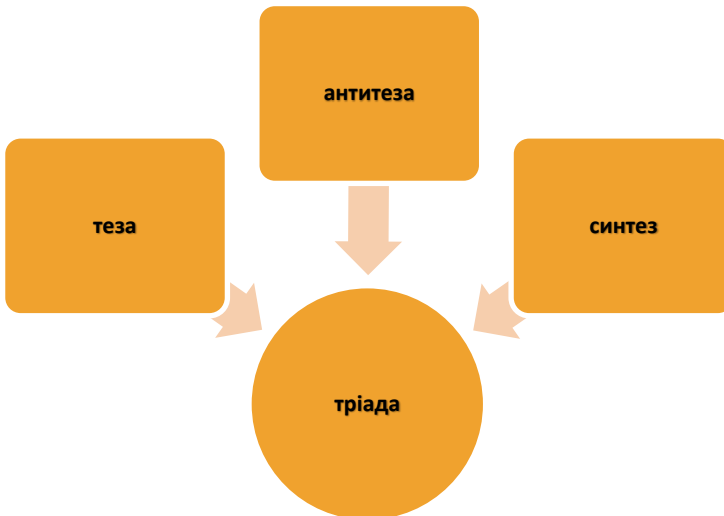

Схема 4.17. Діалектика – найбільше досягнення філософії Гегеля

Діалектика – це пояснення основ світу, виходячи з визнання руху і змін як головної вимоги його єдності. Гегель стверджував, що світ рухливий і змінний через боротьбу протилежностей. Він першим розкрив зміст та значення протилежних визначень реальності, створив вчення про протиріччя

Діалектика як метод. Метод – це розкриття можливостей, закладених у самому розумі людини, – розумі як здатності вищого порядку, а не лише окремого індивіда. Метод – таке пізнання світу, яке є одночасно пізнанням людиною самої себе, включаючи пізнання і самої здатності пізнати світ».

Метод Гегеля споріднений з античним поняттям діалектики – таким розглядом речей, що охоплює всі нескінченні різноманіття, всі суперечності, що входять у визначення тієї чи іншої речі, включаючи і суперечності об'єктивного стану речей і їх суб'єктивного усвідомлення у людському розумі. Гегелівський діалектичний метод – це єдність усіх суперечливих моментів і, насамперед, суб'єктивного та об'єктивного пізнання.

Схема 4. 18. Значення німецької класичної філософії

Німецька класична філософія є видатним досягненням світової філософської думки. Дослідження форм загальності, розвиток ідеї розмежування свідомості і розуму, і його суперечливості, ідеалу знання (Кант), взаємозв'язку суб'єкта і об'єкта, свідомого і несвідомого, принципу діяльності (Фіхте), обґрунтування ідеї всесвітньої історії, закономірності суспільного розвитку, історичного прогресу (Гегель) та інші ідеї, теорії, концепції німецьких філософів стали тією базою, на якій розвивається вся наступна філософія, зберігається їх вплив і на сучасному етапі

Семінарське заняття 4

ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА НОВОГО ЧАСУ

(4 год)

План

1. Світоглядна парадигма Нового часу. Ознаки філософського мислення новоевропейської доби.
2. Ф. Бекон – творець нової науки. Емпіричний характер науки. Індукція як метод пізнання.
3. Раціоналізм Декарта. Правила мислення і дедукція як метод пізнання.
4. Сенсуалізм теорії пізнання Дж. Локка.
5. Субстанціональна парадигма Нового часу (Декарт, Спіноза, Лейбніц)
6. Суспільно-політична проблематика Просвітництва (Руссо, Вольтер).
7. Німецька класична філософія як система. Значення і недоліки.

Терміни і поняття для засвоєння:

Наукове пізнання і філософія, механістичний світогляд, напрями пізнання, методи пізнання, субстанціональна парадигма, суспільний договір, трансцендентальна філософія, абсолютний ідеалізм.

Питання для самоконтролю

1. Використайте схеми 4.1, 4.2, 4.3 і поясніть, яку роль відігравала філософія в добу Нового часу? Який світогляд називають механістичним?
2. Розкрийте особливості емпіризму і раціоналізму як напрямів пізнання. (схема 4.4)
3. Розкрийте зміст теорії пізнання Р. Декарта (схеми 4.6, 4.7, 4.8) і Ф. Бекона (схема 4.5). У чому полягають відмінності між індукцією і дедукцією як методами пізнання?
4. Розкрийте зміст сенсуалістичної теорії пізнання Дж. Локка. (схема 4.9).
5. Візьміть за основу схему 4.11 і розкрийте зміст ідеалів просвітницької доби.
6. Спираючись на схеми 4.12–4.18 охарактеризуйте найбільші досягнення німецької класичної філософії, назвіть причини краху німецької класичної філософії.

Індивідуальні завдання

✓ Прокоментуйте думку Декарта щодо філософії, яку він порівнює з деревом, коріння якого складає філософська метафізика, стовбур – фізика як частина філософії, а розгалужену крону – всі прикладні науки, включаючи етику, медицину, прикладну механіку тощо. Який характер філософського знання для Декарта є вирішальним: теоретичний чи практичний?

✓ На думку Бекона, у пізнавальній діяльності людина стикається з перешкодами, які він називає «ідолами». Розкрийте детально види «ідолів і охарактеризуйте їх.

✓ «Нічого не приймати не віру і піддавати все сумніву» така вимога Декарта у пізнанні. Яке знання він вважав істинним?

✓ Як ви розумієте вислів Канта: «Припущення про існування Бога є моральною необхідністю».

✓ Прокоментуйте слова Гегеля: «...Розумне те, що життєздатне...».

✓ У чому суть діалектичного розвитку?

✓ Що, за Гегелем, робить свободу можливою?

✓ Підготуйте доповідь на тему «Антропологічний матеріалізм Фейєрбаха».

Тестовий самоконтроль

Тест: «Нам нічого невідомо про світ, що нас оточує». Ця думка англійського мислителя 18 ст. Д. Г'юма відображає ставлення до пізнання: 1) агностицизму; 2) скептицизму; 3) сенсуалізму; 4) раціоналізму.

Тест: В одній зі своїх робіт під Левіафаном Гоббс розумів: 1) Божественну істоту, що впливає на світ; 2) Англійську державу часів Кромвеля; 3) тварину, що водиться у лісах Європи; 4) біблійне чудовисько.

Тест: Раціонально-теоретичний рівень світогляду пов'язаний із: 1) досвідом; 2) релігією; 3) мистецтвом; 4) наукою.

Тест: Вчення про монади (монадологія) належить: 1) Декарту; 2) Спінозі; 3) Бекону; 4) Лейбніцу.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова

1. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, А. Ф. Карась, М. П. Требін та ін.; за ред. В. В. Середи, М. М. Цимбалюка. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 428 с.
2. Філософія. Словник: персоналії, категорії, поняття та терміни / В. С. Бліхар, Н. В. Гайворонюк, М. П. Гетьманчук, М. М. Олексюк та ін.; [ред. М. П. Гетьманчука]. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 228 с.
3. Філософія як історія філософії (за заг. ред. В. І. Ярошовця). – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 648 с.

Додаткова

1. Гоббс Томас. Левіафан / Томас Гоббс; пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2007. – 248 с.
2. Історія філософії: Словник / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Філософський факультет. Кафедра історії філософії / В. І. Ярошовець (заг. ред.). – К.: Знання України, 2005. – 1199 с.
3. Кант Імануель. Прологмени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука / Імануель Кант; пер. з нім. – К.: ППС, 2005. – 178 с.
4. Козловський Віктор. Кантова антропологія: джерела, констеляції, моделі / Віктор Козловський. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2015. – 596 с.
5. Монтень Мішель. Проби: т. 1, т. 2 / Мішель Монтень; пер. з фр. – К.: Дух і літера, 2005. – 365 с.
6. Фюрст Марія, Тринкс Юрген. Філософія / Марія Фюрст, Юрген Тринкс. – К.: Дух і літера, Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2018. – 544 с.

Тема 5

ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ У ДВАДЦЯТОМУ СТОЛІТТІ

Логіка викладу: Криза класичної філософії та перехід до не-класичного типу філософування в к. XIX – поч. XX ст. Напрями некласичної філософії XIX ст. Головні вектори розвитку некласичної філософії у XX ст. та їх ознаки.

Ключові терміни: ірраціоналізм, волюнтаризм, структуралізм, постмодернізм.

Схема 5.1. Класична і некласична філософія: акценти і головні відмінності

Поява некласичної філософії була своєрідним протестом проти абстрактності і надмірно логізованого стилю гегелівської філософії, вона віддзеркалювала кризу раціонального способу пояснення світу та його пізнання, недостатність і обмеженість розуміння людини, позбавленої філософами-класиками емоційно-чуттєвих, вольових та інших не менш важливих характеристик.

У некласичній філософії людина стала людина стала цікавити філософів не як абстрактний суб'єкт, а як моральна, жива, любляча і страждаюча, віруюча і зневірена, перемагаюча і переможена істота, тобто така, якою вона є або може бути у світі, у її відносинах із самою собою, іншими людьми, Богом, суспільством.

Найбільш яскравим прикладом ірраціоналістичних тенденцій стала поява філософії життя, прихильники якої основним предметом філософії проголосили всі прояви життя, а саме життя як фундаментальну цінність буття і людини.

Філософія життя з'явилась як результат переоцінки гносеологічних та онтологічних пріоритетів класичної філософії і стала фактичним переходом до нової смислової константи, в якій переосмислюються глибинні життєві орієнтири людини і радикально переглядаються всі її цінності.

«Людина – понад усе», – так можна охарактеризувати гасло цього філософського напрямку, до яких належать Ф. Ніцше (1844–1900), А. Бергсон (1859–1941), В. Дільтей (1833–1911), Г. Зіммель (1858–1918), О. Шпенглер (1880–1936), Л. Кларк (1872–1956).

Схема 5.2. Фрідріх Ніцше. Бог помер?

Схема 5.3. Значення «філософії життя»

Її найголовнішим внеском у скарбницю світової філософії було те, що після панування в європейських школах логічних конструкцій і абстрактних цінностей німецької класичної філософії вона повернула філософії її найважливіше призначення і створила нову онтологію та адекватні їй форми пізнання, перейшла до розгляду буттєвих (онтологічних) проблем, тісно пов'язаних з людським життям й історичним процесом, переглянула способи пізнання світу, показавши роль у цьому процесі творчої інтуїції

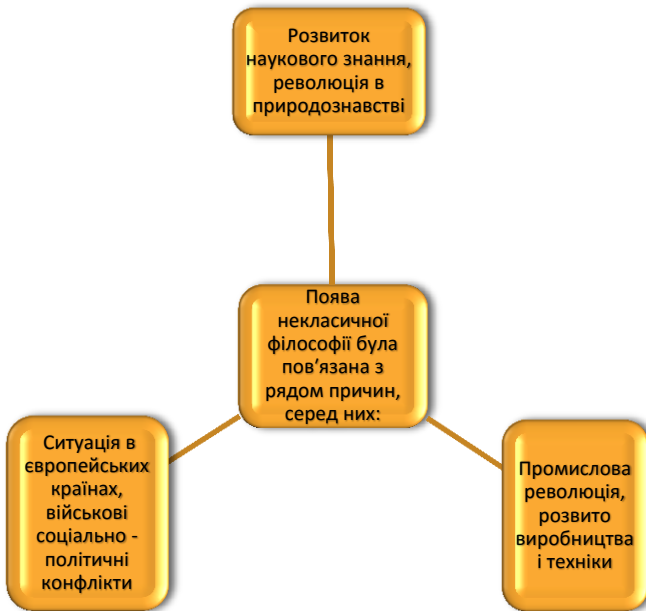
Схема 5.4. Напрями неklasичної філософії XIX ст.

Схема 5.5. Артур Шопенгавр (1788–1860).
«Світ як воля і уявлення»

Світ існує в межах нашого сприйняття
Світом називаємо те, що сприймаємо як дійсність
Наше уявлення про світ водночас постає як воля
Все, що існує, тримається на пориві до буття, до самоздійснення
Воля не підлягає розумовому поясненню, це сліпе поривання
Оскільки все просякнуте волею, світ являє собою
нещадну боротьбу за існування
На рівні людини воля усвідомлена (але не розумна)

Схема 5.6. Причини зміни класичної парадигми на некласичну в к. XIX ст.

Для некласичного типу філософських учень і концепцій є характерним ряд спільних рис, зокрема: надання переваги ірраціональним формам духовності (воля, інтуїція, позасвідоме та т. п.), метафоризацію реальності та зближення філософських доводів з мистецтвом і міфологією; формування суб'єктивної онтології, тлумачення буття як існування людини; заперечення значення теорії пізнання як галузі філософії, що повинна виражати переживання суб'єкта стосовно реальності; оцінку знання з точки зору його корисності та утилітарності для людини і суспільства; формування суб'єктивної онтології, тлумачення буття як існування людини; заперечення значення теорії пізнання як галузі філософії, що повинна виражати переживання суб'єкта стосовно реальності; оцінку знання з точки зору його корисності та утилітарності для людини і суспільства; універсалізм, плюралізм та синкретизм філософських ідей; появу нової системи філософського осмислення сущого у

вигляді т. зв. «лінгвіністичного» повороту, що спричиняє перехід від філософії свідомості до філософії мови, розгляд антропологічних проблем з позицій оцінки конкретного досвіду існування (екзистенції) людини, як такої, що схильна переживати, сумніватись, відчувати, практично перетворювати природу та соціум; перехід від монологічного до діалогічного (суб'єкт-суб'єктного) стилю філософствування;

Основні напрями неklasичної філософії: а) ірраціоналістичний, б) соціально-критичний, в) аналітичний, г) екзистенційно – феноменологічний.

Схема 5. 7. Етапи розвитку неklasичної філософії (кінець ХІХ – поч. ХХІ ст.)

**Схема 5. 8. Головні ознаки
некласичного типу філософування**

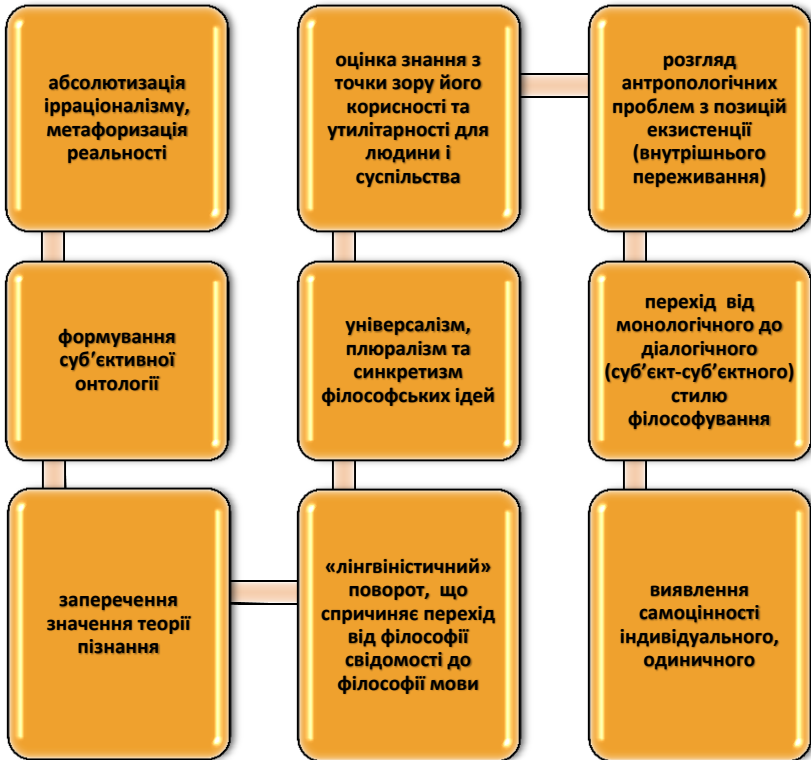
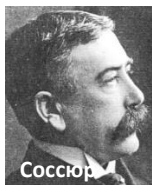

Схема 5.9. Структуралізм: від лінгвістичного до філософського постструктуралізму

Соссюр

Фердинанд де Соссюр (1857–1913) на поч. ХХ ст. сформував основу структурної лінгвістики як галузі науки. Стверджував, що мова є формальною системою, яка складається з різноманітних елементів та існує поза залежністю від наявності численних своїх діалектів, процесів свого становлення та повноти обсягу

Пірс

Чарльз Пірс (1839–1914), творець загальної теорії знаків – **семіотики**, в рамках якої запропонував власну класифікацію знаків, які поділяв на образні, знаки-індекси, знаки-символи, вважаючи будь-яку думку знаком

Леві-Строс

Клод Леві-Строс (1908–2009). Він широко використовував прийоми структурної лінгвістики для аналізу культури та соціального устрою первісного суспільства

Лакан

Жан Лакан (1901–1981) став засновником структурного (лінгвістичного) психоаналізу. Основною вважав вироблену ним схему «реальне-уявне-символічне», яку уявляв у вигляді кілець, розірвання будь-якого з яких може призвести до розпаду всієї конструкції, складеної із них, але в результаті їх не можна буде роз'єднати

Дерріда

постструктуралізм (70 роки ХХ ст.), для якого властиво семіотичне тлумачення реальності як «театралізованого світу» на основі концепції знака як єдності означаючого та означуваного, увага на «позаструктурні» параметри світу

Дельоз

ознаками **постструктуралізму** є: а) критика західноєвропейської метафізики та логоцентризму, б) демістифікація, в) пошук зон свободи за рамками структури

Центральне місце у структуралізмі посідають поняття структури, системи і моделі, тісно пов'язані і переплетені між собою.

Основу методології структуралізму становить лінгвістичний підхід: мова розглядається як фундаментальна система, завдяки якій стають зрозумілими всі суспільні й культурні процеси.

Для французького мислителя **Р. Барта** (1915–1980) мова є визначальною і фундаментальною одиницею виміру дійсності: «світ завжди є вже написаним», а тому існування світу поза мовою він вважає проблематичним. Сучасне суспільство визначається ним як цивілізація мови і письма, в якій всі предмети стають значущими символічними системами тільки завдяки мові, яка для них є «не тільки моделлю світу, але й його фундаментом». Надаючи перевагу мові, він зазначає, що вона пронизує всі предмети і явища: «мова – всюди, все є мова». Змінити мову, за Бартом, означає змінити суспільство, а тому якщо змінювати книгу, треба розуміти, що йдеться про зміну світу.

Структуралізм критично ставився до філософії, прагнучи надати їй статусу науки на основі правильного використання мови. Для нього мова не є об'єктом вивчення, а відіграє методологічну роль, за образом і подобою якої вивчаються всі інші суспільні й культурні явища

Оцінку структуралізмом власних заслуг перед культурою і суспільством не можна назвати скромною або заниженою. Один із його засновників **К. Леві-Строс** вважав, що найбільша заслуга структуралізму полягає в тому, що він пропонує гуманітарним наукам таку епістемологічну модель, яка за своєю силою перевершує всі ті, що були до неї, адже ця модель, спираючись на *надраціоналізм*, не виключає чуттєвого з раціонального, а об'єднує їх із строгістю і послідовністю вченого.

Схема 5.10. Неопозитивізм та його еволюція в ХХ ст.

Неопозитивізм – одна з найбільш впливових течій ХХ ст. Його розвиток тісно пов'язаний із піднесенням таких наукових галузей, як математика і квантова фізика. **Центральні фігури неопозитивізму – це науковці, для яких філософування стало способом логічного обґрунтування взаємодії між наукою і філософією за допомогою мови. Своє завдання вони вбачали в тому, щоби наблизити філософію до науки, для чого головна увага приділялась дослідженню її мови. Неопозитивізм є близьким до структуралізму.**

Неопозитивістські погляди були поширені у різних формах: спочатку у формі **логічного позитивізму**, потім як **логічний емпіризм**, і нарешті – як **аналітична філософія**. У модифікованому вигляді неопозитивізм відомий як лінгвістична філософія, що найбільшого розповсюдження набула в США. Крім того, у надрах неопозитивізму зародилась «філософія науки», яка сьогодні має значний вплив у колах філософів і вчених.

М. Шлік (1882–1936), Р. Карнап (1891–1970), Б. Рассел (1872–1970),
Д. Мур (1873–1958), Л. Вітгенштейн (1889–1951)
та інші видатні науковці й філософи

Згідно з теорією неопозитивізму, дійсність являє собою сукупність фактів і подій, які можна фіксувати і передавати за допомогою мовної діяльності, отже, якщо ми прагнемо точних знань, то **повинні прагнути до точного використання мови, тому що точна мова – це мова наукової термінології, а вона повинна відповідати вимогам і законам математичної логіки.**

Схема 5.11. Ситуація постмодерну у філософії

Філософія постмодерну виникла в останню чверть ХХ ст.

Значною мірою філософія постмодерну «прив'язана» до антигегелівських за характером філософських течій, для яких основною темою була критика провідних засад класичної філософії.

Її найбільш відомими постатями є **Ж. Дарріда (1930–2004), Ж. Ф. Ліотар (1924–1998), С. Рорті (1931–2007), М. Фуко (1926–1984) та інші.**

Основою постмодерністського філософського світогляду вважають працю Ж.-Ф. Ліотара «Ситуація постмодерну», де стисло викладено характерні риси постмодерністського бачення світу: прощання з «метанарраціями», тобто з тими великими проектами, що пропагують ту чи іншу основну ідею, якої мусять дотримуватися теоретики та практики. Ж.-Ф. Ліотар протиставляє постмодерністську науку науці епохи модерну, оскільки остання претендувала на статус центрального, ключового нарративу порівняно з іншими типами знання (релігійним, міфологічним, повсякденним тощо).

Для Ліотара символом краху ідеалів гуманізму попередньої доби є Освенцим. Він називає його «тотальною подією» нашої епохи, «злочиним, яким відкривається постсучасність». Освенцим – ім'я кінця історії. Після нього говорити про гуманізм вже неможливо.

За Рорті, людство позбавлене будь-якої цілісності і поділяється на безліч локальних культур, а тому і саме поняття «людство» не має змісту. В основі міжлюдських стосунків – мова і словники, вийти за межі яких неможливо.

Семінарське заняття 5
ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ
ДУМКИ У ДВАДЦЯТОМУ СТОЛІТТІ
(4 год.)

План

1. Криза класичної філософії та перехід до некласичного типу філософування в к. XIX – на поч. XX ст. Напрями некласичної філософії.
2. Волюнтаристська філософія Артура Шопенгауера.
3. «Філософія життя» та її представники. Ірраціоналістичний характер філософії Ф. Ніцше.
4. Соціальна філософія К. Маркса і Ф. Енгельса.
5. Головні вектори розвитку некласичної філософії у XX ст. та їх ознаки.

Терміни і поняття для засвоєння:

Класична і некласична філософія, ірраціональна філософія, соціально-критична філософія, лінгвістичний поворот, структуралізм, постструктуралізм, філософська антропологія, психоаналіз, постмодерн.

Питання для самоконтролю

1. Використовуючи схеми 5.1, 5.4, 5.5, 5.6 поясніть причини зміни філософської парадигми з класичної на некласичну. Знайдіть головні відмінності між ними.
2. Хто є засновником некласичної філософії? (для відповіді використайте схему 5.5).
3. На яких філософських основах базується «філософія життя»? Розкрийте зміст термінів «ірраціоналізм» і «волюнтаризм».
4. Назвіть представників «філософії життя» і поясніть у чому полягає її значення (див. схему 5.3).
5. Назвіть головні ознаки некласичного типу філософування, звернувшись до схеми 5.8.
6. Які етапи розвитку пройшла некласична філософія? Розкрийте їх специфіку, спираючись на схему 5.7.
7. Яку роль у розвитку некласичної філософії у двадцятому столітті відіграв «лінгвістичний поворот»?
8. Уважно вивчіть схему 5.9 і проаналізуйте погляди засновника структуралізму (Ф. де Соссюр) та його послідовників у XX ст.

9. Розкрийте питання про неопозитивізм та його еволюцію в ХХ ст., використайте для цього схему 5. 10.
10. Спираючись на які світоглядні позиції, представники пост-модерну критикували класичну філософію (див. схема 5.11).

Індивідуальні творчі завдання

✓ У формі есея проаналізуйте висловлювання Сартра: «немає ніякої природи людини, як немає Бога, який би цю людину задумав. Людина – не та, якою себе уявляє, а та, якою хоче стати».

✓ У формі есея проаналізуйте думки Ніцше і скажіть, чи свобода дається людині апіорі чи здобувається нею самою?

✓ У формі есея висловіть свою думку з приводу погляду на філософію одного з видатних мислителів ХХ ст. *Рорті*, який вважав, що найперша місія філософії полягає в тому, щоби виступити «посередницею у взаєморозумінні людей» і бути почутою як «голос у розмові людства».

✓ Проаналізуйте і дайте критичну оцінку думці Л. Вітгенштейна про те, що точна і логічно збудована мова повинна відповідати структурі світу. До якої філософської течії належать його погляди?

✓ Чи погоджуєтесь ви із твердженням одного з видатних представників екзистенціалізму Ж.П. Сартра, який порівнює свободу Сартр з вантажем, що несе на собі людина, якщо вона є особистістю. Відмовившись від цього, людина перестає бути нею і стає «як всі», розчиняючись у безособовому світі, в якому відсутні суб'єкти дії, де панує анонімність і безвідповідальність. У цьому світі всі люди – «інші», і навіть ти сам по відношенню до себе стаєш «іншим» (Гайдеггер). Оскільки всі людські комунікації є неістинними і фальшивими, а саме буття позбавлене сенсу, на людину очікує самотність.

Теми доповідей

1. «Логічний атомізм» Людвіга Вітгенштейна.
2. «Буття і час» М. Гайдеггера.
3. «Людина і небуття» Ж. П. Сартра.
4. Людина бунтівна і людина абсурдна А. Камю.

Тестовий самоконтроль

Тест: Чому в к. 19 ст. німецька класична філософія зазнала краху: 1) тому, що вичерпала свій інтелектуальний потенціал; 2) тому, що не змогла виконати своєї високої духовної місії; 3) тому що не дала відповіді на поставлені нею ж запитання; 4) тому, що

не обходила увагою смисложиттєві питання і не змогла всебічно розглянути людину, а бачила в ній лише суб'єкт пізнання.

Тест: Шопенгавр вважається засновником некласичної філософії тому що: 1) подавав світ як те, що ми можемо зрозуміти як дійсність; 2) намагався відродити класичну метафізику; 3) вважав, що в основі всіх світових процесів лежить дія сліпої волі; 4) вважав, що людина не може зрозуміти тих сил, що лежать в основі буття.

Тест: Заперечення будь-якої свободи, віра в те, що все в людському житті наперед та однозначно визначено – це 1) детермінізм; 2) сваволя; 3) фаталізм; 4) індетермінізм.

Тест: Філософську концепцію Ф. Ніцше називають філософією життя тому, що в ній: 1) показана відмінність між життям та буттям людини; 2) подані найновіші для свого часу досягнення еволюційної теорії; 3) всі процеси дійсності розглядались як різні виявлення життя; 4) життя розглядалось як найбільш зріла форма космічних процесів.

Тест: Філософія у 20 ст. у своїх основних проявах постала як: 1) класична, лише змінила академічну мову на більш зрозумілу широкому загалу; 2) некласична та плюралістична як за формою, так і за змістом; 3) академічна, адже викладалась лише у вузах; 4) перестала існувати.

Тест: Життя є переплетенням добра і зла, а тому не можна отримати щось одне із цього не зруйнувавши життя, яке є сліпим прагненням само здійснення – ця думка належить: 1) К. Марксу; 2) А. Шопенгавру; 3) Л. Фейербаху; 4) С. Керкегору; 5) О. Контю.

Тест: Змістовні філософські питання «Що я можу знати?», «Що я повинен робити?», «На що я можу сподіватись?» і «Що таке людина?» поставив: 1) К. Маркс; 2) А. Шопенгавр; 3) О. Конт; 4) І. Кант; 5) Гегель.

Тест: Яке місце у поглядах Ф. Ніцше на майбутнє людини відігравала мораль: 1) вона була першою вимогою достойного життя людини; 2) християнська мораль була проголошена застарілою, а тому не потрібною; 3) мислитель взагалі не висловлювався на рахунок моралі; 4) вважав, що кожен сам обирає, чи потрібні йому моральні цінності чи ні.

Тест: «Воля до влади» – поняття філософії: 1) Канта; 2) Гегеля; 3) Ніцше; 4) Шопенгавра.

Тест: «Буття і час» – це головна робота: 1) Гайдеггера; 2) Канта; 3) Сартра; 4) Камю.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова

1. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, А. Ф. Карась, М. П. Требін та ін.; за ред. В. В. Середи, М. М. Цимбалука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 428 с
2. Словник: персоналії, категорії, поняття та терміни / В. С. Бліхар, Н. В. Гайворонюк, М. П. Гетьманчук, М. М. Олексюк та ін.; [ред. М. П. Гетьманчука]. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 228 с.
3. Філософія: навч. посібник для студентів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України/авт. кол.; за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 344 с.

Додаткова

1. Бліхар В. С. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії: монографія / В'ячеслав Бліхар. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 515 с.
2. Лакс Майкл. Метафізика / Майкл Лакс. – К.: Дух і літера, – 2016. – 584 с.
3. Людина в сучасному світі. В трьох книгах. Книга 1. Філософсько-культурологічні виміри: колективна монографія / [А. Ю. Васьків, Н. П. Гапон, Г. Т. Гнатишак та ін.]; за заг. ред. проф. В. П. Мельника. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 577 с.
4. Ніва Жорж. Європа метафізики і картоплі / Жорж Ніва. – К.: Дух і літера, 2002. – 306 с.
5. Пітер ван Инваген. Нарис про свободу волі. – К.: Дух і літера, 2016. – 344 с.
6. Рікер Поль. Сам як інший / Поль Рікер; пер. з фр. – К.: Дух і літера, 2000. – 450 с.
7. Рікер Поль. Идеология та утопия / Поль Рікер; пер. з фр. – К.: Дух і літера, 2005. – 383 с.
8. Рікер Поль. Интеллектуальна автобіографія. Любов і справедливість / Поль Рікер; пер. з фр. – К.: Дух і літера, 2009. – 114 с.
9. Рьод Вольфганг. Шлях філософії: ХІХ–ХХ ст. / Вольфганг Рьод; пер. з нім. – К.: Дух і літера, 2009. – 388 с.
10. Філософія ХХ–ХХІ століть: імена: біограф. словник. – К.: Фенікс, 2011. – 211 с.
11. Філософія сьогодні. Розмови з У. Беком, Г. Гадамером та ін. / за ред. У. Бьома; пер. з нім. – К.: Альтпрес, 2003. – 114 с.

Тема 6

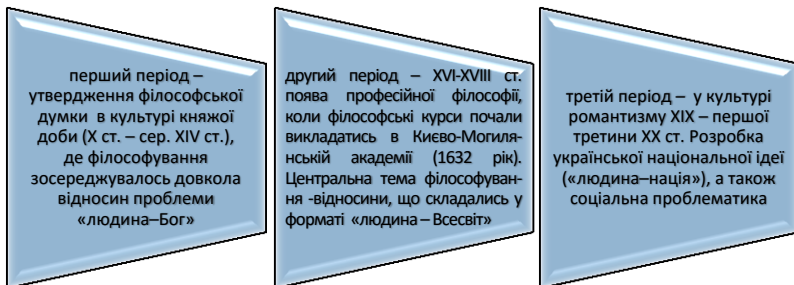
УКРАЇНЬСЬКА ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА: ІСТОРИЧНИЙ І КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ

Логіка викладу: Періодизація розвитку української філософії. Філософська думка княжої доби. Філософська думка українського Відродження та Просвітництва. Києво-Могилянська академія. Започаткування професійної філософії. Григорій Сковорода (1722–1794): філософські ідеї і культурне значення спадщини. Початки розробки філософії національної ідеї. Філософія серця Памфіла Юркевича (1827–1874).

Ключові терміни: кордоцентризм, раціоцентризм, антеїзм, софійність, любомудріє

1. Філософія України – органічна частина всесвітньої філософії. Проблеми, які вона розглядає, тісно пов'язані з постановкою і теоретичним їх розв'язанням у світовій філософії. Разом із тим в історії філософії України відтворюються самобутні підходи, своєрідні шляхи розв'язання цих проблем, що спираються на національні культурні традиції. Звернення до історії української філософії, з'ясування її місця в духовній культурі українського народу має велике пізнавальне та виховне значення. За умов, коли в сучасній Україні активізувались процеси національно-культурної, громадянської ідентифікації, звернення до витоків та змісту духовних процесів минулого (а філософія є їх стрижнем) уявляється своєчасним і необхідним.

Схема 6. 1. Періодизація становлення української філософської думки

Окремі дослідники доповнюють цю періодизацію, вказуючи, що не слід забувати про особливий статус української філософської думки ХХ століття, коли їй судилось, з одного боку підпасти під ідеологічний вплив марксизму (від 30-х років ХХ століття до кінця 80-х років – філософія радянського періоду), з другого боку, знаходити самореалізацію в межах української діаспори.

Не можна оминати увагою найновіший (сучасний) період – період функціонування в духовній культурі незалежної України філософської думки кінця ХХ – початку ХХІ століття. За її розвитком ми не лише спостерігаємо, а є його активними учасниками, адже призначення філософії в суспільстві змінилось. Сьогодні вона не лише академічна наука, а спосіб духовно-практичного освоєння дійсності в контексті масштабних завдань, що постали перед нашою країною. Філософія стала способом життя багатьох людей, які дбають про своє духовне зростання, здобувають знання, накопичені в українській духовній культурі протягом тривалого часу. А тому найперше звернемось до витоків і філософської традиції нашого історичного минулого.

2. Київська Русь – перша східноукраїнська держава, де в межах духовної культури відбувалося становлення вітчизняної філософської думки. Але визначити «момент» виникнення філософії як такої, звісно, ніхто не може, оскільки її становлення – це тривале накопичення узагальнених знань про довколишній світ.

Для становлення давньоруської філософської думки велике значення мав процес християнізації Київської Русі (988). Перемога християнства в кінці Х століття мала своїм наслідком проникнення античних та середньовічних філософських ідей на Русь через Візантійську імперію та сусідню Болгарію. Цей час і є початком розвитку філософської думки у стародавній Русі. Другою важливою передумовою виникнення, поширення та розвитку філософських ідей у Київській Русі була писемність. Історики вважають, що писемність на Русі виникла відразу після утворення слов'янської азбуки Кирилом та Мефодієм, тобто з початку Х століття, а набула розвитку і поширення з середини Х століття. Про це свідчать, наприклад, тексти договорів, укладених князями Олегом та Ігорем у 907, 911, 944 роках. Їх складала грецькою мовою і відразу ж перекладали і писали руською. Важливим етапом у зародженні філософської думки на Русі було формування літературно-писемної мови, коли, у зв'язку з уведенням християнства, почався масовий переклад книг.

Перше місце серед найпоширеніших у Давній Русі перекладених творів посідав твір Йоана Дамаскіна «Джерело знань». У Давній Русі був також широко відомий слов'янський просвітник Йоан Болгарський (864–927). Він переклав з грецької твори Йоана Дамаскіна, написав кілька своїх творів і склав слов'янський «Шестидень», тобто тлумачення біблійного оповідання про шість днів творення світу (за Біблією). Поширення у Київській Русі набули і збірки висловів давньогрецьких та римських філософів. Однією з таких збірок була збірка «Бджола», де містилися уривки з філософських творів Платона, Арістотеля, Сократа, Піфагора, Демокріта, Епікура, Анаксагора та інших. Завдяки таким творам, як «Повість про царевича Йосафа» та «Повість про Акіра премудрого», Давня Русь знайомилась з філософською думкою середньовічного Сходу.

У XI–XII століттях з'явилися оригінальні твори давньоруських авторів. На перше місце за своїм філософсько-світоглядним значенням можна поставити «Слово про Закон і Благодать», написане першим руським за походженням митрополитом Іларіоном. У формуванні світоглядних ідей велику роль відігравали і такі твори, як «Послання до Фоми» Климента Смолятича (сер. XII ст.), «Слово про терпіння та любов» Феодосія Печерського (близько 1036–1074 рр.), «Притча про людську душу і тіло» Кирила Туровського (близько 130–182 рр.), «Слово» та «Моління» Данили Затворника (кінець XII – поч. XIII ст.). В основу майже всіх руських літописів, що розповідають про початкову історію Русі, покладено літописне зведення, що називається «Повість минулих літ».

В Київській Русі філософію сприймали як поважну діяльність, що передбачала не лише грамотність, але й високорозвинений інтелект, здатність до вчителювання.

Найбільш поширеним її розумінням було таке: філософія є пізнанням сутнього. Філософія є пізнанням речей божих і людських. Філософія є роздумами про смерть. Йоан Дамаскін вважав, що філософія є уподібненням до Бога. Філософія є мистецтвом мистецтв та наукою наук. Філософія є любов'ю до Бога.

Св. Григорій Богослов філософію називав «стяганням» та володінням усім найдорогоціннішим. Він відводив філософії особливе місце в реалізації головної життєвої мети людини – обоження (теозису). Людина покликана бути подібною до Бога, оскільки вона створена за образом і подобою Бога. Можливість цього уподібнення визначається природою власного «Я», осягненням сенсу життя.

Схема 6.2. Особливості філософської культури Київської Русі

Мудрість – це не стільки знання істини, скільки «життя в істині», – пишеться в Ізборнику князя Святослава (1073 р). Філософія як благоговійна любов до мудрості вимагала сполучення істинного слова й праведного діла.

У ранньому періоді української культури домінував кордоцентризм, а в наступних – крок за кроком – утверджувала свої позиції філософія раціоцентризму.

3. Відродження, або Ренесанс – це соціальний та ідейний рух упродовж XIV–XVI століть у європейських країнах, який був спрямований проти християнсько-схоластичної культури середньовіччя і став перехідним періодом між середньовічною культурою і культурою нового часу. В Україну Відродження прийшло з північної Європи, де воно відбувалося у формі реформації, тобто у формі релігійних перетворень у дусі протестантизму. Реформація поширилась спочатку на Річ Посполиту, а звідти перекинулась і в Україну. Основними вимогами протестантського руху були такі: обмеження привілеїв католицького духовенства, встановлення простих і зрозумілих церковних обрядів, контроль мирян за діяльністю церкви, відділення церкви від держави.

У цей період в Україні почали поширюватись ідеї гуманізму. Серед найвизначніших українських гуманістів слід назвати Юрія Дрогобича (1450–1494), Станіслава Оріховського (1513–1566), Павла Русина (1470) та інших вчених, поетів, громадських діячів. Кожен з них тією чи іншою мірою усвідомлював належність до своєї нації і дбав про рідну культуру, незалежно від своєї гуманістичної діяльності.

Про появу в українському духовному житті ідей раціоцентризму свідчить початок роботи навчальних закладів і поширення освіти. Засновником першого вищого навчального закладу в Україні був князь, київський воєвода Костянтин Острозький (1526–1608). Острозький культурно-освітній центр своєю діяльністю зробив значний внесок у розвиток філософської думки в Україні. У ньому культивувалось розуміння філософії як мудрості з характерними пошуками істини на шляху містичного єднання з Богом. Тут відстоювалася життєздатність традицій слов'янської письменності, розвивалися реформаційні та ренесансно-гуманістичні ідеї.

Важливу роль у розвитку освіти, культури в Україні відігравали друкарні, які на той час були самостійними науковими осередками. Найбільшими з них були Київська, Чернігівська та Львівська.

4. Від 1632 року у Києво-Могилянській академії почали викладати філософію відокремлено від богослов'я. Філософські курси, що читались в академії, мали теологічний і схоластичний характер. Традиційно вони розбивались на три частини: логіку, фізику та метафізику. Зміст цих курсів до кінця XVIII століття був переважно аристотелівським. Поступово, всупереч вихідним теологічним установам, на філософських курсах академії торувала шлях певна матеріалістична тенденція. Вона виражалася в алегоричному тлумаченні Біблії, деїзмі та пантеїзмі. Феофан Прокопович у своєму філософському курсі пропагував матеріалістичні ідеї Бекона, Декарта, Спінози, системи Галілея та Коперніка.

Гуманістичні ідеї розкріпачення особистості, утвердження гідності людини стали основними у лекціях професорів Києво-Могилянської академії. Етика стала важливим знаряддям формування вільної особистості. У філософських курсах чітко простежувалось прагнення професорів переконати людину в тому, що пізнання законів природи дає їй хоч і не універсальну, але цілком реальну силу в світі. Провідними професорами Києво-Могилянської академії були Інокентій Гізель (1600–1683), Стефан

Яворський (1658–1722), Михайло Козачинський (1699–1755), Георгій Кониський(1717–1795), Теофан Прокопович (1681–1736)

5. Носієм нових віянь у філософії в Україні у другій половині XVIII століття був поет та просвітитель, мандрівний філософ **Григорій Сковорода (1722–1794)**.

Український мислитель добре знав античну і середньовічну філософію, найкраще – філософію стоїків, епікурейців та неоплатоніків, а також релігійну філософію отців східної Церкви. Щодо сучасної Сковороді західноєвропейської філософії, то найближчими для нього були твори філософів-моралістів XVII–XVIII ст., серед яких можна згадати твір «Наука щасливим бути»(невідомий автор), а також «Путівник до мудрості» Х. Л. Вівеса, твори Сведенборга, Турільда, Ю. Ліпсія, К. Шоппе. Саме у них Г. Сковорода почерпнув натхнення для розвитку своїх ідей.

Дослідник української філософської думки Д.І. Чижевський вважає філософію серця Сковороди її візитівкою.

Людино, пізнай себе – цей заклик мислителя до самопізнання дозволяє називати його українським Сократом.

Схема 6.3. Філософські твори Сковороди

Схема 6.4. Філософські ідеї Григорія Сковороди

Схема 6.5. Людина – центральна тема філософування Сковороди.

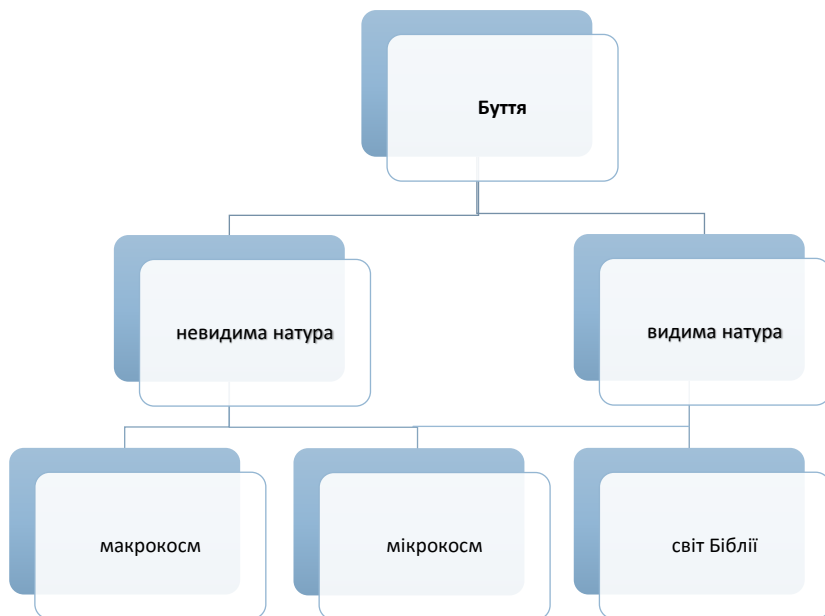
Сковорода прагнув через самопізнання до зміни самої людини, її обожнення. Він завжди підкреслював тлінність зовнішньої, видимої людської натури і вважав, що людина лише через свою невидиму натуру тотожна Богові: істинна людина і вічність, Бог та Христос – суть те саме. Тому самопізнання мислитель розглядав як Богопізнання.

Сковорода з повагою ставився до духовного зростання людини, яке визначав метою її життя. У філософському трактаті «Жінка Лотова» він проводив цю думку і говорив про подвійне народження людини: один раз вона народжується фізично, а другий – духовно. Ось як описує Сковорода цю, вдруге народжену людину, яка у висоту, вглиб, вшир літає без меж: «Очі її голубині, орлині крила, прудкість оленя, лєвова відвага, вірність горлиці, вдячність лелеки, незлобність ягняти, швидкість сокола, журавлина бадьорість. Тіло її – діамант, смарагд, сапфір, яшма, кришталь і рубін. Над головою її літає седмиця божих птахів: дух смаку, дух віри, дух надії, дух милосердя, дух поради, дух прозоріння, дух чистосердя. Голос її – голос грому...»

У творі «Потоп зміїний» Г. Сковорода розкриває своє розуміння буття, в якому виокремлює три світи та дві натури. Три світи – це: 1) макрокосм (великий світ), світ всезагальний, в якому живе все народжене; 2) мікрокосм (маленький світ), або людина; 3) символічний світ (Біблія). Кожен із цих світів має подвійну натуру: видиму (зовнішню) тілесну, матеріальну і невидиму (внутрішню) духовну, божественну. Невидима натура – Бог, усе пронизує та утримує, вона є всюди. Вона і є справжньою. Світ видимий і невидимий Сковорода порівнює з яблуною та її тінню. Нескладно здогадатись про те, що статус реальності Сковорода надає світу невидимому, божественному (яблуня), а тінню для нього є видимий світ (тому, що як тінь він то виникає, то зникає). Так само Сковорода розтлумачує дwonатурність третього світу – Біблії. Те, що на поверхні – слова, які не слід розуміти буквально. Справжній зміст Святого Письма втаємничений, можна сказати «зашифрований».

Дwonатурність характерна і для людини, адже в ній співіснує тілесне і духовне: «Бог є у людській плоті. Він дійсно є у нашій видимій плоті, нематеріальний.

Схема 6.6. Онтологічні погляди Сковороди

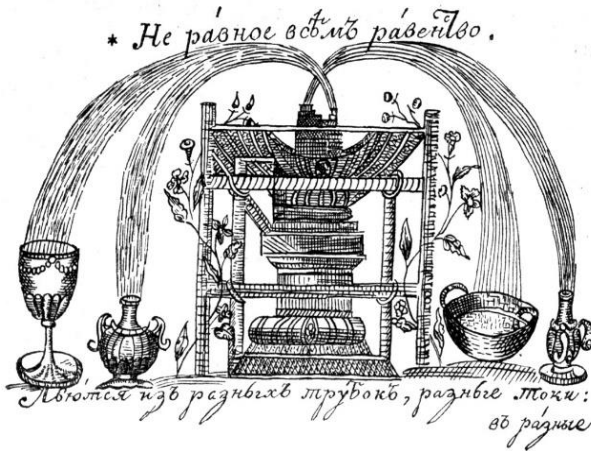
Важливу роль у житті людини відіграє **споріднена праця**, під якою він розумів відповідність вищому, розумному і справедливому началу, яке визначає сенс людського життя. У кожній людині без винятків є нахил до спорідненої праці. Ця «сродність» є виявом у людини «іскри Божої». Сковорода вчив про те, що важливим є не розмір ролі, яку Господь відвів кожній людині у драмі людського буття, важливою є відповідність цієї ролі внутрішнім здібностям актора, який лише тоді зможе виконати її якнайкраще. Багатство, влада, слава – це те, до чого може підштовхнути людину «сліпа» натура всупереч «розумній», а тому «подяка блаженній натурі за те, що потрібне зробила легким, а важке непотрібним». Як бачимо, ступінь доступності потреб Сковорода покладає в основу розрізнення життя людини відповідно до принципу «сродності», який поєднується із розумінням мислителем щастя. Справжнє щастя є «легким як повітря й вода», воно незалежне від зовнішніх факторів. Воно – в досягненні душевного миру, добрих стосунків з іншими людьми. Воно веде людину до «другого народження» як головної мети життя.

Сковорода про нерівну рівність (малюнок автора)

Бог подібний до багатого водограю, що наповнює різні посудини, відповідно до їхнього об'єму. Над водограєм напис: «Неоднакова всім рівність».

Ллються з різних рурок різні струмені в різні посудини. Менша посудина має менше, але тим однакова вона з більшою, що так само повна.

Бо що є дурніше, як рівна рівність, яку дурні у світ ввести марно хочуть? Яке бо дурне те, що супротивне блаженній природі?

Нерівна рівність для Сковороди є відносинами, при яких попри свою різність люди є рівними перед Богом. Це ідеальний формат, в якому немає ображених. В кожній людині Бог виявляється по-різному, що і визначає різноманітність людей та їх різні долі.

Афоризми і цитати з творів Григорія Сковороди

- ✓ Коли дух у людини веселий, думки спокійні, серце мирне, то й усе світле, блаженне, щасливе. Це і є філософія.
- ✓ Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає вчитися, хоча б зовні він і здавався бездіяльним.
- ✓ Ні про що не турбуватись, ні за чим не турбуватись — значить не жити, а бути мертвим, адже турбота – рух душі, а життя – се рух. Що може бути солодше за те, коли любить і прагне до тебе добра душа?
- ✓ Надмір породжує пересит, пересит – нудьгу, нудьга ж – душевну тугу, а хто хворіє на се, того не назвеш здоровим.

✓ Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю.

✓ Хіба розумно чинить той, хто, починаючи довгий шлях, в ході не дотримує міри?

✓ Як купці вживають застережних заходів, аби у вигляді добрих товарів не придбати поганих і зіпсутих, так і нам слід якнайретельніше пильнувати, щоб, обираючи друзів, цю найліпшу окрасу життя, більше того – неоціненний скарб, через недбальство не натрапити на щось підроблене.

✓ Всяка їжа і пиття смачні й корисні, але треба знати час, місце і міру.

✓ Лід на те й родиться, аби танути.

✓ Демон проти демона не свідчить, вовк вовчого м'яса не їсть.

✓ Без ядра горіх ніщо, так само як і людина без серця.

✓ Краще голий та правдивий, ніж багатий та беззаконний.

✓ Облиш забобони, обмий совість, а потім одягну, залиш усі свої хиби і підіймайся!

✓ Коли риба спіймана, вона вже не потребує принади.

✓ Наступний, весело освітлений день – плід учорашнього, так само як добра старість – нагорода гарної юності.

✓ Що вподобав, на те й перетворився.

✓ Не за обличчя судить, а за серце.

✓ Кожен є той, чиє серце в нім: вовче серце – справдешній вовк, хоч обличчя людське; серце боброве – бобер, хоча вигляд вовчий; серце вепрове – вепр, хоч подоба бобра.

✓ Чи може людина, сліпа у себе вдома, стати зрячою на базарі?

✓ Пізнаєш істину – ввійде тоді у кров твою сонце.

✓ Хіба може говорити про біле той, котрому невідоме, що таке чорне?

✓ Світло відкриває нам те, про що ми у темряві лише здогадувалися.

✓ Не дивина дорогу віднайти, але ніхто не хоче шукати, кожен своїм шляхом бреде та іншого веде – в цьому і важкість.

✓ Не розум від книг, а книги від розуму створились.

6. XIX століття було позначене інтенсивним процесом зародження і розробки національної ідеї в багатьох слов'янських народів (Чехія, Словаччина, Болгарія та інші країни). Україна не була серед них винятком. Саме в цей час (друга чверть – середина XIX століття) започаткувалось творення філософії української ідеї як теоретичної самосвідомості українського національного відродження, що загалом визначило спрямування розвитку культури України в цей час.

Розробка вихідних основ філософії української національної ідеї була розпочата членами Кирило-Мефодіївського товариства – таємної організації, що була створена в Києві у грудні 1845 року і проіснувала до березня 1847 року, коли її заборонив царський уряд. Серед учасників товариства були: ад'юнкт Київського університету, пізніше відомий історик, етнограф, письменник та культурний діяч Микола Костомаров (1817–1885); вчитель, пізніше видатний письменник, історик і художній діяч Пантелеймон Куліш (1817–1897) та видатний український поет, геній і пророк Тарас Шевченко (1814–1861). Основною метою товариства було поширення слов'янофільських ідей, визволення України від соціального та національного гноблення (про що зазначалось в прокламації кирило-мефодіївців «До братів–українців»).

Кожен із членів Кирило-Мефодіївського товариства був яскравою особистістю, зі своєю долею і своїми, лише йому притаманними світоглядними рисами. Нижче акцентуємо лише на постаті Т. Г. Шевченка, для світогляду якого був характерний антропоцентризм у сприйнятті навколишнього світу природи, історії й культури крізь призму переживань людської особистості. Для Шевченка уособленням цього світу була Україна, яка створювала для нього екзистенційний стан буття.

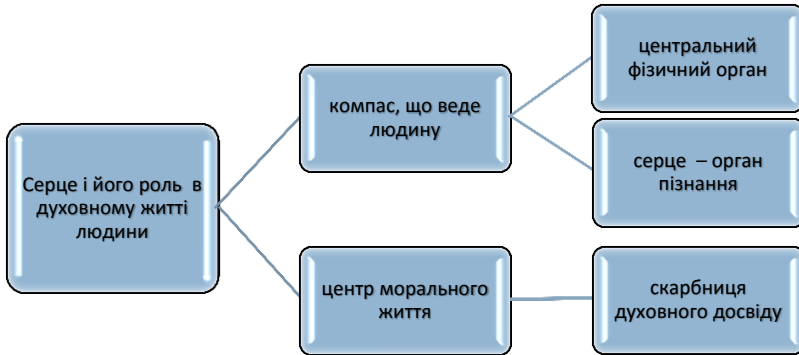
У творчості Т. Шевченка визначальними є принципи раціоналізму і сенсуалізму. Його сподівання на прихід апостола правди і науки, на прихід героя із святим і праведним законом поєднані з людськими почуттями. Нехай хтось і мислить категоріями Канта і Гегеля, є мудрецем – космополітом, мріє про людство або «вітчизну», але не жаліє ні брата свого, ні рідного тата, – такі люди є чужими еству Т. Шевченка. Їх він називав лжепророками, а їхні погляди – напівідеями.

Відомими є заклики Т. Шевченка до об'єднання усіх верств українського суспільства на основі злагоди, добра і любові задля допомоги знедоленим, нужденним, заради України, яка є найвищою цінністю в його творчості.

7. Значною постаттю в історії української філософії ХІХ ст. був сучасник Т. Шевченка, випускник, а згодом викладач Київської духовної академії **П. Юркевич**. Він був представником академічної філософії та входив у плеяду філософів – професіоналів (Й. Михневич, О. Новицький, С. Гогоцький), завдяки яким у філософській думці України зміцнювали позиції як раціоцентричні, так і кордоцентричні тенденції.

«Філософія серця», а саме так прийнято називати найважливіше, що залишив у своїй спадщині П. Юркевич, по-перше, демонструє її зв'язок з філософською традицією, започаткованою ще в Київській Русі, а потім продовженою Сковородою; по-друге, розширює формат духовного життя людини, включаючи в нього гармонійну взаємодію знання та віри.

Схема 6.7. Філософія серця Памфіла Юркевича.
Серце і його роль у духовному житті людини за словом Божим

Завершуючи розгляд філософських процесів, що відбувались в Україні упродовж ХІХ століття, ми не ставимо крапку. Просто зупиняємось на тому підйомі, який однозначно у свій час буде перевершений наступниками. Йдеться про те, що «філософія серця» як оригінальна візитівка української філософії пов'язує нас з минулою філософською традицією та іменами Григорія Сковороди, Пантелеймона Куліша, Памфіла Юркевича. Її гуманістична спрямованість та моральний зміст і стали тою правдою життя, яку протягом століть «невідсторонено» шукали як професійні філософи, так і літератори, поети, громадські діячі.

Семінарське заняття 6
УКРАЇНЬСЬКА ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА:
ІСТОРИЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ
(4 год.)

План

1. Основні періоди розвитку української філософської думки.
2. Філософія давньоруських мислителів. Проблема ставлення людини до Бога.
3. Філософсько-гуманістична думка в Україні (XIV – перша половина XVII ст.)
4. Києво-Могилянська академія та формування професійної філософії.
5. Філософські погляди Г. Сковороди (1722–1794).
6. Академічна філософія в Україні. Філософські погляди П. Юркевича.

Терміни і поняття для засвоєння:

Філософія як любомудріє і частина духовної культури, становлення професійної філософії, філософія серця як візитівка української філософії.

Питання для самоконтролю

1. Вивчіть схему 6.1 і дайте періодизацію розвитку української філософської думки, стисло розкрийте специфіку кожного з періодів.
2. Для підготовки використайте схему 6.2 і назвіть характерні ознаки та особливості філософської культури Київської Русі. Назвіть історичні та літературні джерела Київської Русі, які засвідчують присутність у духовній культурі філософських ідей.
3. Кого з представників філософсько-гуманістичної думки в Україні ви знаєте? Якою є їх заслуга у поширенні раціоцентричної культури і освіти в Україні?
4. Яку роль у становленні професійної філософії відіграла Києво-Могилянська академія?
5. Використовуючи схеми 6.5 і 6.6 назвіть головні філософські ідеї творчості Г. Сковороди.

6. Які філософські твори Г. Сковороди вам відомі? Чому Сковороду називають українським Сократом?
7. Спираючись на схему 6.7 розкрийте зміст філософії серця Памфіла Юркевича.

Індивідуальні творчі завдання

✓ У формі есея поміркуйте над запропонованим фрагментом з твору Сковороди і поясніть, яким він бачив світ: «В цьому цілому світі два світи, які становлять один світ – світ видимий і невидимий, живий і мертвий, цілий і зруйнований. Цей – риза, а той – тіло, цей – тінь, а той – дерево; цей – речовина, а той – образ, тобто основа, що містить речовинну грязь ... Отже, світ у світі – це вічність у тлінні, життя у смерті, бадьорість у ві сні, світло в пітьмі, у неправді істина, у плачі радість, у відчай надія». Від якого світу тікав Сковорода? (Пригадайте епітафію на його могилі «Світ ловив мене та не спіймав»).

✓ Проаналізуйте запропонований фрагмент з твору Сковороди «Не можна усім бути багатими або чиновниками, дужими або гарними, чи можуть усі поміститись у Франції, чи можуть усі народитися в один час? Аж ніяк не можна! Бачите, що справжнє щастя не в знатній посаді, не в гожості тіла, не в гарній країні, не в славному часі, не у високих науках, не у щедрому багатстві...» Закінчить цю фразу самостійно і у формі есея поміркуйте над тим, що робить людину щасливою?

✓ Сковорода з повагою ставився до духовного зростання людини, яке визначав в якості метою її життя. У філософському трактаті «Жінка Лотова» він обстоював цю думку і говорив про подвійне народження людини: один раз вона народжується фізично, а другий – духовно. Письмово прокоментуйте цю думку і поясніть, як ви розумієте духовне народження людини.

✓ «Коли дух у людини веселий, думки спокійні, серце мирне, то й усе світле, блаженне, щасливе. Це і є філософія», – думав Г. Сковорода. Якою була роль філософії у житті Сковороди? Як вона пов'язана з його способом життя? Дайте письмову розгорнуту відповідь.

✓ «Кожен є тим, чиє серце в ньому: якщо вовче серце, то є справжній вовк, хоча й обличчя людське, боброве серце є бобер, хоча вид вовчий; вепрове серце є вепр, хоча вид бобровий» Письмово прокоментуйте цю думку Сковороди і поясніть, чому мислитель важливу роль відводив серцю?

✓ У письмовому вигляді проаналізуйте запропонований текст і самостійно зробіть висновки про суспільні наслідки порушення принципу «спорідненої праці»: «Черепаша не буде літати так, як орел. Даремна річ учити черепах літати. Вона може тільки розбити свою шкаралупу. Воєнну чоту веде той, кому треба сидіти в оркестрі. Смішно, коли вовк грає на сопілці. Смішно, коли ведмідь танцює. Але коли вовк став уже пастухом, ведмідь монахом, а лошак радником, – це вже не жарти, а біда. Краще бути природним котом, ніж левом із осялячою природою».

Теми доповідей

Поширення ідей раціоцентризму в Україні.

Академічна філософія в Україні.

Філософські ідеї у творчості Т. Шевченка.

Філософська думка української діаспори.

Тестовий самоконтроль

Тест: Кордоцентричний тип філософствування характеризує: 1) німецьку класичну філософію; 2) некласичну західноєвропейську філософію; 3) античну філософію; 4) українську філософську думку.

Тест: Могила, Гізель, Яворський, Прокопович – представники: 1) Кирило-Мефодіївського товариства; 2) Віденського гуртка; 3) Львівсько-Варшавської школи; 4) Києво-Могилянської академії.

Тест: І. Франко вважав найпотужнішим чинником суспільного поступу: 1) розвиток засобів комунікації; 2) розвиток освіти, науки та техніки; 3) розвиток державного управління суспільством; 4) культивування високодуховної еліти; 5) розвиток демократії.

Тест: До головних філософських заслуг Юркевича належать: 1) аналіз філософії Канта; 2) аналіз філософії Гегеля; 3) окреслення співвідношення розуму та серця в пізнанні та християнській традиції.

Тест: «Нарцис, або пізнай себе» це твір: 1) М. Гоголя; 2) П. Куліша; 3) Д. Чижевського; 4) П. Юркевича; 5) Г. Сковороди.

Тест: Автором першої української історико-філософської концепції був: 1) Сковорода; 2) Чижевський; 3) Донцов.

Тест: Українська філософія у ХХ ст.: 1) Припинила свій розвиток; 2) Розвивалась лише в діаспорі; 3) Розвивалась кількома потоками: в діаспорі, Західній Україні (до другої світової війни), а потім в Радянській Україні.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова

1. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, А. Ф. Карась, М. П. Требін та ін.; за ред. В. В. Середи, М. М. Цимбалюка. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 428 с.
2. Філософія. Словник: персоналії, категорії, поняття та терміни / В. С. Бліхар, Н. В. Гайворонюк, М. П. Гетьманчук, М. М. Олексюк та ін.; [ред. М. П. Гетьманчука] – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 228 с.
3. Філософія: навч. посібник для студентів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України / авт. кол.; за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 344 с.
4. Філософія як історія філософії (за заг. ред. В. І. Ярошовця). – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 648 с.

Додаткова

1. Горський В. С., Кислюк К. В. Історія української філософії: підр. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.
2. Гринів О. Історія української філософії / Олег Гринів. – Львів: Тріада плюс, 2015. – 145 с.
3. Давньоруське любомудріє: Тексти і контексти / Нац. ун-т «Києво-Могилянська акад.»; упор.: О. Вдовина, Ю. Завгородній. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 400 с.
4. Кралюк П. М. Історія філософії України: навчальний посібник / П. М. Кралюк. – Острог: Вид. Національного університету «Острозька академія», 2013. – 652 с.
5. Становлення нової соціокультурної дійсності в Україні / А. Ф. Карась [та ін.]; за заг. ред. В. П. Мельника. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017. – 307 с.
6. Ушкалов Леонід. Ловитва невтомного птаха: життя Григорія Сковороди / Леонід Ушкалов. – К.: Дух і літера, 2017. – 368 с.
7. Філософія. частина II. Історія української філософії. фундаментальні проблеми сучасної філософії: навчальний посібник / В. Л. Петрушенко, Є. Г. Бразуль-Брушковський та ін. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – 160 с.

Інформаційні ресурси

1. Інститут філософії ім. Г. Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.filosof.com.ua>.
2. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.
3. Ліствиця [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://listvyca.org/articles/filosofiya-hryhoriya-skovorody>

Тема 7

ОНТОЛОГІЯ: СТРАТЕГІЇ БУТТЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

Логіка викладу: Філософське розуміння буття. Діалектико-матеріалістичне трактування буття і неklasична онтологія двадцятого століття. Сучасне розуміння форм буття та їх вимірів.

Ключові терміни: онтологія, метафізика, субстанція, матерія, простір, рух, час.

1. Починаючи з античних часів, питання про сутність буття та його значення для людини і суспільства було центром філософських систем. Продовжуючи традиції давньогрецької міфології, античні філософи поставили питання про те, звідки виникло все існуюче. Відповідаючи на нього, вони висунули як першопричину реальну, природну стихію, котра окрім номінального мала і символічне значення, що дало можливість сформувати натурфілософську картину світу, що єднала в собі певні елементи наукового знання, зокрема результати емпіричних спостережень, логіку, специфічне тлумачення різноманітних фактів дійсності. Питання про першопричину, начало природи, ґрунтуючись на висновках про її суть, свідчили про виділення тогочасними філософами природи у вигляді цілісного об'єкта для споглядання та роздумів і впевненості у можливості його пізнання. Проте такого роду філософська традиція була порушена у XVIII столітті, коли під впливом скептицизму Д. Г'юма та трансцендентальної філософії І. Канта саме поняття буття було витіснено на периферію філософської думки. І у системі Фіхте, і у системі Г. Гегеля цим проблемам відводиться доволі скромне місце, хоча Гегель наполягав, що для людської думки не може бути нічого менш значимого за своїм змістом, ніж буття.

**Схема 7.1. Онтологія
як філософське вчення про буття**

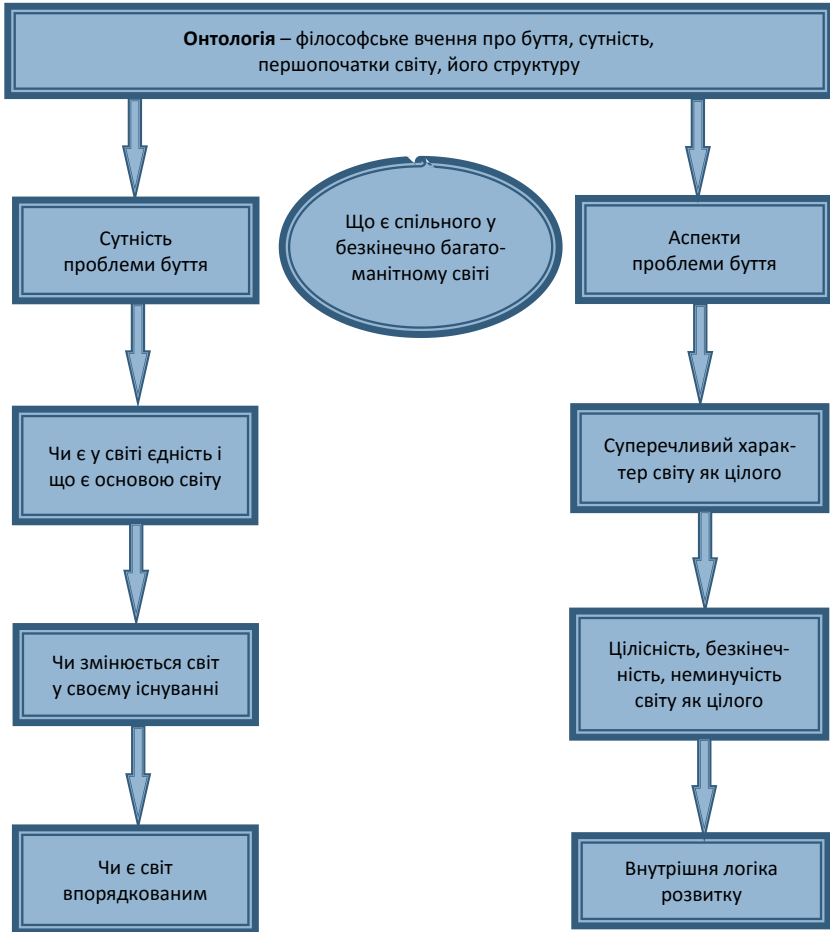

Схема 7.2. Філософські підходи до розуміння сутності буття

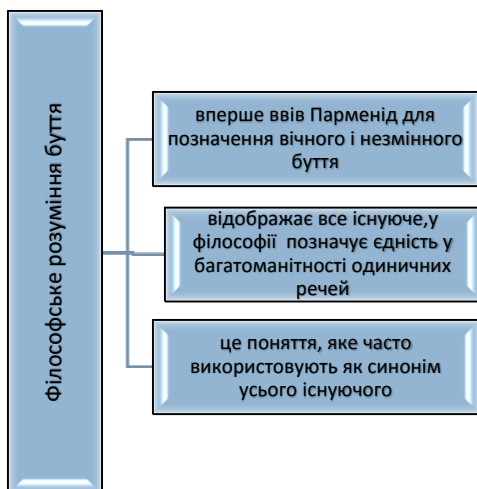
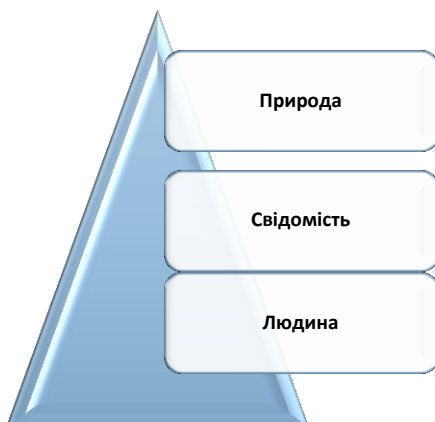

Схема 7.3. Структура буття

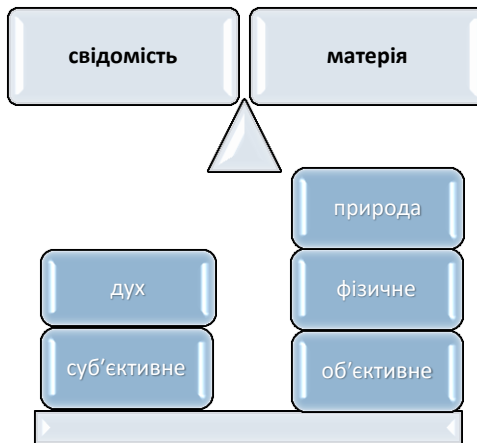
2. У 40-х роках XIX ст. К. Маркс (1818–1883) і Ф. Енгельс (1820–1895) на основі фундаментальних наукових відкриттів XIX ст., зокрема еволюційної теорії Дарвіна, закону збереження і перетворення енергії, запропонували створену ними **матеріалістичну діалектику-вчення про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства та мислення.**

Головним принципом діалектико-матеріалістичного розуміння буття є принцип первинності матерії (природи, фізичного, об'єктивного) та вторинності свідомості (духу, психічного, суб'єктивного). На цій основі виводиться принцип матеріальної єдності світу: світ єдиний і цілісний.

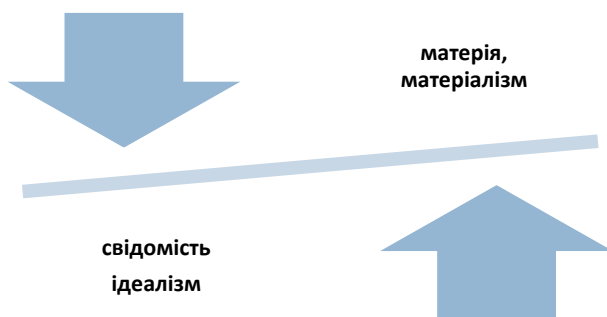
Популяризації діалектико-матеріалістичної онтології сприяла революція у фізиці, яка в останній чверті XIX ст. вийшла на новий рівень і перейшла від вивчення макросвіту до мікро-та мега- світу. Цей час називають часом зародження неklasичної фізики, яка стала вивчати поле, на відміну від класичної фізики, яка вивчала речовину.

Світоглядну кризу у фізиці було розв'язано за рахунок філософського розуміння матерії, яке вже не ототожнювало її з речовиною.

Схема 7.4. Основне питання діалектико-матеріалістичної філософії: матерія чи свідомість?

**Схема 7.5. Матеріалізм і ідеалізм
як відповіді на основне питання філософії**

Діалектико-матеріалістичну онтологію в подальшому було продовжено В. Леніним, який дав філософське визначення матерії.

**Схема 7.6. Філософське визначення матерії
В. Леніним**

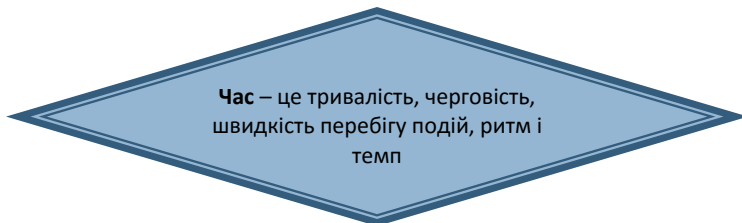
Матерія – це філософська категорія для позначення об’єктивної реальності, що дана людині у відчуттях, яка копіюється, фотографується, відображається нашими відчуттями, існує незалежно від них

До універсальних властивостей матерії діалектичний матеріалізм відносить її нествореність, незнищенність і вічність існування у часі та нескінченність у просторі.

**Схема 7.7. Філософське розуміння простору:
дискретно-речовий, нескінченно-розмаїтий і неперервний**

Простір – це протяжність об’єктів, їх розташування з іншими об’єктами. Тіла мають три виміри протяжності: довжина, ширина, висота

**Схема 7.8. Філософське розуміння часу:
дискретно-речовий, нескінченно-розмаїтий і неперервний**

У тривалості розрізняють три фази: сучасність, минуле, майбутнє.

Схема 7.9. Визначення руху за Ф. Енгельсом

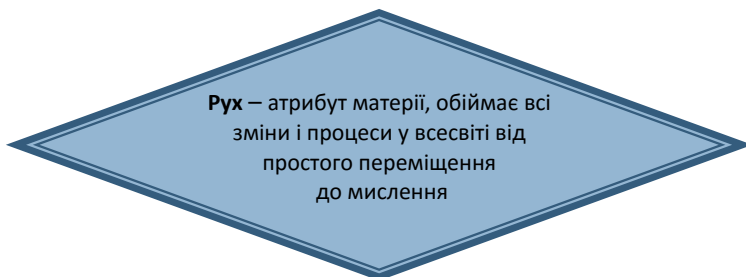
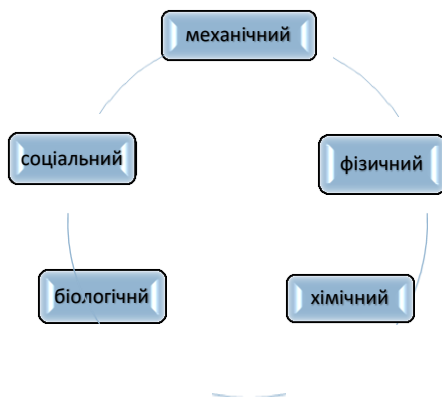

Схема 7.10. Форми руху матерії за Ф. Енгельсом

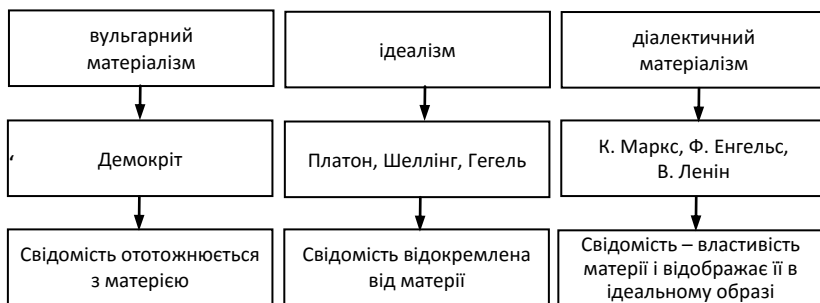

Уявлення про матерію змінюються у зв'язку з розвитком наукового знання, природознавства і т. і. В основі сучасних наукових уявлень про побудову матерії лежить принцип системності.

Реальний світ, котрий визнається нами як прояв матерії, є глибоко структурованим, а таким чином і сама матерія володіє певною структурою. Ця структурність матерії виявляється у внутрішній роз'єднаності цілого закономірним порядком та проявляється на наступних структурних рівнях: субелементарному; мікроелементарному; ядерному; атомному; молекулярному; макроскопічному (газоподібні, рідкі та тверді тіла); космічному; органічному; біологічному; соціальному.

Універсальною властивістю матерії є **відображення**, на основі якого робиться висновок про онтологічний статус свідомості як функції високоорганізованої матерії, яким є людський мозок. Отже, свідомість детермінується матеріальним буттям, вона є «суб'єктивний образ об'єктивного світу».

Схема 7.11. Концепції свідомості

Таблиця

Основні риси свідомості

Ідеальність свідомості	Свідомість не має фізичних властивостей
Суб'єктивність Свідомості	Носієм свідомості є людина
Предметність Свідомості	Наповненість змістом через образи
Рефлексивність свідомості	Відображення внутрішнього власного змісту
Об'єктність свідомості	Виражається через мову

У ХХ столітті відбувається зміна у ставленні філософів до різноманітних парадоксів та абсурдів, і саме в цей час формуються гібридні або „кентавр» онтології. У 20–30-і роки ХХ століття відчувається тенденція повернення до пов'язаних з буттям питань, порушених у працях М. Шелера, Н. Гартмана, М. Гайдеггера та інших. Актуалізація значення онтології була пов'язана з тим, що саме її категорії могли відкрити шлях до розуміння питання про ті глибинні коріння того типу мислення, тієї парадигми пояснення світу, котра лежала в основі сучасної європейської, а відтак і майже планетарної цивілізації. Серед вказаних вище філософів доволі оригінальне трактування сутності буття належало М. Гайдеггеру, котрий ставив питання про сутнісні характеристики реальності і зводить їх до поняття часу.

Доволі цікавим трактуванням процесів буття характеризувалась філософська концепція німецького філософа Н. Гартмана, котрий у 30-і роки та у повоєнний час формує засади нової онтології, що стала підставою онтологічних висновків філософських шкіл другої половини ХХ століття.

В першу чергу філософ різко виступив проти існуючої до цього часу позиції, що онтологічні питання на відміну від гносеологічних не являються актуальними, піддав критиці неокантіанців, твердячи, що гносеологічні питання не можна вирішити без вирішення питань про буття. Позитивне методологічне значення мала критика «гносеологізму» і визнання первинності буття по відношенню до пізнання.

Виробляючи засади нової онтології, М. Гартман прагне відобразити багатоманітність та багатство реального світу на основі виявлення певних характерних його ознак, котрі зберігаються за будь-яких умов та становлять сутність буття як реальності. Будова реального світу, за цим вченим, – це існування ряд нашарувань, кожне з яких є вираженням цілісного порядку сутності. Виділяються такі шари: а) фізично-матеріальний, б) органічно-живий, в) душевний, г) історико-духовний.

Специфіка шаровості у гартманівській онтології полягає у твердженні про наявність певних особливо властивих кожному з розглядуваних шарів законів та принципів. Він виявляє відношення підпорядкованості, котрі бачить у тому, що вищий шар буття повністю базується на нижчому, при цьому нижчий шар визначає верхній лише частково. Вважаючи, що існує природна система світу, яка не є сконструйованою, Гартман бачить її структуру у феноменах.

Філософ вважає, що важливим аспектом, який виявляє сутність буття, виступають модуси, наявність яких допомагає виявити буття зсередини, а також акцентує увагу на категоріях, що існують у різних шарах буття. На його думку, існування категорій простору, субстанції (матерії) завершується на органічному рівні, водночас, як категорії часу, процесності, причинності характерні і для вищих шарів буття. Душевне буття, за Гартманом, непросторове та нематеріальне, але характеризується часовістю та причинністю.

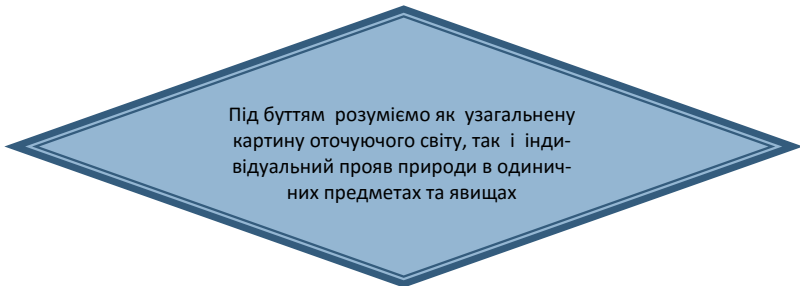
Гартман у своїй новій онтології переконливо доводить єдність світу на основі тісної взаємодії шарів буття, а також формулює основний онтологічний закон світового взаємозв'язку, який, на його думку полягає у такому: а) нижчі шари буття виступають сильнішими, носіями основних його сутностей та не можуть бути зняті більш високими шарами буття; б) хоча вищі шари буття є слабшими, вони є самостійними та мають необмежений простір для впливу на нижчі шари.

Гартманівська нова онтологія у середині ХХ століття стала видатним досягненням філософської думки в Західній Європі, хоча своєю теорією шарів буття віддалено нагадувала характерні для східної релігійно-філософської думки уявлення про ієрархію світів.

Міфологічне чи повсякденне трактування буття розуміє його як просте існування, «наявність» нескінченної множинності речей та процесів, а філософії властиво шукати у бутті певну міцну основу багатоманітного світу явищ, тому що тільки на міцне можна спертися як у пізнанні, так і на практиці.

Поняття буття є доволі широким, оскільки фактично включає весь спектр сутнісного.

Схема 7.13. Що розуміємо під буттям?

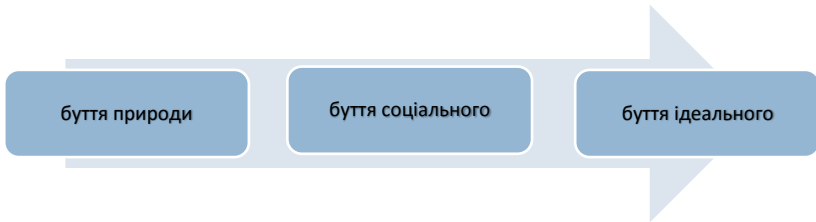

Суперечки філософів стосовно питання про реальність, що вели навколо поняття буття, виникають тоді, коли з'являється сумнів, що породжує потребу для роздумів. Саме тоді, коли виникали питання про існування світу «там» і «всюди», коли констатувалось існування світу «тепер», філософи ставили питання про минуле та майбутнє, що неминуче виходило на онтологічну проблематику.

У цих суперечках, розкриваючи сутність буття як реального, філософи завжди виходили з того, що оточуючий нас світ як ціле існує вічної лише переходить з однієї форми свого існування в іншу, зберігаючи основні свої сутнісні характеристики та властивості. У той же час окремі речі, стани природи, врешті – решт люди за своїм характером та суттю є кінцевими, перехідними. І саме ця суперечність єдності буття як поєднання неперехідного та перехідного, безкінечного та кінцевого і становить зміст буття як філософської категорії.

Сучасна філософська думка виходить з трактування буття як єдиної системи, основні частини якої є тісно взаємозв'язаними та взаємопов'язаними, одночасно будучи виявом певної цілісності та єдності. Поруч із цим ми помічаємо, що реальний світ виступає як розділений, дискретний і має доволі чітко визначену структуру.

Схема 7.14. Форми буття

Буття природи як перша форма реальності характеризується наступним:

- включає в себе всі існуючі предмети та явища за винятком людини;
- виступає наслідком тривалої універсальної еволюції суцього;
- функціонує на засадах системної організації, що проявляється у здатності всіх без виключення складових систем до самоор-

ганізації, самовільного переходу на більш високий рівень організованості та упорядкування;

- існує у вигляді речовини або поля;

- проявляється у формі живої (біологічні процеси та явища) та неживої (елементарні частини та поля, атоми та молекули) природи.

Буття соціального розкривається через існування суспільства та людини, характеризується особливою структурою (індивід, сім'я, колектив, клас, етнос, держава, людство), проявляється у сферах суспільного життя – матеріальному виробництві, науці, духовній, політичній сфері та сфері обслуговування.

І нарешті, третя форма реальності – буття ідеального, духовного характеризується:

- тісним зв'язком із соціальним буттям, оскільки на своєму рівні повторює та відтворює структуру соціуму;

- воно включає неусвідомлені духовні структури індивідуального та колективного позасвідомого;

- проявляється у тісній взаємодії з виробництвом, практикою людини в цілому;

- має здатність до динамічного розвитку в результаті широкого застосування новітніх інформаційних технологій та засобів.

Заслуговує на увагу ідеї цілісності та єдності оточуючого нас світу. Прагнучи освоїти реальність, людина трактує її як цілісне єство, що проявляється у численних формах та виявах.

Світ – це всезагальна єдність, що включає незліченну кількість речей, процесів, станів, структур та систем (неорганічних, органічних, соціальних).

Світ загалом (все, що в ньому існує) завдяки своїй внутрішній логіці існування та розвитку, тобто реально, передує свідомості та діям конкретних індивідів, конкретних поколінь людей. Це призводить нас до думки, що будь-яке втручання суб'єктивного фактору у розвиток природи та суспільства потребує докладного аналізу об'єктивних передумов, можливостей та тенденцій розвитку реального світу. Причому реальністю тут виступає не тільки природне, але й духовне, ідеальне.

Таким чином, світ та все, що у ньому існує, є дійсністю, котра має внутрішню логіку свого існування, розвитку та реально передує та дана свідомості окремих людей.

Важливою проблемою для філософії залишається обґрунтування можливості існування духовного у структурі буття в цілому, його зв'язку з предметною реальністю зокрема. Зв'язуючою ланкою при цьому виступає поняття цінностей, яке немов би наближає усе духовне до розуму, почуттів та волі людини, характеризує людський вимір суспільної свідомості, оскільки проходить вона саме через особистість, її внутрішній світ.

Цінності – специфічні соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, що виявляють їх позитивне або негативне значення для людини і суспільства (благо, добро, зло, чудове і потворне, що втілюються в явищах суспільного життя або природи). Природу, походження, розвиток і роль цінностей у житті людини і суспільства вивчає аксіологія – вчення про цінності.

Основними цінностями в житті людини і суспільства є істина, користь розуміння, краса, добро, творчість, мудрість, правда, святість, а також свобода, справедливість, причетність. Вищими цінностями виступають: здоров'я, сім'я, любов, свобода, світ, війна, держава, праця, істина, честь, свідомість, пізнання, творчість тощо. Вищі цінності – цінності суспільного ладу, спілкування, діяльності, самозбереження, цінності особистих якостей, а також загальнолюдські цінності.

Семінарське заняття 7
ОНТОЛОГІЯ:
ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ БУТТЯ

(2 год.)

План

1. Онтологія – філософське вчення про буття.
2. Концепції буття у філософії.
3. Сфери буття світу.

Терміни і поняття для засвоєння:

Буття як філософська проблема, моністичне, дуалістичне та плюралістичне трактування буття, діалектико-матеріалістичне трактування буття (матерія, простір, рух і час), нові онтології двадцятого століття, сфери буття світу.

Питання для самоконтролю

1. Ознайомтесь із схемою 7.1 і дайте відповідь на питання про те, що вивчає онтологія, розкрийте сутність, першопочатки буття і виділіть його головні аспекти.
2. Використовуючи схему 7.2 як основу для роздумів, розкрийте філософські підходи до розуміння сутності буття у філософії.
3. Поясніть сутність моністичного, дуалістичного та плюралістичного підходів до буття.
4. На основі схем 7.4 і 7.5 поясніть суть діалектико-матеріалістичного підходу до буття.
5. Що означає категорія «матерія»? (див. схему 7.6).
6. На основі схем 7.6–7. 12 дайте діалектико-матеріалістичне розуміння простору, руху і часу.
7. Діалектико-матеріалістичне розуміння свідомості як відображення. Для порівняння використайте схему 7.12, де показані різні концепції свідомості.
8. Які шари буття виділяє у своїй новій онтології Н. Гартман?
9. На основі схеми 7.13, 7.14 розкрийте питання про структуру буття.

Індивідуальні завдання

✓ Поміркуйте над онтологією М. Гайдеггера, використайте для цього його роботу «Буття і час». Опишіть свої роздуми.

✓ Виконайте письмову роботу на тему «Субстанція як відображення єдності світу»

✓ Прочитайте уривок з твору «Буття і ніщо» Ж. П. Сартра, де він розрізняє буття-в-собі, незалежне від свідомості буття речі та буття-для-себе визначене буття людини, що існує завдяки свідомості. «Буття, через яке у світ приходить небуття, – це буття, в якому йдеться про власне небуття: буття, через яке у світ потрапляє небуття, має бути небуттям для самого себе».

Дайте письмову відповідь на наступні запитання: Що є визначальним для екзистенції? Чи вірно, що людина є буттям, яке проектує себе через теперішнє у майбутнє? Чи погоджуєтесь з думкою про те, що людина є не лише тим, ким є, а й тим, ким себе створює? І нарешті, чи можна стверджувати, що основа буття людини – це свобода, і людина приречена на свободу?

Запрошення до обговорення: Прокоментуйте концепції походження світу, використайте здобуті знання і сформулюйте свою думку.

Платформа для обговорення: Проблема існування всесвіту, питання першопочатку світу завжди цікавило людство. Сучасна наука висунула гіпотезу Великого вибуху. Згідно з цією гіпотезою, приблизно 15 млрд. років тому вакуум опинився в нестійкому, невірноваженому стані. Відбувся Великий вибух, вакуум розігрівся до 10^{19} градусів Кельвіна. Вакуум став розширяться і разом з тим охолоджуватися, виникла речовина, почали утворюватися хімічні елементи, потім – зірки і планети. Біологічна еволюція розпочалася близько 4 млрд. років тому. Сьогодні наш всесвіт продовжує розширюватися (як наслідок Великого вибуху), але не виключається можливість іншої стадії – стискування до початкового стану. Так виникла ще одна гіпотеза, що продовжує ідею Великого вибуху, – пульсуючого всесвіту. Наприкінці XX століття утвердилася синергетика – наука про те, як в хаосі встановлюється певний порядок, який, однак, рано чи пізно руйнується. Усе виникає з хаосу, порядок – завжди з хаосу. Отже, не Бог, а випадковість, стверджує сучасна наука, привела до утворення космічного порядку, закономірностей світу.

Тестовий самоконтроль

Тест: Філософський плюралізм (монізм, дуалізм) означає:

- 1) визнання єдиного принципу (начала) у побудові філософської системи;
- 2) визнання двох начал у побудові філософської системи;
- 3) визнання багатьох начал у побудові філософської системи.

Тест: Буття з філософської точки зору означає (відзначте 4 варіанти відповідей): 1) буття людини; 2) буття духовного; 3) віртуальне буття; 4) буття природи (першої) і тої, що створена людиною; 5) буття соціального; 6) смерть або небуття.

Тест: Термін «онтологія» вперше використав: 1) Маркс; 2) Гоклініус; 3) Шеллер; 4) Ніцше.

Тест: Філософський матеріалізм (ідеалізм) є: 1) моністична система, в якій єдиним началом визнається матерія(свідомість); 2) дуалістична система, де визнається як окреме існування двох начал – матерії і свідомості; 3) плюралістична система, в основу якої покладені різні чинники.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова

1. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, А. Ф. Карась, М. П. Требін та ін.; за ред. В. В. Середи, М. М. Цимбалюка. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 428 с.
2. Філософія: навч. посібник для студентів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України / авт. кол.; за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 344 с.

Додаткова

1. Лакс Майкл. Метафізика / Майкл Лакс. – К.: Дух і літера, – 2016. – 584 с.
2. Ніва Жорж. Європа метафізики і картоплі / Жорж Ніва. – К.: Дух і літера, 2002. – 306 с.
3. Філософія ХХ–ХХІ століть: імена: біограф. словник. – К.: Фенікс, 2011. – 211 с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека ім. В. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuiv.gov.ua>.
2. Тексти. Філософія ХХ–ХХІ вв. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oba.wallst.ru/library/tema/sc/filos/xx_age.htm

Тема 8

ПІЗНАННЯ ЯК КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ ПРОЦЕС ОТРИМАННЯ І ТРАНСЛЯЦІЇ ЗНАННЯ В СУСПІЛЬСТВІ

Логіка викладу: Гносеологія як філософська теорія пізнання. Сутність та особливості пізнавального процесу. Проблема істини в пізнанні. Концепції істини. Місце та роль практики у процесі пізнання. Рівні та форми наукового пізнання.

Ключові терміни: емпіризм, сенсуалізм, раціоналізм, агностицизм, скептицизм.

1. Важливою галуззю філософії виступає гносеологія (від гр. «гносіс» – знання та «логос» – наука), яка роз'яснює сутність та способи освоєння людиною оточуючого її світу, виявляє відношення знання до реальності, показує умови достовірності та істинності пізнання. Інколи цей розділ філософії іменують «епістемологія» (давньогрец. «епістема» – знання, наука; «логос» – учення), але здебільшого епістемологію розглядають як дослідження лише наукового знання. Пізнання є процесом взаємодії свідомості та дійсності, унаслідок якої у свідомості вибудовуються образи, інтелектуальні моделі та конструкції. Розкривши сутність оточуючого нас світу, ми неодмінно стикаємось з питанням його детального вивчення, розуміння та аналізу з метою подальшого використання цього у своїх відносинах з ним. Саме це і реалізується у теорії пізнання, особливості якої можна звести до такого: 1) вона спирається на об'єктивне знання, яке відповідає реальності; 2) вона виступає як сукупність різнорідних концепцій, котрі іноді взаємно виключають одна одну; 3) вона орієнтована на пошук всезагальних основ знання, виступає у вигляді аналізу різних пізнавальних утворень.

Схема 8.1. Можливості людського пізнання

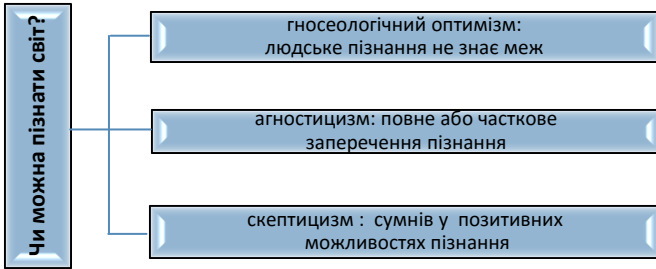
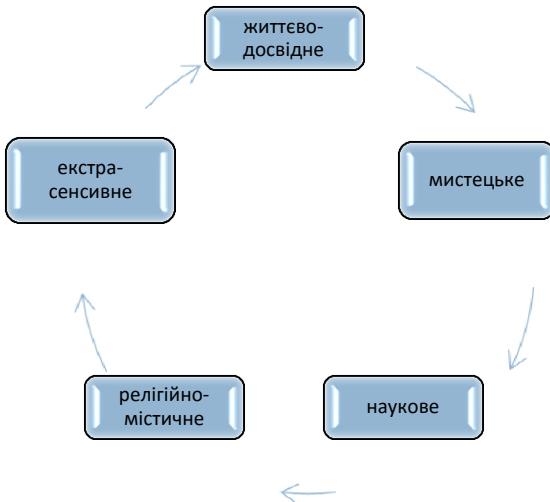

Схема 8.2. Стадії людського пізнання

Схема 8.3. Види пізнання: життєво-досвідне, мистецьке, наукове, релігійно-містичне, екстрасенсивне

2. У різні історичні часи філософи намагались виявити як основні форми, так і особливості процесу освоєння реальної дійсності. Наприклад, матеріалісти вважали, що людина пізнає реально об'єктивно існуючі предмети та явища, що об'єкт пізнання існує об'єктивно; ідеалісти стверджували, що пізнання – це лише пізнання самої свідомості у формі самопізнання – аналіз відчуттів, понять (суб'єктивний ідеалізм) або пізнання абсолютної ідеї (об'єктивний ідеалізм), а в такій інтерпретації об'єкт пізнання виступає або уявленням суб'єкта пізнання, або простою ідеєю. Від часів античності та до XIX століття у філософії домінували два підходи до вирішення питання того, яким чином людина пізнає світ: сенсуалістський, або емпіричний, який абсолютизував у цьому процесі відчуття, та раціоналістичний, що надавав пріоритет розуму та людській думці.

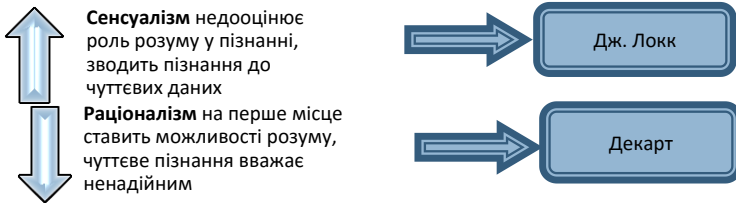
Сенсуалістів в історії філософської думки представляли Епікур, Ф. Бекон, Д. Локк, Л. Фейєрбах. Основним їхнім кредо було твердження про те, що для того, щоб знати, потрібно бачити, причому, під останнім розумівся весь комплекс чуттєвого. А у людському розумі та думці, на їхній погляд, і була закладена основна помилка правильного пояснення оточуючого світу. Емпіризм виходить з того, що єдиним джерелом знань виступає чуттєвий досвід. Тут слід згадати локківський вираз: «Немає нічого у свідомості, чого не було би раніше у відчуттях».

Раціоналісти, яскравими представниками яких були Платон, Декарт, Спіноза, Лейбніц, вважали, що проблеми пізнавальної діяльності людини криються у недосконалості людських відчуттів, адже їм не дано ні минулого, ні майбутнього речей та явищ. Лозунгом раціоналістів були слова: «Щоби бачити, потрібно знати!». Вони вважали, що людські знання походять не з досвіду, а з голови, а туди вони потрапили у вигляді наперед закладених у людину «вроджених» ідей, котрі людина повсякчас намагається згадати. Згідно до позицій раціоналізму знання отримується виключно за рахунок функціонування свідомості. У цьому випадку абсолютизуються закони логіки і науки, зокрема методи, сформовані виключно свідомістю. Тому для раціоналістів є характерним апелювати до математики – науки, що розвивається виключно за рахунок внутрішніх резервів розуму, його формотворчості і тощо.

Вирішити проблему походження знання у XVIII ст. зробив І. Кант. У книзі «Критика чистого розуму» він твердив, що у людини є дві трансцендентні, тобто чисті, форми чуттєвості: простір та час.

У людини, на думку цього філософа, є відчуття простору та часу взагалі, і цим він подолав односторонність сенсуалізму та раціоналізму. Особливу увагу він приділяв втаємниченій силі природи людського, що полягає у здатності уявлення, причому чистої здатності уявлення. Людина здатна мислити не бульдога, спанієля чи іншу конкретну породу собаки, вона здатна мислити собаку взагалі. Цю здатність Кант вважав надприродною, даною Богом. А знання людини характеризував як результат людської інтуїції.

Схема 8.4. Сенсуалізм і раціоналізм у пізнавальній практиці

Пізнання виступає як суспільно-історичний, акумулятивний процес отримання знань про світ, що полягає у накопиченні нових знань про оточуючий світ у міру його освоєння. Воно є за своїм здійсненням доволі важким, оскільки передбачає постійне переборення труднощів, які виникають на його шляху. Пізнання також визначається як діяльність людей на шляху відкриття понять, схем, образів, концепцій, що полегшують відтворення та удосконалюють їх буття та самозбереження. Фактично пізнання – це шлях від менш повного та глибокого знання до більш повного та глибокого. Пізнання – це процес руху, постійне виникнення суперечностей у ньому та їх розв’язання.

Схема 8.5. Поняття пізнання

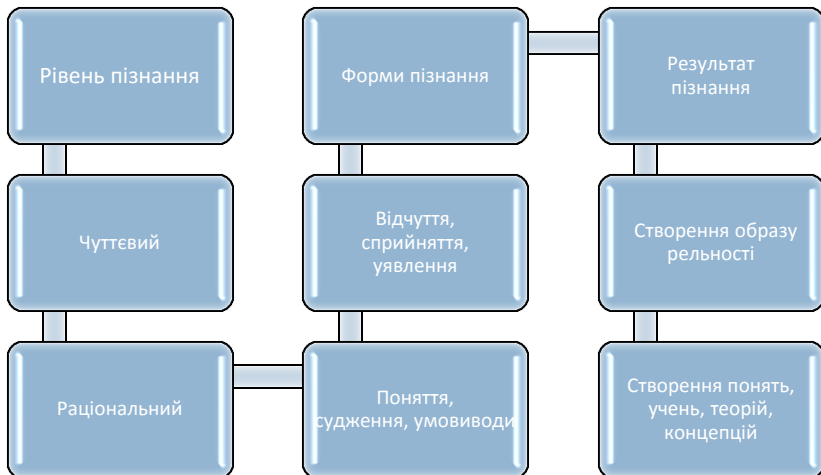

Процес пізнання оточуючого світу слід розглядати як різновид духовної діяльності людини. Разом із цим його можна трактувати як специфічний тип відображення того, що реально існує навколо людини. Очевидно, що це передбачає:

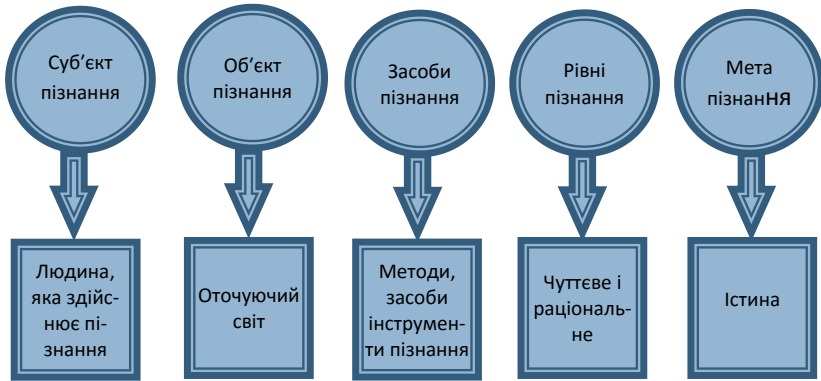
- а) визнання об'єктивного існування оточуючої дійсності;
- б) існування суб'єкта відображення, у якому відображається об'єкт.

Сутність процесу пізнання людиною оточуючого її світу полягає у відображенні його з метою кардинального перетворення, виходячи зі своїх суб'єктивних інтересів.

Схема 8.6. Рівні та форми пізнання

**Схема 8.7. Структура пізнання
(суб'єкт, об'єкт, засоби, рівні, мета пізнання)**

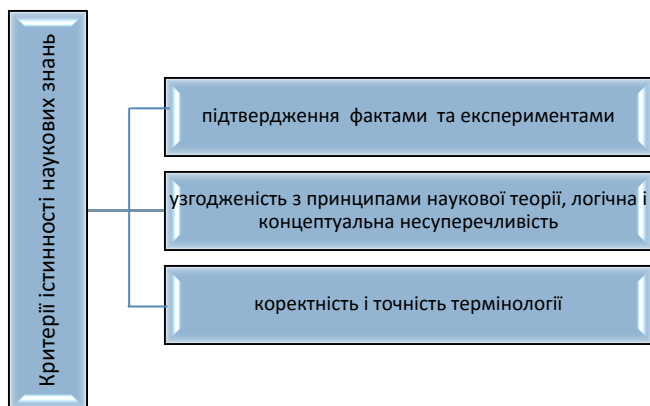
3. Важливе значення у процесі пізнання належить істині. Істина – це гносеологічний ідеал пізнання, це складне процесуальне утворення, яке дає можливість констатувати наявне, виявляти суттєве та пересвідчуватись у можливостях пізнання.

Поняття істини передбачає завершену повноту наших знань.

Схема 8.8. Основні концепції істини

Схема 8.9. Критерії істинності наукових знань

4. Важливу роль у пізнавальному процесі виконує практика. Практика це чуттєво-предметна форма діяльності людини, яка своїм змістом має освоєння природних або соціальних сил і виражає специфічно людське ставлення до світу, спосіб буття людини у світі.

Сенс практики у пізнавальному процесі полягає в тому, щоб бути важливою опорою та підставою цього процесу, результатом пізнавальної діяльності людини. Безпосередня предметно-перетворювальна діяльність постійно супроводжує процес невпинного пізнання людиною оточуючого її світу, вона зумовлює пізнання, але й вона зумовлюється пізнанням, є невід'ємною умовою духовного освоєння людиною світу.

Практика та пізнання поєднані не тільки суттєво, змістовно, але й кінцевим результатом, адже практика виступає результатом пізнавальної діяльності. Разом із цим розуміння цього зв'язку неможливе без визнання практики критерієм істини процесу пізнання об'єктивного світу.

Перетворююча діяльність людини реально вказує на правильність або хибність наших знань, дає оцінку їх прикінцевим результатам.

Взаємовідносини практико-перетворювальної діяльності з пізнавальними процесами, які органічно притаманні людині, можна звести до таких положень:

- а) пізнання відбувається заради практики;
- б) пізнання здійснюється під активним впливом практики,

в) практика є результатом пізнання, розглядається як критерій істини здобутих у процесі пізнання знань.

5. **Наука** виникла орієнтовно в VI ст. до н.е., що було пов'язано з необхідністю піддати критиці панівні тоді міфологічні системи. Для цього потрібні були такі суттєві умови, як доволі високий рівень виробництва та суспільних відносин, що спричинило суспільний поділ праці, перш за все розподіл розумової та фізичної праці, що дало можливість активізувати духовну діяльність людини та перетворити останню у відносно самостійну сферу людської життєдіяльності. Кардинальним чином ситуація стосовно розвитку наукових знань змінилась у XVI–XVII ст., коли нові форми мислення, нові методи пізнання, що раніше були властиві одиницям, стали надбанням багатьох вчених людей. Розвиток наукового знання в той час, особливо ньютонівської фізики, відіграв вирішальну роль у розвитку як тогочасного, так і майбутнього людства.

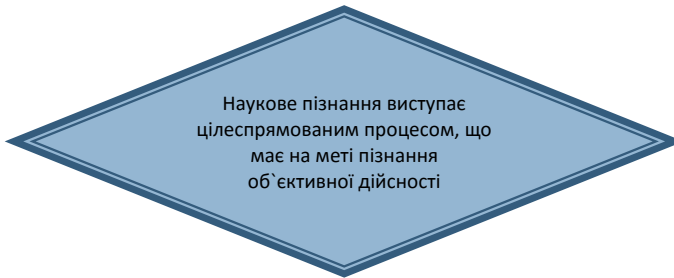
Історія розвитку наукових знань переконливо свідчить про притаманні саме їм певні загальні закономірності та тенденції. По-перше, це стосується постійного зростання параметрів наукового знання, особливо починаючи з XVII ст. Наприклад, обсяг наукових знань людства фактично подвоюється приблизно кожні 10–15 років, що проявляється у зростанні кількості наукових відкриттів та збільшенні наукової інформації, а також числа людей, що напряму займаються науковими пошуками.

По-друге, розвитку наукового знання притаманний так званий кумулятивний характер. Це проявляється у тому, що на кожному конкретному етапі історичного розвитку людства науки сумують у концентрованому вигляді свої минулі досягнення, а кожний наступний результат наукових досліджень входить неодмінною частиною в їх загальний фонд та не перекреслюється наступними успіхами пізнання, а лише переосмислюється та уточнюється.

По-третє, наступність наукового пізнання забезпечує його функціонування як особливого виду «соціальної пам'яті» людства, що теоретично кристалізує минулий досвід пізнання дійсності та оволодіння її законами.

По-четверте, це тенденція до постійного зростання темпів переходу від однієї фази наукового пізнання до іншої, тобто зменшення терміну переходу від наукового відкриття до його впровадження у практику.

По-п'яте, наукове пізнання відрізняється передусім своєю системністю, що полягає у формуванні знань про реальну дійсність на основі певних теоретичних принципів.

**Схема 8.10. Форми наукового пізнання:
ідея, проблема, гіпотеза, теорія**

Ідея виступає відображенням речі, властивості та відношення не просто у їх наявному бутті, а в необхідності та можливості, у тенденції розвитку, включає в себе проєкцію мети і усвідомлення подальшої дії

Проблема виступає суб'єктивною формою вираження необхідності розвитку наукових знань, вона формується суб'єктом у його свідомості. Постановка проблеми за відсутності ідеї як першооснови наукового пізнання неможлива

Гіпотеза – це наукове припущення, істинне значення якого не визначено, це така форма наукового пізнання, за допомогою якої формується один з можливих варіантів вирішення проблеми, істинність якої ще на встановлена

Теорія – найвища форма організації наукового знання, котра дає цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки певної сфери дійсності, об'єкта даної теорії

Ідея. Поняття ідеї походить від давньогрецького слова, яке означало «почато», і очевидно, що воно повинно означати початкову стадію процесу наукового пізнання.

Ідея відображає зв'язки та закономірності розвитку дійсності та є спрямованою на її перетворення, а також поєднує істинне знання про дійсність та суб'єктивну мету її перетворення.

Специфіку ідей якраз і складає відображення об'єктивної дійсності та постановка практичних завдань.

Таким чином, ідея виступає активною ланкою у розвитку дійсності, практичній діяльності людини, що створює нові, раніше не існуючі форми реальності.

Проблема. Це об'єктивно сформоване у ході пізнання питання або цілий ряд питань, вирішення яких передбачає суттєвий практичний або теоретичний інтерес. Вона характеризується єдністю змістовних елементів знання про незнання та передбачення можливості наукового відкриття. Специфічною формою вирішення проблеми може стати доведення її невирішеності, яке стимулює перегляд основ, в рамках яких була поставлена ця проблема (наприклад, доведення невирішеності проблеми побудови вічного двигуна було тісно пов'язане з відкриттям закону збереження та перетворення енергії).

Гіпотеза. Наукова гіпотеза завжди висувається у контексті розвитку науки для вирішення певної конкретної проблеми з метою пояснення нових експериментальних даних або для ліквідації суперечностей теорії та негативних результатів експериментів.

Слід зазначити, що, будучи науково обґрунтованим передбаченням, гіпотеза може висуватись стосовно питання існування певного предмета чи явища, внутрішньої структури чи функцій того чи іншого предмета або явища, або нарешті самої причини виникнення та розвитку предметів та явищ.

Теорія як форма наукового пізнання найближче стоїть до виявлення істини; теорія виступає різновидом достовірного знання про оточуючий людину світ. До теорії як форми наукового пізнання належать такі вимоги, що стосуються достовірності, доведеності, об'єктивності висловлювань, які формують теорію. За своєю логічною формою теорія виступає системою висловлювань, органічно пов'язаних між собою певними логічними відношеннями.

Важливою проблемою наукового пізнання людиною оточуючої дійсності виступають питання **методів** такого роду діяльності. Як ми вже вказували, наукове пізнання користується своїми, специфічними методами, здатними забезпечувати узагальнення фактів, отриманих у результаті дослідження.

Науковий метод відповідає певним критеріям науковості і виступає системою правил розгортання та трактування наукової інформації. По-перше, він має бути обґрунтованим. Можемо сказа-

ти, що метод виступає у ролі зв'язку, що встановлюється між суб'єктом та об'єктом пізнання.

По-друге, науковому методу властиві певні структурні елементи, без яких його функціонування неможливе, а саме: об'єкт (метод повинен йому відповідати), суб'єкт, мета пізнання, засоби пізнання, умови пізнання, результат пізнавальної діяльності.

Розглянемо основні **загальнонаукові методи**, до яких належать: **індукція та дедукція, аналіз та синтез, аналогія, моделювання**.

Схема 8.11. Індукція і дедукція як загальнонаукові методи пізнання

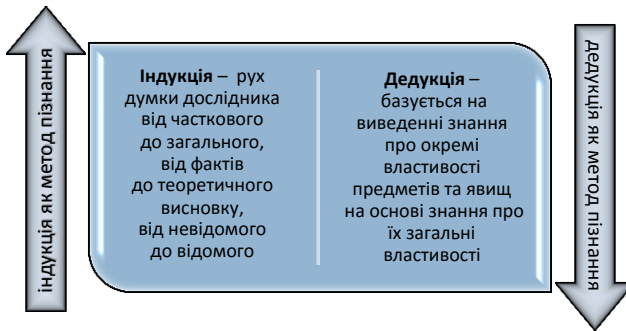

Схема 8.12. Аналіз і синтез як загальнонаукові методи пізнання

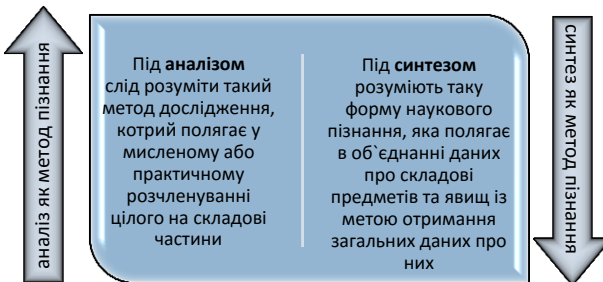
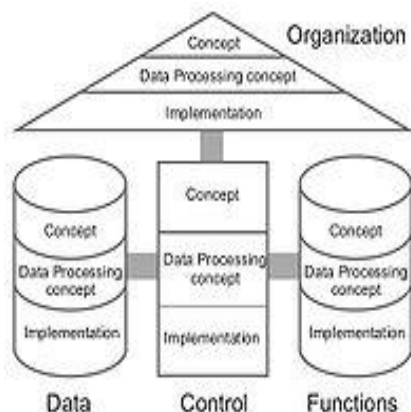

Схема 8. 13. Моделювання як метод пізнання

(цей метод полягає у створенні зменшених або збільшених копій предметів та явищ (моделей) з метою отримання знань про досліджувані об'єкти, вивчення яких утруднено рядом причин)

Приклад моделювання діяльності організації

Моделі повинні відповідати певним вимогам: а) репрезентативність, б) подібність, в) трансляція. Репрезентативність передбачає, що створена модель повинна якнайширше представляти характерні ознаки об'єкту, який вивчається. Звичайно, вона не абсолютно відповідає йому, але завжди відображає певну його характеристику чи аспект. Подібність вимагає, щоб модель відповідала об'єкту у тому відношенні, що представлено у дослідженні предмета чи явища. Фактично модель повинна бути відображенням суттєвої сторони поведінки об'єкта. Врешті відношення трансляції передбачає можливість перенесення наукової інформації, отриманої у процесі вивчення моделі, на сам об'єкт.

Серед методів емпіричного дослідження важливе місце займає спостереження. Це такий метод наукового пізнання, котрий передбачає вивчення предметів реального світу за допомогою органів чуття.

Спостереження є своєрідною фіксацією нашими органами чуття фактів, що свідчать про сучасний стан реальної дійсності. Як і в експерименті, у спостереженні важливу роль відіграє факт, що виступає джерелом та метою застосування даного способу науко-

вого пізнання. Думка про те, що факт виступає адекватним відображенням реального світу, очевидно, може бути визнана хибною, адже в процесі освоєння дійсності людина постійно змінює її трактування, суб'єктивно сприймаючи. Тому факт – це не лише наше знання про реальність, але й суб'єктивний образ об'єктивного світу. Потрібно сказати, що для спостереження як різновиду наукового пізнання на емпіричному рівні характерно з'ясування тільки зовнішніх якостей та властивостей предметів та явищ, що значно послаблює здатність до серйозного вивчення об'єктивної дійсності таким шляхом.

Для спостереження характерним є також встановлення певної пізнавальної мети, мисленого програмування дій дослідником та подача ним своєї, частіше всього суб'єктивної інтерпретації отриманих результатів. Для успішного спостереження важливо, щоб розглядувані факти були репрезентативними, тобто відповідали суті досліджуваного предмета чи явища, виражали їхні суттєві характеристики.

Варто зазначити, що спостереження як метод наукового пізнання активно використовується у правоохоронній діяльності у процесі розкриття злочинів.

Таким чином, наукове пізнання, що символізує найвищу точку пізнавальної діяльності людини на її шляху з'ясування істини, відіграє важливу роль у процесі духовного освоєння людиною навколишнього світу, сприяє не лише виявленню його ознак, але й дозволяє проникнути в суть предметів та явищ, що нас оточують.

Семінарське заняття 8
ГНОСЕОЛОГІЯ:
ФІЛОСОФСЬКА ТЕОРІЯ ПІЗНАННЯ
(4 год.)

План

1. Пізнання як вид духовної діяльності людини.
2. Класична і неklasична моделі пізнання у новітній філософії.
3. Види, рівні та форми пізнання.
4. Критичний аналіз концепцій істини.
5. Наукове пізнання як вид людської життєдіяльності. Загальні та наукові методи пізнання.

Терміни і поняття для засвоєння:

Філософська теорія пізнання, характер пізнавальної діяльності, достовірність і об'єктивність пізнання, види пізнання, методи пізнання, наукове пізнання.

Питання для самоконтролю

1. Використайте схеми 8.1 і 8.2 для з'ясування можливостей пізнання, основних принципів сучасної гносеології. Якими є стадії людського пізнання і види пізнання?
2. Спираючись на схему 8.5 поясніть, що означає поняття «пізнання»? Якими є основні гносеологічні підходи до пізнання? (див. схема 8.1)
3. Якою є структура пізнання? (див. схема 8.7)
4. Ознайомтесь із схемою 8.6 і детально проаналізуйте рівні та форми пізнання.
5. Дайте визначення істини. Які концепції істини ви знаєте? (див. схему 8.8). Самостійно проаналізуйте кожен з них.
6. На основі схеми 8.9 поясніть, в чому полягає специфіка наукового пізнання? Якими є критерії істинності наукових знань?
7. На основі схеми 8.10 детально розкрийте питання про форми наукового пізнання.
8. Використайте схеми 8.11, 8.12, 8.13 для аналізу загальнонаукових методів пізнання.

Індивідуальні завдання

✓ Письмово прокоментуйте думку Геракліта і висловте свою позицію: «Багато знань розуму не навчає». Який сенс вкладено тут Гераклітом у поняття «розум»: поінформованість, обізнаність, мудрість?

✓ Письмово прокоментуйте вислів Сократа: «Чим більше я знаю, тим більше я не знаю». Дайте відповідь на це питання з позицій філософської теорії пізнання.

✓ Письмово прокоментуйте слова відомого софіста Протагора: «Якою мені річ здається, такою вона для мене і є, а якою вона здається тобі, такою вона, у свою чергу, є для тебе». Як називається такий підхід до розуміння характеру істини (агностицизм, релятивізм, скептицизм)?

✓ Яку позицію у пізнанні займає Дж. Берклі, стверджуючи: «Бути – означає бути сприйнятим». Письмово проаналізуйте погляди Дж. Берклі.

✓ Підготуйте презентацію на тему «Моделі розвитку науки: класична, неklasична, постнеklasична».

Тестовий самоконтроль

Тест: Чому процес пізнання у часі його тривалості виступає безмежним: 1) тому що в процесі пізнання людина постійно відкриває нові і непізнанні властивості світу; 2) тому що вплив об'єктивних сил на людину триває постійно; 3) тому що людина відображає багатоманітну та невичерпну дійсність.

Тест: Прагматична концепція істини: 1) здобуті знання вважаються істинними на основі перебільшення сталого, незмінного елемента в пізнанні; 2) здобуті знання вважаються відносними на основі перебільшення мінливого елемента в пізнанні; 3) істинними є ті знання, які на даний момент є практично виправданими і корисними.

Тест: Види пізнання – це: 1) чуттєве і наукове; 2) життєво-досвідне, мистецьке, релігійно-містичне, наукове і екстрасенсивне; 3) раціональне і мистецьке; 4) наукове і екстрасенсивне.

Тест: Яке з наведених визначень аналізу є правильним: 1) мислене розчленування об'єкта пізнання; 2) спосіб доведення за допомогою поділу предмета чи явища на частини; 3) вища форма розумової діяльності вченого.

Тест: Твердження про наявність життя на планетах Сонячної системи – це: 1) гіпотеза; 2) наукова концепція; 3) наукова проблема.

Тест: Поняття, судження, умовиводи – це: 1) форми наукового пізнання; 2) форми чуттєвого пізнання; 3) форми раціонального пізнання

Тест: Методами емпіричного пізнання є: 1) спостереження, експеримент, порівняння, вимірювання, описування; 2) аксіоматичний, теоретичне моделювання, гіпотетико-дедуктивний, 3) порівняння, моделювання, поєднання історичного і логічного, експеримент.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова

1. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, А. Ф. Карась, М. П. Требін та ін.; за ред. В. В. Середи, М. М. Цимбалюка. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 428 с.

Додаткова

1. Антологія сучасної філософії науки, або усмішка ASIMO / за наук. ред. В. П. Мельника та А. С. Синиці. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 568 с.
2. Мельник В. П. Філософія. Наука. Техніка: Методолого-світоглядний аналіз / В. П. Мельник: монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 592 с.
3. Рижак Л. Філософія: підручник / Л. Рижак. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 650 с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека ім. В. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.
3. Тексты Философия XX–XXI вв. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.oba.wallst.ru/library/tema/sfilos/xx_age.htm.
4. Философия без границ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://platonanet.org>

Тема 9

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ ЯК ВАЖЛИВА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Логіка викладу: Образ людини в класичній і некласичній філософії. Проблема походження людини. Іпостасі людського Я: індивід, особа, індивідуальність, особистість. Філософія особистості.

Ключові терміни: двоєдина модель людини, триєдина модель людини, індивід, особа, індивідуальність, особистість.

1. Філософська антропологія – розділ філософії, який вивчає людину, її природу й сутність. Свою назву вона отримала від філософської течії, що виникла у 20-х роках двадцятого століття в Німеччині (її засновником був Макс Шелер), головним питанням для якої було питання про те, що таке людина і яке місце вона займає у світі.

Прагнучи створити цілісне вчення про людину, засновник філософської антропології Макс Шелер (1874–1928) наголошує на необхідності поєднання досягнень конкретно-наукового знання про людину з його філософським осмисленням і, виходячи із сутності будови людини, розкрити її відношення як до світу природи, так і світу культури, осмислити основні напрями та закони її біологічного, психічного, історико-духовного і соціального розвитку людини. Однак ця грандіозна програма залишається невиконаною і до сих пір. Вже у спробі систематизувати антропологічні учення та створити типологізацію людини Шелер зіткнувся із серйозною проблемою: накопичений величезний досвід, який практично неможливо впорядкувати через розмаїття концепцій і підходів, що не лише доповнюють, але й суперечать один одному. Більше того, новітні відкриття про людину часто перекреслюють попередні позиції та руйнують попередні схеми. Спроби дати визначення людини так і залишаються спробами. На підставі накопиченого матеріалу можна лише зробити висновок, що людина – гранично захоплюючий і загадковий об'єкт пізнання, який вимагає особливих засобів і методів дослідження. Жодна царина знання не в змозі до кінця розкрити

таємницю людини, бо її природа відзначається багатством і витонченістю, різноманітністю і непостійністю. Та найголовнішою її ознакою є відкритість. Ніколи з упевненістю не можна сказати, якою стане людина в процесі самостворення.

2. Родоначальником філософії людини у європейській традиції є Сократ, для якого людина – це цілий універсум, що заслуговує на визнання і потребує дослідження. Сократ не тільки вперше акцентував увагу на людині, але і першим усвідомив усю складність цієї проблеми.

Він усвідомлював, що тільки в безпосередньому спілкуванні з людиною можна наблизитись до її витлумачення. Відтак філософія, яка доти розумілась як інтелектуальний монолог, перетворилась на діалог: досягти істини можна тільки шляхом питань і відповідей. З позиції Сократа неявно проглядається таке пояснення людини: це істота, яка постійно шукає себе і яка в кожен момент свого існування досліджує і перевіряє умови свого існування, у цьому полягає як завдання, так і цілісність людського життя.

В історії філософії йдеться про випадок, що трапився з учнем Сократа Платоном, коли той визначив, що людина – це двонога тварина без пір'я. Почувши це, філософ Діоген випустив під час лекції в аудиторії Академії обципаного півня і викрикнув: «Ось людина Платона». Стверджують, що Платон визнав свою помилку і уточнив вихідне визначення: «Людина – це двонога тварина без пір'я з широкими нігтями». Попри весь комізм ситуації очевидно, що античні мислителі зіштовхнулись із проблемою, яка суттєво відрізняється від усіх попередніх і яка у свою чергу вимагає інших шляхів дослідження, ніж ті, якими досі пізнавали природу. Складність і унікальність людської природи зумовили розмаїття підходів і пояснень цього феномену. Так, згаданий вище Платон заклав основи антропологічного дуалізму душі і тіла, вважаючи при цьому душу нематеріальним безсмертним чинником, від якостей якого залежить загальна характеристика людини, її призначення і соціальний статус.

Арістотель у свою чергу розглядав людину як істоту соціальну, державну, політичну: «Людина – полісна тварина». Для нього соціальність, розумність і мова є тими основними характеристиками, що виокремлюють людину з-поміж інших живих істот.

Якщо антична філософська думка змогла відкрито продемонструвати кілька варіантів теоретичного вирішення сутності люди-

ни, то західноєвропейське середньовіччя в цьому плані виявилось однотонним.

Середньовічні антропологічні вчення відзначаються своєрідним поєднанням геоцентризму і антропоцентризму, ідея Бога ставиться у безпосередній зв'язок з ідеєю реальності й абсолютної цінності людської особистості.

Середньовічний образ людини є *теоцентричним*. Людина вірить не в себе, а в Бога. Її очі повернуті до потойбічного світу, а ідеальним образом людини є святий. Важливою ознакою людини в цей час є серце, а показником людяності – любов. Християнська свідомість не визнавала думки про скінченність людського буття: віра у безсмертя душі перевершувала суворе земне існування.

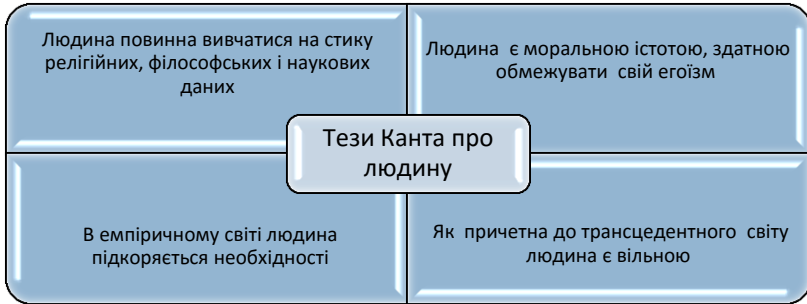
В епоху Відродження в рамках антропоцентричного світогляду вибудовується ідеал вільної особистості. У розумінні мислителів цього часу людина – діяльна істота, яка прагне оволодіти силами божественного і природного рівнів. Високо цінується гідність людської особистості. Разом з тим реабілітується чуттєва натура людини. В епоху Нового часу під впливом розвитку науки і техніки, передовсім математики й механіки, ця проблема отримує вирішення з позицій природничо-наукового підходу. Так, Декарт наближає людину до світу природи, практично не відрізняючи її від подібних до неї за тілесною будовою істот. Людина – це машина, що складається з кісток і м'яса, – підкреслює філософ. Але тут же додає, що вона не тільки матеріальна, а й духовна істота, має не лише матеріальне тіло, але й розумну душу. Це власне та межа, яка відрізняє людину від тварини. Якщо тіло – це автомат, то душа – це така властивість людини, завдяки якій вона може діяти автоматично. За Декартом, людину завдяки душі відрізняють дві істотні ознаки.

В епоху Нового часу під впливом розвитку науки і техніки, передовсім математики й механіки, ця проблема отримує вирішення з позицій природничо-наукового підходу. Так, Декарт наближає людину до світу природи, практично не відрізняючи її від подібних до неї за тілесною будовою істот. Людина – це машина, що складається з кісток і м'яса, – підкреслює філософ. Але тут же додає, що вона не тільки матеріальна, а й духовна істота, має не лише матеріальне тіло, але й розумну душу.

Незважаючи на важливі досягнення у вивченні людської природи, філософія Нового часу так і не змогла продемонструвати

людині надійного буття в світі. Більше того, наділена можливостями для пізнання вічності та нескінченності універсуму і самої себе, людина не тільки почувається «бездомною» і загубленою у Всесвіті, але й перестає бути загадкою у власних очах.

**Схема 9.1. Головне питання філософії Канта:
що є людина?**

Образ людини у некласичній філософії. Починаючи з другої половини XIX століття спостерігається двоякий підхід до вирішення проблеми людини. Представники сентистських течій у філософії практично усувають людину з поля досліджень, намагаючись вибудувати строгу наукову теорію, звільнену від суб'єктивних обмежень людського розуму. На противагу їм мислителі антропологічного спрямування вважають людину вихідним пунктом і головним об'єктом філософії. У цей час здійснюються такі важливі зрушення у пізнанні людини, як відкриття глибинної ірраціональності, акцент на її внутрішньому світі, душевному житті, здатності до самопізнання, відбувається перегляд взаємовідношення біологічного та соціального в людині тощо.

Зрозуміло, що накопичення матеріалу вимагало узагальнення, систематизації та вироблення цілісного вчення про людину. Крім цього, важливу роль у формуванні філософської антропології як самостійного напрямку відіграла так звана ситуація «антропологічної кризи». Стало зрозуміло, що людина не є господарем Всесвіту і вінцем еволюції, що реалії життя протилежні її величним задумам і цілям, що створена нею цивілізація неспівмірна з її можливостями. З'ясувалося, що людина не здатна приборкати свої негативні схильності і потяги, а вибух сатанинських сил підсилив усвідом-

лення не тільки власної конечності, але й конечності людства. Як зазначає відомий український філософ С. Б. Кримський, виникла загрозлива колізія між цивілізацією та екзистенцією. Людина виявилась розп'ятою між палеолітом свого духовного підпілля та науково-технічним прогресом, який, за висловом Ейнштейна, став нагадувати сокиру в руках дикуна. На фоні колосального зростання своїх можливостей людина відчувається стривоженою, розгубленою, розчиненою в масі і водночас самотньою.

Таке становище породило також інший феномен, що отримав **назву «антропологічного ренесансу»**. Суть цього явища полягає у широкому зацікавленні темою людини, визнанні її головним об'єктом філософування. Виникає ціла панорама напрямів, підходів і концепцій, які мають на меті не тільки висвітлити природу людини, але й зобразити її в реальному світі, звільнити від ілюзій і допомогти їй самореалізуватися, впоратися з колізіями життя. Інакше кажучи, сформульовані ще Кантом антропологічні питання розглядаються вже на якісно іншому рівні: в них акцентується увага не на питанні «що?», а на питанні «як?». Інтерес до людини був викликаний також досягненнями та відкриттями у сфері точних наук. Зрештою, в самих саєнтичних колах було визнано, що світ як сплетіння відносин з необхідністю включає в себе людину як невід'ємну ланку цих відносин і як спостерігача, який сприймає й оцінює його за своїми власними мірками, а тому не може бути усунутий із пізнавального процесу.

Найбільш впливовими напрямками антропологічного спрямування є філософська антропологія, екзистенціалізм, персоналізм і психоаналіз. Суть підходу у тому, щоб визначити основи і сфери «власне людського» буття, суб'єктивно-творчих можливостей людини, з неї і через неї пояснити як її власну природу, так і смисл та значення навколишнього світу.

Схема 9.2. Головні течії антропологічного напрямку ХХ ст.

Найбільш впливовими напрямами антропологічного спрямування є філософська антропологія, екзистенціалізм, персоналізм і психоаналіз. Суть підходів: щоб визначити основи і сфери «власне людського» буття, суб'єктивно-творчих можливостей людини, з неї і через неї пояснити як її власну природу, так і смисл та значення навколишнього світу

3. Існують різні концепції походження людини, серед яких в останні десятиліття значної популярності набула версія «антропно-го принципу» будови Всесвіту. Згідно з антропним принципом, у світі все «задумане» так, щоб з'явилася людина, яка є необхідним і істотним доповненням до природи і без якої природа була б незавершеною, недосконалою. При цьому не тільки людина адаптована до Всесвіту, але і Всесвіт до неї. Звідси випливає, що людина мала б жити у гармонії з навколишнім світом. Але реалії життя демонструють зворотнє. Людина, особливо сучасна, не так звернена до світу природи, як до неживої сторони світу – техніки. Її дії часто суперечать вимогам її натури, більше того, вона сама себе руйнує через потяг до штучних потреб (алкоголь, наркотики, ігрові автомати, телевізор тощо), а якщо взяти до уваги біологічні особливості, то людина найменше зі всіх живих істот пристосована до виживання. Людське дитинча народжується абсолютно безпомічним. Як бачимо, незважаючи на досить непогане природничо-наукове підкріплення, версія антропного принципу теж не пояснює до кінця ситуації людського перебування.

Деякі мислителі у спробі пояснити походження людини виходять із її деструктивних якостей, в результаті чого поява людини розуміється як своєрідна аномалія. Одним із перших, хто висловив подібну точку зору, був Фрідріх Ніцше (1844–1900). На його думку, людина – це «супершимпанзе», «невдалий витвір природи». Заперечуючи прогресивний напрям еволюції, він підкреслює, що у житті яскраве та талановите здебільшого викликає заздрість, ненависть і гине. Тому у процесі еволюції виживають не найкращі особини. Вони хоча і відрізняються від тварини, але дуже мало (супершимпанзе). Однак, наголошує мислитель, є люди, яким вдається вирватися за межі фізичної адаптації і досягнути творчої переваги. Людину, яка осмислює своє життя, діє відповідно до власних переконань, не наслідуючи стандарти і стереотипи, прагне до надлюдського (не тваринного), Ніцше називає надлюдиною. Надлюдина народжується в результаті напруженої роботи, направленої на перетворення «невдалого витвору природи» у носія істинної людяності.

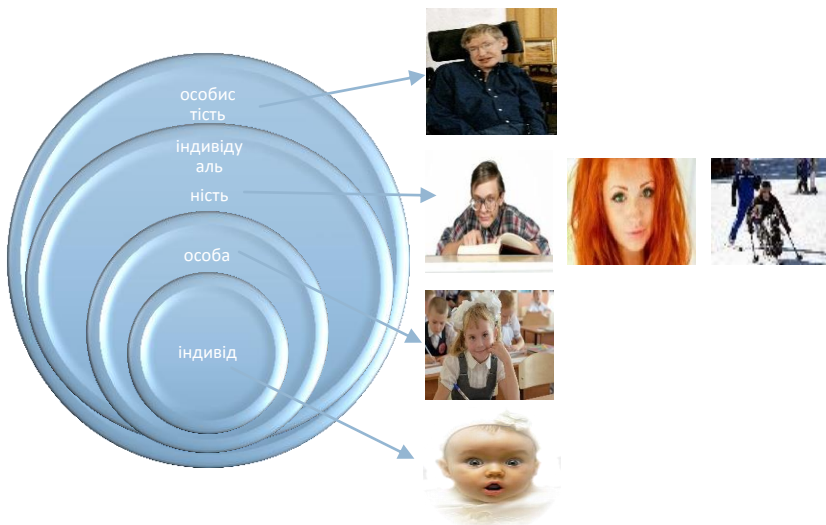
Серед версій походження людини слід виділити такі: релігійну концепцію, еволюціоністську концепцію трудової концепцію, концепцію психічної енергії і концепцію символізму.

Основні концепції походження людини

Назва концепції	Автор (и)	Основні положення концепції та її оцінка
Релігійна або креаціоністська концепція	Одкровення	Людина створена Богом. Фактологічного підтвердження немає
Еволюційна концепція	Чарлз Дарвін (1809–1882)	Людина є ланкою тваринного царства, продуктом природних процесів, мислиться як вершина еволюції і ключ до розуміння природи. Підтверджується багатьма фактами, зокрема, на її користь свідчить те, що людський ембріон у процесі розвитку проходить послідовно через стадії розвитку живих організмів. В межах цієї теорії без пояснення залишаються так звані «стрибки» еволюції, завдяки яким у людини з'являються принципово нові властивості, яких нема у тварин
Трудова концепція	Фрідріх Енгельс (1820–1895)	Основна теза: праця створила людину. В ході трудової діяльності людина виготовляла знаряддя праці, рука ставала більш гнучкою та вільною. Одночасно із цим розвивався мозок, люди жили разом, і це викликало потребу у спілкуванні
Концепція психічної енергії	Теодор Роззак (1933–2011)	Всупереч трудовій концепції вважає, що знаряддям праці передувала «культурна робота», магія, а «містичні співи складали сутність людської природи, а тому і визначали її призначення ще до того, як перший камінь був обтесаний для сокири». Своєрідним виходом цієї психічної енергії можна вважати також культові речі, наскальні малюнки. Людина витворювала своє специфічне середовище, відмінне від природного, яке своєю чергою творило і її. «Культурна діяльність» людини була направлена не так на підпорядкування навколишнього середовища і здобування їжі, як на приборкання самої себе, на пошук реалізації своєї внутрішньої енергії, впорядкування життя
Концепція символізму	Леслі Вайт (1900–1975)	Висунув концепцію символізації, згідно з якою, на відміну від тварин, людина здійснює процес пристосування до навколиш-

	<p>нього середовища символічними засобами. Таким чином людина пристосовується та розуміє світ на більш високому рівні. Це стало можливим завдяки переходу від генетичної передачі інформації до навчання, та й сам процес навчання можливий лише у вигляді символів</p>
--	---

**Схема 9.3. Іпостасі людського «Я»:
індивід, особа, індивідуальність, особистість**

Термін «**індивід**» найчастіше вживається по відношенню до окремо взятого представника людського роду. Індивід – це завжди «один із». Це найзагальніша умоглядна характеристика людини, яка засвідчує її самостійне біологічне та соціальне існування. **Особа** – це людина, яка проходить процес соціалізації і включається в соціальні зв'язки (сім'я, школа, робота і т. і.)

Під **індивідуальністю** розуміють **своєрідну неповторність** людини, що визначається набором її унікальних якостей. Якщо поняття «індивід» вказує на зв'язок людини з іншими представниками людського роду, то індивідуальність, навпаки, виділяє її з маси, групи. Завдяки індивідуальності долається «атомарність»,

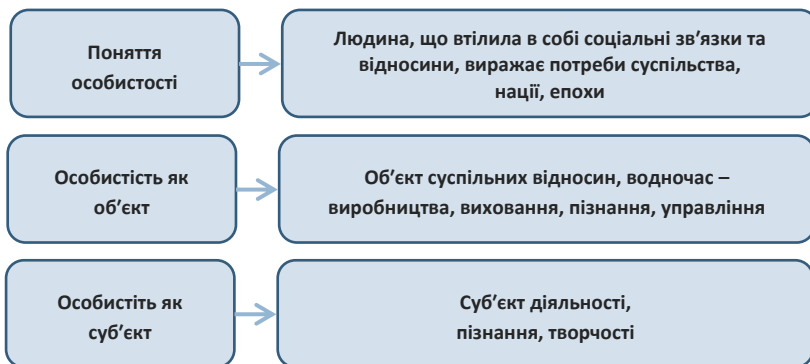
«елементарність», «екземплярність» людини, виявляється несхожість даного суб'єкта з іншим. Кожна людина нарощує і розвиває в собі неповторні задатки, демонструє свободу від колективного життя і розвиває власну несхожість з іншими. Індивідуальність розкриває деяке саморефлектуюче «Я» відокремленої людини. В історії культури поняття індивідуальності з'являється досить пізно – в епоху Відродження.

Так само пізно у західноєвропейській культурі з'являється і термін «особистість» – не раніше XVII ст. Особистість передбачає оцінний підхід до індивіда і виражає насамперед високий рівень його соціального і духовного розвитку. Тому людина може мати яскраву індивідуальність, але не бути особистістю. Особистість – це універсальне поняття духовної людини. Оскільки людина ніколи не може знайти всієї повноти лише в собі, то свої почуття, думки, вчинки вона співвідносить із духовним досвідом людства.

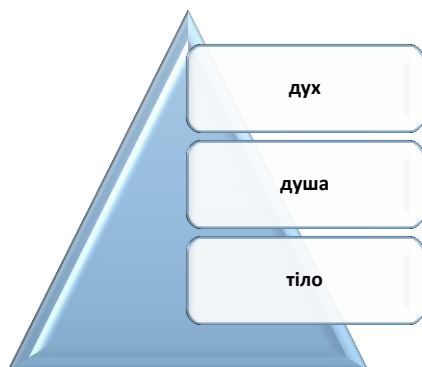
4. Особистість відзначається такими характеристиками, як самодостатність, самотність, багатство внутрішнього духовного світу та соціальних якостей.

Людина може стати особистістю тільки в суспільстві. Особистість, що не увібрала в себе соціальні задатки, не може бути повноцінною. З іншого боку, особистість і сама впливає на суспільство, завдяки їй у ньому змінюються відносини, цінності, орієнтири. Розвинена особистість здатна розширювати межі свого існування, виходити за межі соціальних умов.

Схема 9.4. Місце особистості в житті суспільства

**Схема 9.5. Триєдина модель людини:
єдність тілесного, душевного і духовного вимірів**

**Духовність є центром, що забезпечує
ціннісно-смысловий вимір людського буття**

Особистість – це універсальне поняття духовної людини. Оскільки людина ніколи не може знайти всієї повноти лише в собі, то свої почуття, думки, вчинки вона співвідносить із духовним досвідом людства.

Особистість можна характеризувати як рівень духовної зрілості людини, а духовність – як здатність особистості переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній всесвіт на етичній основі, як найвищий рівень ієрархії цінностей людського світовідношення.

Семінарське заняття 9

БУТТЯ ЛЮДИНИ ЯК ВАЖЛИВА ПРОБЛЕМА ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

(4 год.)

План

1. Проблематичність людського буття в історії філософської думки.
2. Концепції походження людини.
3. Варіативність підходів до тлумачення сутності людини.
4. Іпостасі людського Я: індивід, особа, індивідуальність, особистість.
5. Буття людини: природний та соціальний виміри.
6. Філософія особистості.

Терміни і поняття для засвоєння:

Креаціонізм, еволюціонізм, концепція психічної енергії, трансцендування, метафізичність людського буття, індивід, особа, індивідуальність, особистість.

Питання для самоконтролю

1. Як розглядалась проблематичність людського буття в історії філософської думки? Використайте свої знання для розгляду питання про образ людини в класичній і некласичній філософії.
2. Які концепції походження людини ви знаєте?
3. Скориставшись схемою 9.3 поясніть вживання по відношенню до людини термінів «індивід», «особа», «індивідуальність», «особистість»
4. Якими є ознаки особистості? Яке місце займає особистість в житті суспільства?
5. Проаналізуйте і дайте письмову відповідь на питання «Триєдина модель людини за М. Шеллером» (див. схему 9.5).
6. Самостійно підготуйте доповідь на тему «Соціологія людського буття».

Тестовий самоконтроль

Тест: Сутнісні сили людини – це: 1) засоби діяльності, що характеризуються рівнем енергозброєння; 2) фізичні сили людини; 3) тілесна людська краса; 4) ті сили та засоби, якими володіє людина задля утвердження в специфічно людському способі буття; 5) ті, що надають їй перевагу над іншими.

Тест: Кожну людину як представника людського роду характеризує поняття: 1) індивідуальність; 2) особистість; 3) особа; 4) індивід; 5) тваринна істота.

Тест: У світі все «задумано» так, щоб з'явилась людина як необхідне та істотне доповнення до природи. На цій думці базується: 1) теологічна концепція походження людини; 2) еволюційна концепція походження людини; 3) трудова концепція походження людини; 4) концепція антропного принципу побудови Всесвіту.

Тест: Здатність людини робити об'єктом розгляду свою власну свідомість – це: 1) передсвідомість; 2) самосвідомість; 3) надсвідомість; 4) поза свідомість; 5) ірраціональність.

Тест: Зміст філософської антропології полягає в: 1) розгляді людини як соціальної істоти; 2) розгляді людини як біологічної істоти; 3) розгляді людини на основі її тілесних, душевних і духовних характеристик.

Тест: Кожну людину як представника людського роду характеризує поняття: 1) індивідуальність; 2) особистість; 3) особа; 4) індивід; 5) тваринна істота.

Тест: Теорія трудового походження людини належить: 1) Т. Розаку; 2) Ч. Дарвіну; 3) Ф. Ніцше; 4) Фройд; 5) Ф. Енгельсу.

Тест: Чи може мислити тварина: 1) не може, бо не здатна до ідеального узагальнення оточуючого світу; 2) може, бо має мозок; 3) може, бо наділена Божим духом.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова

1. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, А. Ф. Карась, М. П. Требін та ін.; за ред. В. В. Середи, М. М. Цимбалюка. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 428 с.
2. Філософія. Словник: персоналії, категорії, поняття та терміни / В. С. Бліхар, Н. В. Гайворонюк, М. П. Гетьманчук, М. М. Олексюк та ін.; [ред. М. П. Гетьманчука]. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 228 с.

3. Філософія як історія філософії (за заг. ред. В. І. Ярошовця). – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 648 с.

Додаткова

1. Пітер ван Інваген. Нарис про свободу волі. – К.: Дух і літера, 2016. – С. 291–337.
2. Попович Мирослав. Бути людиною / Мирослав Попович. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2016. – 336 с.
3. Рижак Л. Філософія як рефлексія духу: хрестоматія / Л. Рижак. – вид. 2-е, перероб., доп. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 532 с.
4. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології: навчальний посібник зі словником / Назіп Хамітов, Лариса Гармаш, Світлана Крилова – 3-є вид. – К.: КНТ, 2014. – 393 с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека ім. В. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. Інститут філософії ім. Г. Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.filosof.com.ua>.
3. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.
4. Тексты. Философия XX–XXI вв. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.oba.wallst.ru/library/tema/sc/filos/for/xx_age.htm

Тема 10

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ: СУСПІЛЬСТВО ЯК СИСТЕМА

Логіка викладу: Філософське розуміння суспільства як завдання соціальної філософії. Філософські моделі суспільства. Сфери суспільного життя і поняття соціальної структури.

Ключові терміни: природа, суспільство, соціальна структура.

1. У широкому значенні суспільство розуміється як особлива, вища ступінь розвитку живих систем, що виявляється у функціонуванні та розвитку соціальних організацій, інститутів, груп, рухів тощо. Для суспільства характерно створення таких засобів організації людей, котрі виконують специфічну об'єднуючу та інтегруючу роль у людському колективі, не залежать від людської волі та діють у конкретно-історичних умовах.

У вузькому розумінні суспільство може розглядатись у наступних аспектах:

- по-перше, це може бути історично конкретний тип соціальної системи (капіталістичне, феодальне, рабовласницьке суспільство),
- по-друге, це може бути певний соціальний організм, що належить до даного типу (китайський феодалізм, наприклад),
- по-третє, це може бути певна форма соціальних відносин.

Схема 10.1. Поняття, предмет і специфіка соціальної філософії

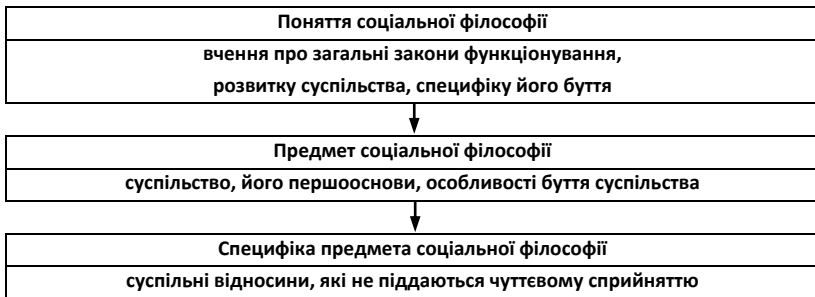
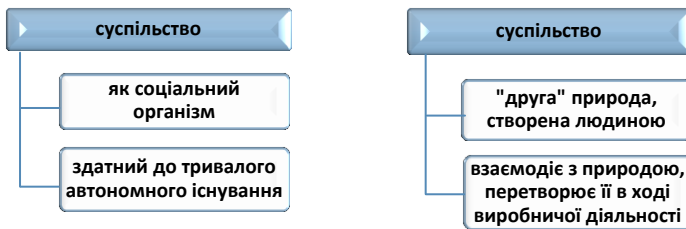

Схема 10.2. Феномен суспільства

Схема 10.3. Поняття «суспільство» в соціальній філософії

2. Протягом тривалого історичного часу склалися різні уявлення про суспільство та його специфіку. Існують концепції, які по-різному трактують це питання:

- 1) **біологізаторська** вказує на те, що між природою і суспільством немає різниці і вони живуть за однаковими законами;
- 2) **соціологізаторська** зводить суспільство до соціальних факторів і ігнорує природні;
- 3) **феноменологічна**, в якій розглядається суспільство не як реальні соціальні відносини, а те, що ми уявляємо про нього;
- 4) **діалектико-матеріалістична**, в якій розвиток суспільства пов'язується з матеріальним виробництвом і виробничими відносинами.

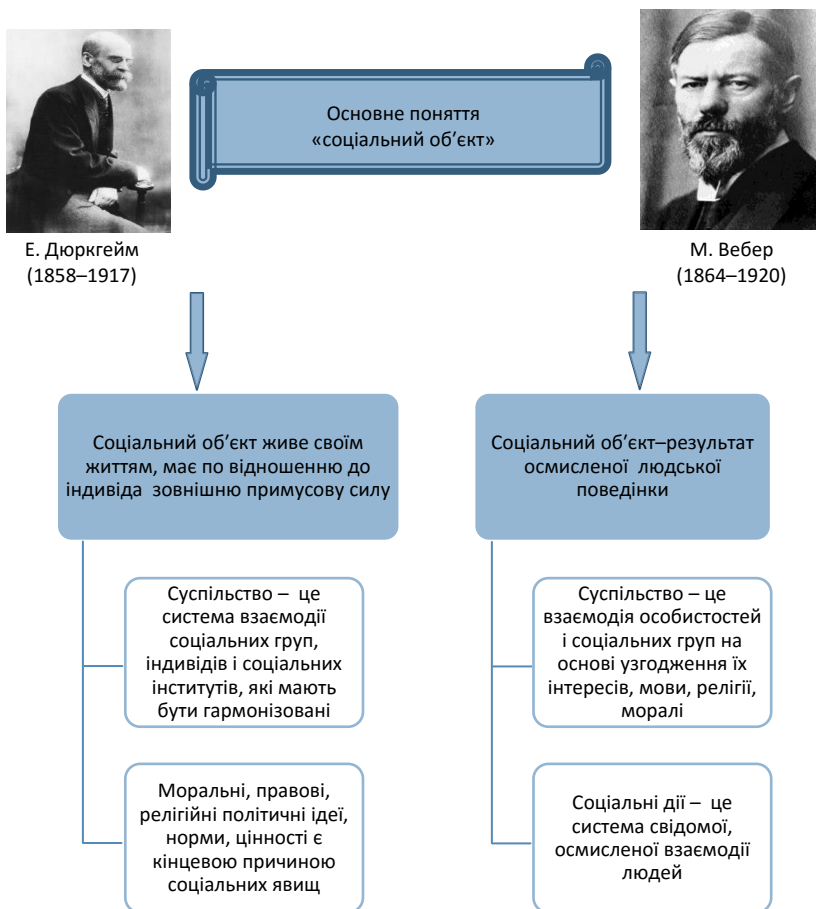
Наявність соціального визначає особливе місце людини в оточуючому їй світі, формує сприятливі умови для задоволення різноманітних потреб людини та сприяє її удосконаленню.

Проблеми соціальної філософії здавна були та залишаються актуальними для різноманітних філософських концепцій. Формувались вони історично та відповідали специфіці бачення соціального у різних конкретно-історичних умовах.

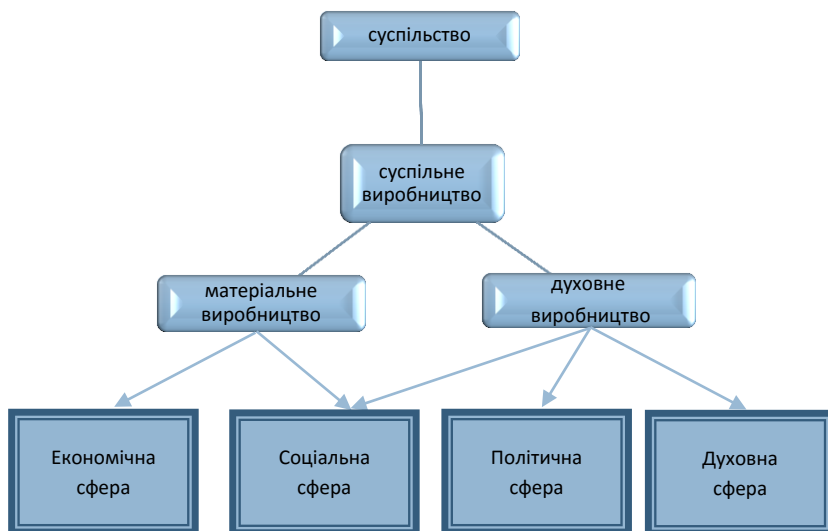
Німецький філософ Г. В.-Ф. Гегель основу суспільства вбачав в ідеальних чинниках, а творцем світу називав деміурга – абсолютну ідею, яка панує у всьому. Суспільство розглядалось ним як вияв творчості абсолютної ідеї.

Г. Спенсер уподібнював суспільство до організму людини та порівнював засоби комунікації з судинною системою людини, товарообіг – з системою живлення, уряд – з елементами нервової системи.

Схема 10.4. Поняття суспільства у концепціях Е. Дюркгейма і М. Вебера

**Схема 10.5. Сфери суспільного життя:
матеріальна(економічна) сфера, соціальна сфера,
політична сфера, духовна сфера**

У сучасній соціальній філософії проблеми виявлення соціальної структури суспільства займають важливе місце і реалізуються через поняття соціальної стратифікації – диференціації суспільства на соціальні групи, верстви та класи відповідно до певних критеріїв.

Слід зазначити, що чітких та однозначних критеріїв, за якими здійснювалась би стратифікація в різних типах суспільств, до сих пі не вироблено.

Базовим поняттям для класифікації соціальної структури визнано поняття «соціальна група». Соціальні групи класифікують за обсягом осіб, яких вони об'єднують. **Прийнято виділяти малі, середні та великі соціальні групи.**

Малі соціальні групи об'єднують незначну кількість (декілька десятків) осіб, можуть формуватись на засадах спільності у процесі виробництва (бригади), побуті (сусіди), вирішенні якихось певних завдань (товариство за інтересами). Тут у першу чергу потрібна наявність безпосереднього контакту членів груп.

Середні соціальні групи – більш численні групи осіб; для них характерним є неоднаковий рівень консолідації учасників. Прикладом середньої соціальної групи можуть бути виробничі та освітні колективи, наприклад до цієї групи належить і колектив Львівського державного університету внутрішніх справ.

Великі соціальні групи – чисельні об'єднання на основі інтересу, який формується в процесі об'єктивного пізнання особою реалій суспільного розвитку. На відміну від малих соціальних груп, тут безпосереднього контакту між членами груп не існує, вони входять у їх склад спонтанно, але з розвитком свідомості формуються організаційні передумови об'єднання осіб у великі соціальні групи на економічних, політичних та соціальних засадах.

Схема 10.6. Критерії поділу суспільства на соціальні групи

Історичні типи соціальності відображають характерне для певного етапу становлення суспільства відношення до організації

його як системи, відображаючи загальні властивості та зберігаючи притаманні конкретно-історичним епохам особливості свого функціонування.

Таблиця

Історичні типи соціальності

Сім'я	Рід	Плем'я	Народність	Нація
<p>Це базоване на засадах шлюбу та кровної спорідненості соціальне об'єднання, для якого характерна спільність побуту та взаємна моральна відповідальність її членів. Сім'я як соціальна група історично змінюється відповідно до засад того чи іншого конкретно-історичного суспільства</p>	<p>Кровноспоріднене об'єднання, члени якого усвідомлюють себе нащадками спільного предка та таким чином регулюють свої шлюбні відносини. Характерною є поява диференціації влади. Одночасно зберігається рівність всіх членів роду, відсутність майнових відносин між родичами та суворе дотримання екзогамії</p>	<p>Це такі спільності людей, для яких характерна наявність спільної території, звичайно відмежованої від території сусідніх племен природними кордонами, певна економічна спільність та взаємодопомога одноплемінників, єдина племінна мова, культура, специфічна свідомість та традиції</p>	<p>Утворюється у результаті об'єднання племен. Народність – перехідний період від племінної організації суспільства до етнонаціональної. Для народності характерним є спільність території, мови, психологічного складу населення, який виявлявся у культурі, побуті та звичаях</p>	<p>Це історично сформована спільність людей; характеризується спільністю території, економічного життя, мови, духовного стану, певною мірою – біологічної своєрідності, а також особливостями характеру, температури та звичаїв</p>

Семінарське заняття 10 **СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ** (2 год.)

План

1. Предмет і специфіка соціальної філософії.
2. Співвідношення суспільства і природи.
3. Поняття соціального. Особливості суспільного життя.
4. Концепції походження і сутності суспільства.
5. Основні сфери суспільного життя.

Поняття і терміни для засвоєння:

Суспільство, природа, соціальне, соціальна стратифікація, соціальні групи, класи, нації.

Питання для самоперевірки

1. Опираючись на схему 10.1 поясніть поняття, предмет і специфіку соціальної філософії.
2. Проаналізуйте поняття «суспільство», використайте для цього схеми 10.2 і 10.3.
3. Які концепції походження суспільства ви знаєте?
4. Як розуміють сутність суспільства і соціального? (як приклад див. схему 10.4).
5. Як співвідносяться суспільство і природа?
6. Зверніться до таблиці в тексті теми і назвіть історичні типи соціальності. Який зміст має поняття «соціальне»?
7. Якими є основні сфери суспільного життя? (як приклад див. схема 10.5).
8. Що означає поняття «соціальна група»?
9. Чи є відмінність між соціальною філософією і соціологією?
10. Використовуючи схему 10.6, визначте, якими є критерії поділу суспільства на соціальні групи.
11. У чому сутність класового підходу до розуміння суспільного життя?

Індивідуальні завдання

Поняття і роль географічного середовища.
Концепція народонаселення Мальтуса.
Людина і суспільство.

Тестовий самоконтроль

Тест: У вульгарно-соціологічних теоріях обґрунтовується думка про те, що: 1) природні чинники не важливі, лише суспільне життя є визначальним у житті людини; 2) між природою і суспільством не існує суттєвих якісних розмежувань; 3) природні і соціальні фактори однаково важливі в житті людини.

Тест: Основна ознака нації як етнічної спільноти: 1) спільність економічного життя; 2) наявності особливих темпераменту та звичаїв; 3) спільність території.

Тест: Соціальна структура суспільства – це: 1) сукупність соціальних спільнот; 2) сукупність класів; 3) диференціація соціуму за владною ознакою; 4) сукупність сфер діяльності; 5) суспільство – це форма життєдіяльності людей.

Тест: Вчення про суспільно-економічну формацію створив: 1) О. Конт; 2) Л. Гумільов; 3) К. Маркс; 4) А. Шопенгавр; 5) М. Грушевський.

Тест: Вчення про ноосферу як сферу активної взаємодії та взаємовпливу людини та природи належить: 1) А. Мальтусу; 2) Г. Спенсеру; 3) В. Вернадському; 4) М. Веберу.

Тест: Уявлення про суспільство як вияв творчості Абсолютної ідеї належить: 1) К. Марксу; 2) Г. Спенсеру; 3) Гегелю; 4) М. Веберу.

Тест: Погляд на суспільство як аналог життєдіяльності і функціонування людського організму належить: 1) К. Марксу; 2) М. Веберу; 3) Т. Парсонсу.

Тест: Завданням соціальної філософії є: 1) збирання і систематизація соціальних фактів; 2) філософське осмислення соціальних процесів; 3) виключно з'ясування відмінностей соціального від природного способу життя.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова

1. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, А. Ф. Карась, М. П. Требін та ін.; за ред. В. В. Середи, М. М. Цимбалюка. – Львів: ЛьВДУВС, 2015. – 428 с.
2. Філософія: навч. посібник для студентів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України / авт. кол.; за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 344 с.

Додаткова

1. Бойченко М. Соціальна філософія як загальна соціальна теорія та навчальна дисципліна / М. Бойченко // Філософська думка. – 2013. – № 5. – С. 60.
2. Людина в сучасному світі. В трьох книгах. Книга 1. Філософсько-культурологічні виміри: колективна монографія / [А. Ю. Васьків, Н. П. Гапон, Г. Т. Гнатишак та ін.]; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 577 с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека ім. В. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. Інститут філософії ім. Г. Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.filosof.com.ua>.
3. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.

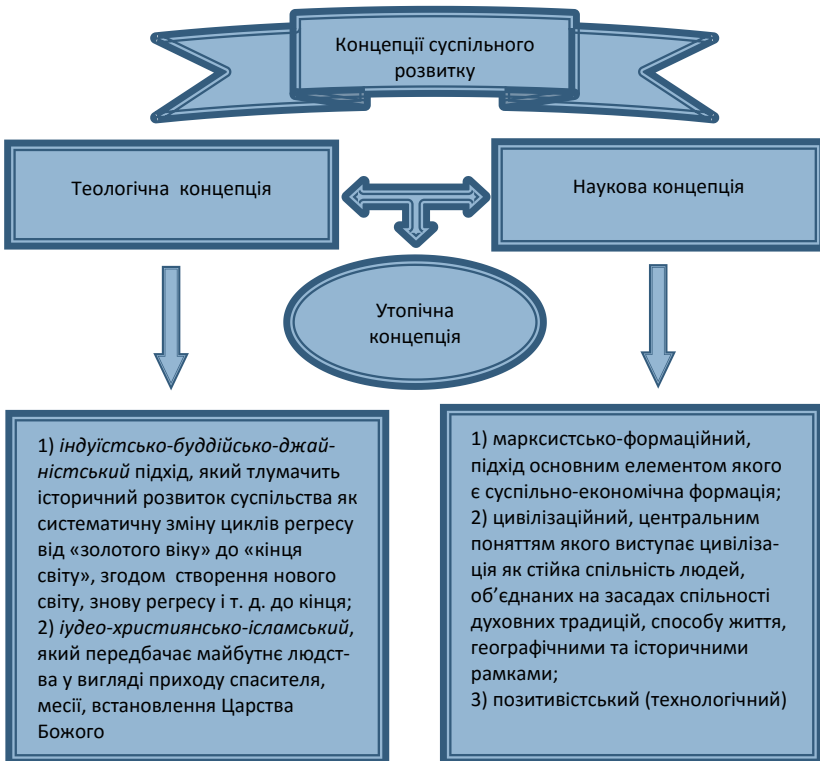
Тема 11

СОЦІАЛЬНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ І МАЙБУТНЄ ЛЮДСТВА

Логіка викладу: Суспільний розвиток і поняття «суспільний прогрес». Соціальне прогнозування і його значення. Глобалізаційні виміри сучасного світу.

Ключові терміни: суспільний розвиток, соціальне прогнозування, глобалізація

Схема 11.1. Концепції суспільного розвитку

Однією з важливих проблем соціальної філософії є **проблема суспільного розвитку** – джерела саморозвитку людського суспільства, історично суперечливого характеру суспільного прогресу та його критеріїв, спрямування історії, історичної типології суспільства. Важливим завданням постає розробка загальної соціодинамічної теорії, що дало б змогу прогнозувати соціальний розвиток різних спільностей і людства загалом.

Суспільний розвиток – це: 1) безперервний процес істотних, необхідних і незворотних суспільних змін, які мають визначатися внутрішніми законами розвитку історичного процесу; 2) звичайному розумінні – сукупність суспільних змін.

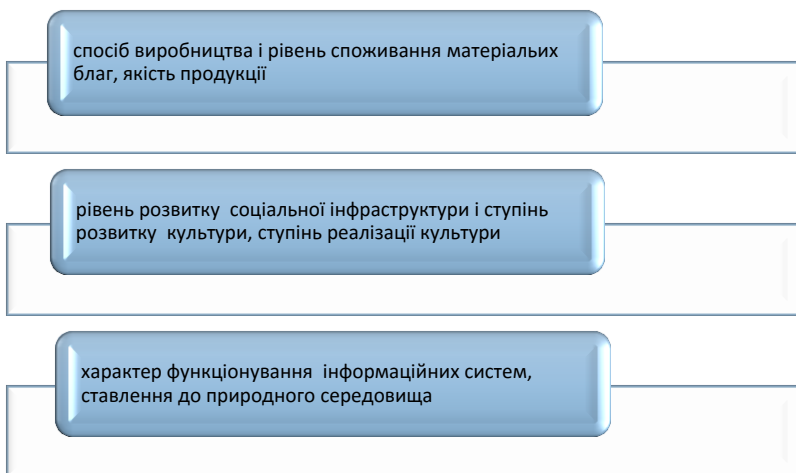
**Схема 11.2. Концепції суспільного розвитку:
прогресистська, регресистська, циклічна**

Суспільний прогрес це – природно-історичний процес закономірного процесу розвитку та зміни суспільства, серцевину якого становить сходження від нижчих форм суспільної організації до більш високих та досконалих.

Суспільний прогрес можна трактувати як такий напрямок розвитку, в якому реалізуються внутрішні можливості певної системи в процесі становлення якісно нової системи.

Схема 11.3. Критерії суспільного прогресу

2. Специфічна природа соціальних змін ставить завдання не просто розкрити те, що є виявом суспільного розвитку, але й сформувати сам процес соціального передбачення, виходячи із засад суспільного прогресу.

Схема 11.4. Види соціального передбачення

Буденне характеризує життєво-повсякденний рівень функціонування соціального. На основі емпіричного досвіду люди звикли визначати ймовірні варіанти суспільного розвитку, прогнозувати майбутнє. Таке соціальне передбачення характеризується непостійністю, можливістю отримання помилкових висновків, бо не базується на теоретичних засадах;

Інтуїтивне, що виражає притаманну для того чи іншого суспільства психолого-емоційну сферу;

Наукове базується на стійких законах та теоріях, що відображають об'єктивні процеси розвитку суспільства.

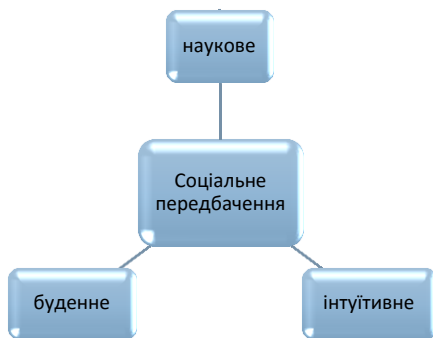
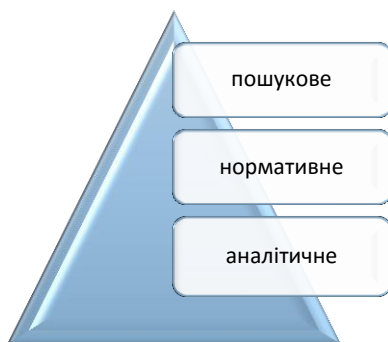

Схема 11.5. Наукове прогнозування – вид прогнозування

Соціальне передбачення – випереджаюче відображення соціальної дійсності. Соціальне передбачення розділяється на два напрямки: реалістичне (наукове і буденне) і фантастичне (різного роду утопії, містичні пророцтва, релігії тощо)

Наукове прогнозування може бути **пошуковим** і полягає в аналізі перспектив розвитку, тенденцій сучасного стану суспільства та у майбутньому; наукове прогнозування може бути **нормативним**, у вигляді раціонально організованого аналізу можливих шляхів суспільного розвитку на основі оптимізації процесу його управління(тут можуть формуватись ідеї, здатні змінити світ; наукове прогнозування має бути **аналітичним** і виконувати роль «прогнозу – застереження».

Схема 11.6. Традиційне суспільство та його ознаки

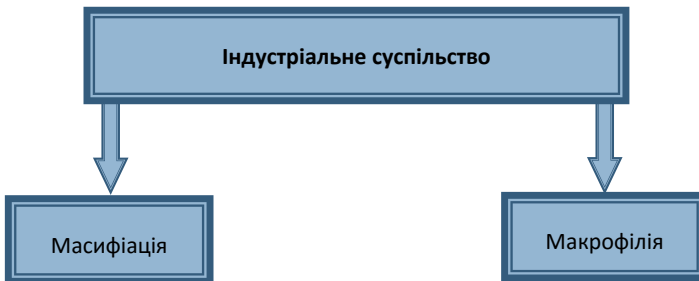
Традиційність – передавання історичного досвіду, наступність, стійкість у межах індивідуального і суспільного досвіду.

Закритість – відсутність або обмеження соціальної мобільності (зміни соціального статусу).

Цілісність людини і суспільства.

Повільність розвитку виробничих відносин, кумулятивний еволюціонізм.

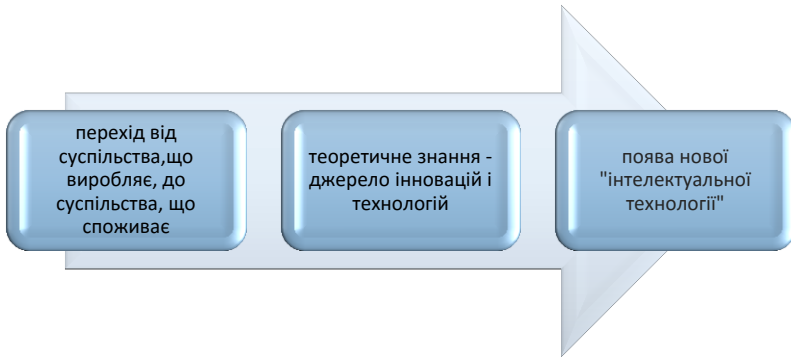
Схема 11.7. Індустріальне суспільство та його ознаки (від XVIII ст.)

Масифікація – вияв масовості у всьому, яка характеризується концентрацією, централізацією, стандартизацією і т. ін.

Макрофілія – гігантоманія, використання великих потужностей.

**Схема 11.8. Демасифікація, свобода та раціональність:
постіндустріальне суспільство (к. XX ст.)**

У науці термін «глобалізація» вперше вжив відомий американський економіст Р. Робертсон у 1985 році. Вартим уваги є визначення глобалізації як поєднання різноманітних компонентів людства у процесі його еволюції на протипагу існуючій диференціації людства. Поширеним є твердження, що глобалізація – це «процес кількісного зростання й інтенсифікації політичних, економічних, соціальних, культурних зв'язків і стосунків держав світу, що відбувається, починаючи з другої половини XX сторіччя».

Глобалізація, з одного боку, приносить користь людській цивілізації, бо дозволяє їй вирішувати розвиток за активної участі широких представницьких кіл. Важливу роль відіграє поява інформаційного суспільства, широке впровадження сучасних інформаційних технологій та нових типів зв'язку. Широке використання мобільної телефонії, Інтернету, супутникового зв'язку сприяло інтернаціоналізації суспільства, зближенню різних елементів суспільства, консолідації людської цивілізації.

З іншого боку, глобалізація суспільства як чинник серйозних змін не просто викликає до життя нові процеси, які мають свої властивості, але й породжує певні проблеми, які мають глобальний

характер. Наприклад, розвиток атомної енергетики породив екологічну проблему, яка становить особливу загрозу життю людини за певних умов, генна інженерія попри відчутну користь, містить небезпеку для людської цивілізації, а питання клонування для стандартизації людських істот порушує важливу етичну проблему.

Глобалізація – це процес становлення глобального суспільства та «глобальної людини», що забезпечує інтеграцію народів та держав у єдиний простір.

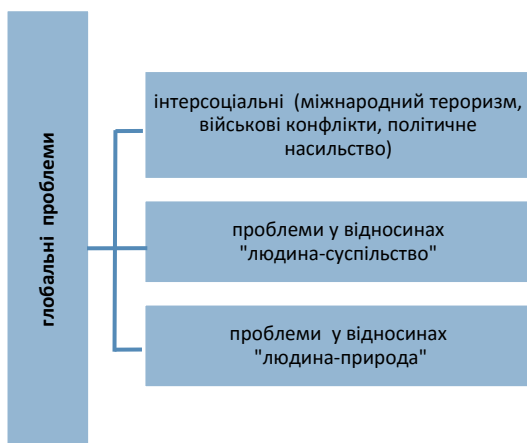
Процеси глобалізації призводять до змін у найважливіших інститутах сучасної цивілізації: змінюється роль держави, цінності свободи та демократії, образотворчі стратегії та геополітичні установки, відбувається зміна ціннісно-нормативних установок суспільства.

«Глобальна людина» змушена вести боротьбу за власне виживання у світі. Глобалізація створює нестабільний світ, в якому трансформації зачіпають усі сфери суспільного і індивідуального життя. Це безперервний процес створення і руйнування.

Виділяють три ракурси глобалізації як соціального явища: соціально-політичний, соціально-економічний, соціокультурний.

У процесі глобалізації посилюється економічний, політичний, фінансовий взаємозв'язок провідних країн світу, що відкриває для них нові можливості, з одного боку, а з іншого, – створює або посилює старі серйозні проблеми в країнах, що відстають у технологічному розвитку.

Схема 11.9. Класифікація глобальних проблем

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова

1. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, А. Ф. Карась, М. П. Требін та ін.; за ред. В. В. Середи, М. М. Цимбалука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 428 с.

Додаткова

1. Бойченко М. Соціальна філософія як загальна соціальна теорія та навчальна дисципліна / М. Бойченко // Філософська думка. – 2013. – № 5. – С. 60.
2. Бюлер Дитрих. Відповідальність за майбутнє / Дитрих Бюлер; пер. з фр. – К.: Стилос, 2014. – 157 с.
3. Казанова Хосе. Релігійна та секулярна динаміка нашої глобальної доби; – пер. з англ. – К.: Дух і літера. – 2017. – 264 с.
4. Кебуладзе Вахтанг. Феноменологія досвіду / Вахтанг Кебуладзе. – К.: Дух і літера, 2017. – 264 с.
5. Людина в сучасному світі. В трьох книгах. Книга 1. Філософсько-культурологічні виміри: колективна монографія / [А. Ю. Васильків, Н. П. Гапон, Г. Т. Гнатишак та ін.]; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 577 с.
6. Рижак Л. Філософія: підручник / Л. Рижак. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 650 с.
7. Філософія глобальних проблем сучасності: монографія / В. П. Капітон, О. В. Капітон, В. В. П'ятун; Дніпропетр. держ. фін. акад. – Д.: ДДФА, 2010. – 373с.

Інформаційні ресурси

1. Тексты Философия XX–XXI вв. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.oba.wallst.ru/library/tema/filos/for/xx_age.htm.
2. Философия без границ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://platonanet.org>

ГЛОСАРІЙ

Абстракція, абстрагування – формування образів реальності (уявлень, понять, суджень) в процесі уявного, виділення певних властивостей та відношень предметів і одночасно відвернення від інших їхніх властивостей та відношень. Абстракція дає можливість виявити та розглянути в чистому вигляді основні, головні, суттєві властивості предметів та закономірності їх розвитку, пояснити поведінку.

Абсолютна істина – повне, точне, вичерпне знання про предмет чи явище, цілісне відображення об'єкта пізнання людиною та суспільством.

Агностицизм – напрям у філософії, прибічники якого заперечують повністю або частково можливість пізнання сутності світу. Основні аргументи агностиків – відсутність можливості вийти за межі відчуттів, суб'єктивності знаково-символічного характеру пізнання, неможливість співвіднесення з об'єктом вивчення для перевірки істинності знань.

Аксіологія – один із розділів філософії. Як самостійна філософська наука аксіологія виникла лише наприкінці XIX ст., хоча судження про різні види цінностей – про благо, доброту, красу, святість тощо – зустрічаються й у класиків античної філософії, і в теологів середньовіччя, і в мислителів Відродження, і у філософів Нового часу, однак узагальнюючого уявлення про цінності і про закономірності їх прояву в різних конкретних формах у філософії не було до середини XIX ст. Головне завдання аксіології – показати, як можлива цінність у загальній структурі буття і яке її відношення до фактів реальності.

Аналіз – спосіб мисленого або реального розділення об'єкта пізнання на його складові елементи з метою виявлення його структурних елементів і відношень між ними.

Аналогія – форма умовиводу, коли на підставі схожості предметів за одними ознаками робиться висновок про їхню подібність за іншими ознаками.

Анімізм – віра в реальне існування душі та духів, від яких залежать істоти та предмети навколишнього світу. Анімістичні уявлення – невід'ємний елемент релігійної свідомості.

Антиномія – очевидна суперечність між двома твердженнями, кожне з яких однаковою мірою можна логічно довести в даній системі. Іммануїл Кант вважав, що розум людини не може вийти за межі чуттєвого досвіду та пізнати річ-у-собі, а тому впадає в протиріччя.

Античний – давньогрецький або давньоримський (культура, мистецтво, суспільний лад тощо).

Антропогенез – дослідження засобами палеоантропології, археології та історії процесу виникнення та розвитку людини.

Антропология – наука, що вивчає походження людини й еволюцію фізичної організації людини та її рас.

Антропология філософська (грец. antropos – людина, logos – вчення, наука) – 1) філософське вчення про єство та сутність людини; 2) напрям у філософській думці першої половини ХХ ст., що відображає властиві для європейської філософії (**філософії життя** Дільтея, **феноменології** Е. Гуссерля та ін.) антропологічні тенденції нових підходів до систем філософствування у першій третині ХХ ст. («антропологічний поворот»), використовуючи та тлумачачи дані природничих і соціальних наук (біології, психології, етології, соціології та ін.).

Один із засновників **А. ф.** німецький філософ **М. Шелер** (1874–1928 рр.) у роботі «Місце людини в універсумі» (1928 р.) характеризував її як особливу науку, що дає можливість поєднати розрізнені природничо-наукові знання про людину з її філософським осмисленням, а суть людини виводив не з особливостей свідомості, а з притаманної їй любові, яку розглядав як акт духовного єднання, що супроводжується моментальним виявом найвищої цінності людини.

Антропоморфізм – наділення тварин, рослин і явищ неживої природи людськими властивостями; властиве багатьом релігіям уявлення про божество в людській подобі.

Антропосоціогенез – наукова концепція, прибічники якої вважають, що визначальними чинниками появи людини розумної є суспільно-трудова діяльність людей, що обумовила розвиток культури та тілесної організації людини. У походженні людини та її наступному розвитку вбачають єдність біологічного та соціального.

Антропоцентризм – концепція згідно з якою людина є центром і вищою метою всесвіту. Крім телеологічного тлумачення існує уявлення про людину як царя природи, яку як ворожий хаос слід підпорядкувати розуму, порядку, цивілізації. Становлення європейської цивілізації стимулювалось значною мірою ідеями антропоцентризму.

Апологетика – розділ християнської теології, завданням якого є обґрунтування і захист християнського віровчення.

Апостеріорі – в теорії пізнання знання, що набувається через досвід.

Апріорі – в теорії пізнання знання, що наявні в у свідомості й передують досвіду.

Аскетизм – моральний принцип, за яким людина шляхом самозречення й відмови від земних благ прагне досягти релігійного чи морального ідеалу.

Атрибут (латин. attributo – наділяю) – необхідна, вагома властивість предмета чи явища, без якої неможливим є реальне його існування.

Атомізм логічний – філософська концепція, сформульована представниками **аналітичної філософії** **Б. Расселом** (1872–1970 рр.) («Наше пізнання зовнішнього світу» (1914 р.), «Філософія логічного атомізму» (1918 р.), «Містицизм і логіка» (1918 р.) та **Л. Вітгенштайном** (1889–1951 рр.) («Логіко-філософський трактат» (1921 р.), суть якої полягає у визнанні наявності мовних конструкцій, що мають різновид лише зовнішньо пов'язаних неподільних складових (логічних атомів) світу. Розглядає пізнавальні процеси лише як нескінченний опис за допомогою мови атомарних фактів. Із часом автори концепції від неї відмовились, а вчення про логічні атоми справило значний вплив на розвиток **логічного позитивізму**.

Біогенез – одна з теорій виникнення життя на Землі, згідно з якою зародки живих істот були занесені на Землю з інших небесних тіл (теорія панспермії).

Біосфера – єдність земної кори, гідросфери та атмосфери, населених живими організмами.

Біхевіоризм – напрям у психології, який визнає своїм предметом не свідомість людей, а їх поведінку як реакцію на зовнішні подразнення.

Бог – у релігії надприродна істота як творець і прамислитель; об'єкт релігійної віри і поклоніння

Богослов'я – теорія релігії, система знань, спрямована на теоретичне обґрунтування, тлумачення та виправдання релігійних вчень та догматів.

Буття – категорія філософії, в якій відображено спільну всім речам властивість бути; існування як у матеріальному, так і духовному світі.

Буття – філософська категорія для позначення реального, об'єктивно існуючого світу.

«Буття-в-собі» – термін, уведений у науковий обіг французьким філософом-екзистенціалістом **Ж.-П. Сартром** (1905–1980 рр.) для позначення предметної сфери буття реальності, яке характеризується нерухомістю та сталістю, непроникністю для людської духовності, а у разі контакту із **«буттям – для себе»** може викликати у людини почуття нудоти.

«Буття-для-себе» – у філософських концепціях **Ж.-П. Сартра** (1905–1980 рр.) специфічне позначення функціонування людської свідомості, що відзначається абсолютною рухомістю, але не має нічого субстанційного, трактується як «Ніщо», яке стає визначальною характеристикою людини.

Верифікація – спосіб встановлення істини шляхом відповідності чи невідповідності відчуттям.

Взаємодія – філософська категорія, що відображує процеси впливу, обумовленості, зміни стану, взаємопереходи, а також породження одним явищем іншого. Взаємодія проявляється безпосередньо чи опосередковано, у зовнішньому чи внутрішньому відношенні та зв'язках.

Взаємозв'язок – важливе поняття філософії та науки, що встановлює принцип всезагального взаємного зв'язку предметів та явищ і виступає універсальним способом існування явищ дійсності, згідно з яким виникнення та зміна одних залежить від інших.

Відродження – соціальний та духовний рух у Європі XIV–XVI ст., спрямований на відродження античної культури, проти культури середньовіччя.

Відчуття – відбиття властивостей речей об'єктивного світу, які виникають внаслідок їх впливу на органи чуттів та збудження нервових центрів кори головного мозку – психічний процес, результатом якого є відображення окремих властивостей предметів і явищ безпосередньо за допомогою органів чуття.

Віра – поняття, що характеризує світоглядну позицію і психологічну установку особистості, один з орієнтирів людської діяльності. Віра проявляється у прийнятті певних тверджень, ідей (релігійних, наукових, філософських, політичних тощо), у впевненості у своїх можливостях, у довірі до інших людей. Залежно від установок суб'єкта віра може мати як творчий, конструктивний, так і догматичний, консервативний, деструктивний характер. В історії філософії й психології розрізняють три різновиди віри: емоційну, інтелектуальну, вольову.

Виробництво – перетворювальна діяльність людини та суспільства, спрямована на задоволення їх матеріальних і духовних потреб.

Виробничі відносини – відносини між людьми в процесі виробництва, обміну та розподілу матеріальних та духовних благ.

Відмінність – відношення нерівності, неподібності та неоднаковості окремої речі самої до себе і до інших речей.

Відносна істина – неповне, неточне та часткове знання про навколишній світ, приблизне відображення навколишньої дійсності людиною та суспільством, необхідна умова для формування абсолютної істини.

Відображення – всезагальна властивість реальних предметів та явищ, реагування будь-якого явища на взаємодію з іншим явищем.

Властивість – філософська категорія для позначення певного моменту виявлення сутності предметів та явищ у їх взаємозв'язку з іншими предметами та явищами.

Воля – психічний процес, що відображає здатність людини до підпорядкування своєї діяльності свідомо обраним завданням, переболюючи зовнішні та внутрішні перешкоди.

Волюнтаризм – напрям філософії, що визнає волю першоосновою і творцем всього існуючого; здійснення влади й управління суб'єктивно-вольовими методами.

Всесвіт – весь навколишній світ, нескінченний у просторі і часі, різноманітний у формах і проявах.

Галактика – космічна система, що включає в себе понад 100 млрд. зірок, а також газо-пилкові туманності, пов'язані між собою силою всесвітнього тяжіння.

Гармонія – впорядкованість та узгодженість зв'язків між складовими елементами і частинами і цілим.

Гедонізм – філософсько-етичне вчення, за яким найвищим благом і метою життя людини є насолода.

Генеза – поняття, що визначає виникнення, формування та процес розвитку предметів і явищ.

Герменевтика – напрям у сучасній філософії, що досліджує теорію і практику тлумачення, інтерпретації та розуміння текстів. Герменевтичне коло вказує на циклічний характер розуміння, невіддільність розуміння текстів від саморозуміння інтерпретатора, а також на відкритість та незавершеність інтерпретації, її опосередкованість знаками та символами. Можна виділити три рівні можливості розуміння – семантичний, рефлексивний, екзистенційний. За конфліктом інтерпретацій криються різні варіанти екзистенції. Тому єдиної теорії інтерпретації бути не може.

Гілозоїзм – філософське вчення, за яким здатність відчувати нібито притаманна всій матерії. Термін «гілозоїзм» запроваджено в XVII ст.

Гіпотеза – науково обґрунтоване припущення, висунуте для пояснення будь-яких явищ, вимагає перевірки досвідом або підтвердження фактами для того, щоб стати достовірною науковою теорією.

Глобальний – такий, що поширюється на всю земну кулю; все-світній; всебічний, повний; загальний, універсальний.

Гносеологія (грец. gnosis – знання, logos – вчення) – філософська теорія пізнання. Розділ філософії, у якому вивчаються проблеми природи та можливостей процесу пізнання, відношення знання до дійсності, виявляються умови достовірності та істинності знань.

Громадянське суспільство – сукупність неполітичних соціальних (сімейних, станових, національних), економічних, професійних та ін. відносин і організацій, що спираються на законодавство і захищають індивідів від свавілля держави. Ідеал цивілізованого суспільства – громадянський контроль над державою.

Гуманізм – система поглядів, згідно з якими вищою цінністю проголошується людина та її право на свободу, щастя й розвиток і прояв своїх здібностей; ідейний напрям культури епохи Відродження.

Гуманітарний – такий, що стосується людського суспільства, людини, її культури.

Дедукція (латин. deductio – виведення) – метод наукового пізнання, який ґрунтується на виведенні знання про окремі властивості предметів та явищ на основі знання про їхні загальні властивості.

Деідеологізація – система соціально-філософських поглядів, сформована у 50–60-х рр. ХХ ст., що ґрунтується на твердженні про відсутність ідеологічного впливу на розвиток наукового знання. В основі концепції Д. є протиставлення науки як носія об'єктивної істини та ідеології як вияву суб'єктивного інтересу та тлумачення ідеології як засобу викривлення істинного знання та пристосування наукових даних до позиції певної соціальної групи.

Д. активно пов'язувалась із **теоріями індустріального суспільства**, згладжування класових відмінностей та загукання класової боротьби, конвергенції світових соціально-економічних і політичних систем.

Соціальною базою Д. є «новий клас» технократів та менеджерів, які прагнуть звільнитись від надмірної опіки політиків та ідеологів та від тиску традиційного середовища, що захищає свої цінності. Ідеї Д. сприяли соціально-політичній стабілізації суспільства і модернізації суспільної свідомості шляхом подолання традиційного утопізму та **іраціоналізму**. У технократичному варіанті Д. розвивали Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Р. Арон, Ж.Фурастьє.

Деконструкція – пізнавальний методологічний принцип французького **постмодерніста Ж. Дерріди** (1930–2004 рр.), проаналізований у роботі «Про граматологію» (1967 р.), сутність якого полягає у постійній заміні слів та речень тексту шляхом розбирання системи понять, сформованих навколо знаку як елементу тексту; особлива стратегія стосовно тексту, яка включає в себе одночасно і його «деструкцію», і його реконструкцію.

Деїзм – релігійно-філософське вчення, згідно з яким Бог виступає першопричиною і першопоштовхом світу, але не втручається в розвиток природи і суспільства.

Деміург – у давньогрецькій філософії (Платон) божество як творець світу; творча сила, творець.

Демократія – форма державного устрою, що характеризується наявністю представницьких установ і участю народу в управлінні державою.

Детермінізм – філософське вчення про об'єктивний закономірний взаємозв'язок і взаємообумовленість явищ матеріального та духовного світу, наявність причини у кожному процесі, її проявлення через різні форми випадковості.

Дескрипція (латин. *describere* – описувати) – описове висловлювання, що може бути істинним або хибним. У логіці – мовний вираз, що використовується для позначення одиничних предметів за допомогою опису їх властивостей або відношень до інших об'єктів.

Дефініція – логічне визначення змісту певного поняття.

Діалектика – вчення про розвиток, його універсальний характер, внутрішні протиріччя речей як джерела їх розвитку; вчення про загальний характер зв'язку, який визначає цілісний, системний характер світу.

Діалектичний метод – філософський метод, який полягає у визнанні загального зв'язку і розвитку явищ, джерелом яких є суперечності.

Діалог (грец. *dialogos* – розмова, бесіда) – форма мовно-мислительної комунікації, в якій схрещуються два чи більше різноспрямованих потоки думок з метою з'ясувати спільні точки взаємопорозуміння та окреслити їх розбіжності.

Дійсність – все те, що має реальне, наявне буття.

Догмат – у теології положення релігійного віровчення, що затверджені вищою церковною інстанцією і визнаються як вищі, абсолютні й незаперечні істини.

Дуалізм (латин. *dualis* – двоїстий) – філософське вчення, яке ґрунтується на твердженні про одночасну наявність матеріальної та духовної субстанції як першооснови всього суцього.

Дух – поняття, що означає творче першоначало організації та розвитку світу. При цьому дух може виступати як поняття (панлогізм), як субстанція (пантеїзм), як особистість (теїзм, персоналізм).

Душа – синонім терміна психіка; сукупність психічних і моральних якостей людини.

Еволюція – одна з форм руху, розвитку у природі й суспільстві – безперервна, поступова кількісна зміна, на відміну від революції – докорінної зміни, переходу одного з якісного стану в інший.

Ейдос – у давньогрецькій філософії вид, образ і прообраз речі; ідея.

Екзистенціалізм – філософська течія XIX–XX ст., що висуває на перший план абсолютну унікальність існування людини та її пере-

живання, внутрішнє буття людини, вказує на безодню буття, непомітну в перебігу повсякденних справ.

Експеримент – науковий дослід, спостереження за досліджуванним явищем у штучно встановлених умовах.

Емпіризм – напрям у теорії пізнання, що визнає чуттєвий досвід за початкове знання та вважає, що зміст знання може розумітись як опис цього досвіду або зводиться до нього.

Епікуреїзм – моральне вчення, що виходить із етичних ідей давньогрецького філософа Епікура, за яким найвищі моральні чесноти досягаються у стані блаженства.

Естетика – філософська дисципліна про закономірності художнього освоєння людиною світу, про сутність та форми творчості по законах краси.

Етика – філософська дисципліна, об'єктами вивчення якої є моральні норми та система людських взаємин, які визначаються традиціями і звичаями.

Життя – сутнісна ознака процесів органічного світу та людського існування, що пов'язана зі здатністю до цілеспрямованого відтворення й саморегуляції.

Загальне – всеохопна категорія для означення визначеної множини предметів, явищ і процесів, що принципово тотожні у своїй основі.

Закон – філософська категорія для позначення необхідного, суттєвого, істотного, стійкого та загального зв'язку, який встановлюється і повторюється між явищами та предметами, процесами об'єктивної та суб'єктивної реальності.

Зміст – внутрішній зв'язок елементів і процесів організованої певним чином системи матеріальних і духовних явищ.

Знання – форма засвоєння результатів пізнання, для якої характерне визнання їх істинності.

Знак – матеріальний, чуттєво сприйнятий предмет, подія або дія, що вказують на іншу річ, предмет, подію, дію. Знаки поділяються на мовні та немовні; останні, в свою чергу, поділяються на знаки-сигнали, знаки-копії, знаки-ознаки тощо.

Ідеалізація – вид абстрагування, суть якої полягає в уявному конструюванні так званих ідеальних об'єктів, тобто об'єктів, які не існують у дійсності, але дослідження яких дозволяє значно спростити складні системи.

Ідеалізм – загальне позначення філософського напрямку, послідовники якого розуміють дух, свідомість, мислення, психічне як першооснову дійсності, а матерію, природу, матеріальні речі розглядають при цьому як похідні від духовного, від свідомого. Існують дві основні

форми ідеалізму: об'єктивний і суб'єктивний. Об'єктивний ідеалізм абсолютизує об'єктивний зміст свідомості, переважно її раціонально-логічну сторону, відстоює ідею первинності світового розуму, надлюдської, позасуб'єктивної свідомості. Суб'єктивний ідеалізм абсолютизує ті чи інші сторони індивідуально-почуттєвого буття людини, індивідуальну свідомість, волю, емоції, відчуття тощо. Для суб'єктивного ідеаліста світ, дійсність є лише сукупністю почуттів.

Ідеальне – суб'єктивний образ об'єктивного світу, який виникає у процесі цілеспрямованої діяльності людини і є одним з її моментів. Ідеальне протилежне матеріальному на кшталт відношення свідомість–матерія.

Ідеологія – сукупність ідей, теорій, принципів, що виражають усвідомлені соціальні інтереси, прагне представити особистий інтерес як загальний і подає ідеали, які не можуть бути повністю здійснені.

Ідея (грец. *idea* – вигляд, образ, начало) – форма духовно-пізнавального відображення певних закономірних зв'язків і відношень зовнішнього світу, спрямована на його перетворення.

Ідентифікація (латин. *Identifico* – ототожнювати) – процес встановлення тотожності невідомого об'єкта відомому на основі збігу ознак, опізнання.

Імператив (лат. – владний, наказовий) – вимога, наказ, закон. У І. Канта загальнозначуща моральна вимога на протигагу особистому принципу (максимі).

Індетермінізм (лат. – невизначений, необмежений) – філософське вчення, що заперечує об'єктивну зумовленість явищ природи, суспільства і людської психіки, необхідний і закономірний зв'язок між ними.

Індивід – конкретний представник людського роду.

Індивідуальний – особистий, властивий лише даному індивідууму; розрахований на одну особу; поширений на кожного зокрема.

Індукція – один із методів наукового дослідження. Індуктивний висновок – це рух знання від одиничних стверджень до загальних положень. Індукція пов'язана з дедукцією, вони доповнюють одна одну.

Інстинкт – сукупність поведінкових актів організму, спрямованих на збереження життєвих функцій будь-якої істоти і виду в цілому; чуття, несвідоме спонукання до чого-небудь.

Інтелект – розум, здатність до мислення, особливо до вищих його форм.

Інтерпретація – тлумачення, пояснення, розкриття смислу чого-небудь.

Інтуїція (лат. *intuitio*, від *intueor* – уважно дивлюсь) – здогад, проникливість, які ґрунтуються на попередньому досвіді; у філософії –

безпосереднє осягнення істини без наукового досвіду й логічних умовиводів.

Іронія (грец – удаване незнання, прихований глум) – естетична категорія, яка означає, що в зовні позитивну оцінку явища вкладено зміст, протилежний безпосередньо висловленому чи вираженому. Іронія Сократа – філософський принцип пошуку істини через сумнів.

Ірраціоналізм (лат. irrationalis – нерозумний, несвідомий) – філософське вчення, згідно з яким розумові як основному видові пізнання протиставляються інстинкт, віра, інтуїція.

Істина – правильне, адекватне відбиття дійсності в думці.

Істина абсолютна – повне і вичерпне знання про дійсність, гносеологічний ідеал.

Картезіанство – вчення французького філософа, математика Р. Декарта (латинізоване ім'я Cartesius – Картезій, звідси і назва).

Категоричний імператив – категорія філософії І. Канта, що позначає належну поведінку людини, відповідно до свободи волі й загальних вимог.

Категорія – у філософії найбільш загальні, ґрунтовні поняття, що відображають найістотніші, закономірні зв'язки та відносини реальної дійсності та пізнання.

Кількість – філософська категорія для позначення просторово-часових властивостей предметів та явищ об'єктивної дійсності, що виявляються у їх взаємодії з іншими предметами та явищами.

Концепція (латин. concersio – розуміння) – форма наукового пізнання, специфічна система розуміння та трактування реального світу; основна ідея будь-якої теорії.

Космос – Всесвіт, структурно організований і впорядкований світ як ціле.

Креаціонізм (лат. creatio – створення) – ідеалістичний напрям у біології, який стверджує, що виникнення всіх форм життя є наслідком божественного творіння.

Критерій (грец. kriterion – засіб судження) – мірило достовірності людських знань, їх відповідності об'єктивній дійсності.

Культура – специфічний засіб організації та розвитку людської життєдіяльності, що представлена в продуктах матеріальної та духовної праці, в системі суспільних норм, в духовних цінностях, в сукупності ставлення людей до природи, між собою та до самих себе.

Логіка – філософська наука про мислення, його закони, форми, прийоми та правила, застосування яких дозволяє в процесі пізнання досягти об'єктивної істини і взємопорозуміння сторін. Сьогодні відомі формальна, діалектична, математична, символічна логіки. Поняття «логіка»

вживається також для позначення необхідного зв'язку предметів та явищ світу: – логіка речей, логіка мікросвіту, логіка подій тощо.

Логос – термін давньогрецької філософії, що вживався у значеннях «слово», «закон» і розумівся як об'єктивна закономірність.

Людина – вищий ступінь космічно-органічного життя, суб'єкт суспільно-історичної діяльності та культури.

Магія (грец. *mageia* – ворожба, чаклунство) – різновид ранніх релігійних вірувань і чаклунських дій, за допомогою яких людина первісного суспільства намагалася примусити уявні надприродні сили (фетишів, духів тощо) певним чином втрутитися в її життя.

Масвтика – пізнавальний метод, вироблений Сократом, допомагає народженню істини.

Макрокосм, макрокосмос – світ (космос), Всесвіт.

Максима (лат. *maxima* – основне правило, принцип) – узагальнююче правило, зразок.

Масова свідомість – норма суспільної свідомості; сукупність станів свідомості, котрі виявляються на рівні певної соціальної спільності людей.

Масове суспільство – поняття сучасної соціальної філософії, що використовується для позначення певних специфічних рис сучасного суспільства (індустріалізація, урбанізація, стандартизація виробництва, масове споживання, бюрократизація суспільного життя, розповсюдження засобів масової інформації). Джерелами теорії **М. с.** стали погляди представників соціально-політичної думки XVIII–XIX ст., зокрема французького вченого А. де Токвіля, який використовував такі доводи для критики буржуазного суспільства, що розвивалось, звинувачуючи його в обмеженні свободи та нерівноправності.

Матеріалізм (латин. *materialis* – речовинний) – філософський напрям, що визнає об'єктивність навколишнього світу, а матерію єдиною його субстанцією. У сучасній філософській думці цей термін часто замінюється терміном «реалізм»

Матерія – фундаментальна філософська категорія, що означає спільну нестворювану і незнищену основу всіх речей, їх змін і форм, що здійснюється самочинно поза людською свідомістю. З початку XX ст. використовують філософське визначення матерії як категорії для позначення об'єктивної реальності, тобто того, що існує поза нашою свідомістю.

Метатеорія (грец. *Meta* – після, за, позаду) – різновид теорії, що аналізує різноманітні властивості структури, закономірності, методи та прийоми дослідження, які притаманні іншій теорії, котра трактується як об'єктна або предметна; виконує методологічну функцію що до

певної наукової галузі; застосовується зазвичай під час дослідження логічних теорій (металогіка) та основ математики (метаматематика). Об'єктом дослідження **М.**, як правило, є формальні властивості предметної теорії, внаслідок чого вона попередньо формалізується та представляється у вигляді формального обчислення та формулюється за допомогою метамови. **М.** охоплює сукупність теоретичних положень, які виступають схематичними відображеннями предметної теорії.

Метафізика (грец. meta і physika – після фізики) – загально філософський метод пізнання, ґрунтований на визнанні сталості, запереченні внутрішнього та зовнішнього взаємозв'язку між предметами та явищами.

Метод (грец. metodos – шлях дослідження) – спосіб практично-го та теоретичного освоєння дійсності.

Методологія (від метод і грец. логос – вчення) – 1) вчення про методи пізнання та перетворення дійсності; 2) сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці.

Механіцизм – однобічний метод пізнання, що ґрунтується на визнанні механічного руху як єдиного способу існування її змін; зведення більш складних матеріальних утворень до простих елементів.

Мислення – активний процес відображення за допомогою абстракції суті речей та процесів дійсності. Вища форма цілеспрямованого й узагальненого пізнання суб'єктом істотних зв'язків і відносин між предметами і явищами, а також у творенні нових ідей і програмуванні дій. Здібність до мислення формувалася в процесі постановки та вирішення практичних та теоретичних проблем.

Міра – філософська категорія, що виражає єдність кількісних та якісних характеристик об'єкта; межа, порушення якої призводить до зміни об'єкта.

Міркування – послідовне викладення суджень або умовиводів.

Міф – історично перша форма світоглядного відображення світу, що ґрунтується на оповідях і переказах і характеризується синкретичною єдністю художньо-образного, морального та пізнавального і практичного освоєння дійсності.

Міфологія – одна з ранніх форм світогляду; засіб розуміння природної та суспільної дійсності на ранніх стадіях історичного буття. Міфологічному мисленню властиві особливе сприйняття суб'єкта та об'єкта, предмета та знака, речі та слова, істоти та її імені, простору та часу, відносин, походження та суті тощо. Міфи утверджували прийнятну для свого часу систему цінностей, підтримували та санкціонували певні норми поведінки. Уже на ранніх стадіях розвитку міфологія містила в собі в нерозчленованому (синкретичному) ви-

гляді всі форми суспільної свідомості: релігію, мистецтво, науку, мораль, філософію тощо.

Мова – система знаків, яка служить позначенню предметів та процесів дійсності, для людського спілкування, обміну думок. Мова невідривно пов'язана з мисленням, є матеріальною оболонкою думок. Мова є засобом фіксації, накопичення, зберігання, створення та передачі соціальної інформації, що складає необхідну умову прогресу пізнання. Поряд з природними мовами створюється штучні мови, необхідні для досягнення точності, однозначності в передачі інформації.

Модель – у методології науки аналог певного фрагмента природної чи соціальної реальності; виступає в дослідженні як замітник або представник предмета, явища системи. Це умовний образ чи зразок якого-небудь об'єкта або системи об'єктів. Важливою особливістю моделі є аналогічність, подібність, рівність, схожість, тотожність її в якому-небудь відношенні з оригіналом.

Моделювання – метод дослідження об'єктів пізнання на їх моделях; побудова та вивчення моделей реально існуючих речей та явищ. За характером моделей виділяються предметне та знакове інформаційне моделювання.

Модернізм – світоглядно-мистецький напрям ХХ ст., що ґрунтується на запереченні методів, зразків, норм класичного мистецтва, утвердженні суб'єктивізму і формалізму.

Модус (лат. *modus* – міра, спосіб) – властивість предмета, притаманна йому лише в деяких станах, на відміну від атрибута – невід'ємної властивості предмета у всіх його станах.

Можливість – філософська категорія, що виражає імовірну тенденцію виникнення предмета.

Монада (грец. *monas* – одиниця, неподільне) – у деяких філософських системах найпростіша неподільна замкнена єдність, першооснова.

Монізм – філософське вчення, що за першооснову буття бере один першопочаток – або матерію, або дух. Можливість розглядання різноманітності явищ світу з позицій визнання якої-небудь однієї, єдиної основи. Відрізняють ідеалістичний та матеріалістичний монізм.

Мораль – система поглядів і уявлень, сукупність норм і правил, які визначають поведінку людей, їхні обов'язки стосовно суспільства і одне одного.

Моральна свідомість – форма індивідуальної та суспільної свідомості, що ґрунтується на усталеній системі моральних норм, оцінок і принципів і відображає моральні відносини.

Натурфілософія (лат. natura – природа і філософія) – філософія природи, змоглядне тлумачення природи, яке розглядається в її цілісності. Натурфілософія є історично ранньою формою філософії.

Наука – сфера суспільної діяльності людини, функцією якої є вироблення та теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність. Поняття науки містить як процес отримання нового знання, так і наслідок цієї діяльності – суму одержаних на цей час знань, що створюють у сукупності наукову картину світу.

Науково-технічний прогрес – цілісний взаємозумовлений поступ науки і техніки, що ґрунтується на широкому пізнанні та застосуванні зовнішніх сил і закономірностей природи.

Необхідність – фундаментальна філософська категорія, що визначає внутрішній стійкий зв'язок явищ та об'єктів, який обумовлений попереднім їх розвитком та всією сукупністю наявних умов їх існування.

Неоплатонізм – містичний та ідеалістичний напрям у філософії, що виник у III–V ст. н. е. в Римській імперії. На основі платонізму намагався поєднати різні системи античної філософії.

Неопозитивізм – філософська течія XX ст., представники якої вбачали завдання філософії в аналізі мовних форм знання. Віденський гурток (М. Шлік, Р. Карнап, Нейрат) зводив філософію до логічного аналізу мови науки, спираючись на принцип верифікації. У руслі аналітичної філософії, частиною якої є лінгвістична філософія (Л. Вітгенштейн), об'єктом аналізу стала природна мова. Відтак, неопозитивісти вважали, що філософські проблеми виникають внаслідок неправильно вживання мови.

Неотомізм – течія сучасної католицької філософії, яка ґрунтується на вченні Фоми Аквінського про принцип гармонії віри та розуму (Маритен, Жильсон); стверджується нерозривний взаємозв'язок теології, одкровення, раціонального богослов'я та метафізики.

Несвідоме – термін психології для позначення сфери психічної діяльності, яка не бере участі у свідомому ставленні людини до світу і проявляється через інтуїцію, мимовільний спогад, гіпнотичний стан, сновидіння тощо.

Нескінченне – категорія, що виражає невідривно пов'язані між собою протилежні сторони об'єктивного світу, необмежену множину просторових структур світу, принципову незамкненість усіх матеріальних систем, нестворюваність та незнищуваність світу, вічність його буття, кількісну невичерпність явищ світу, нескінченну багатоманітність його властивостей, взаємозв'язків форм буття та тенденцій розвитку.

Нігілізм – світоглядно-філософська позиція, що ґрунтується на запереченні культурних цінностей, релігійних і моральних норм, історичного минулого.

Ніцшеанство – філософська течія, в основі якої лежать ідеї Ф. Ніцше «про переоцінку всіх цінностей європейської духовної культури і звернення до ірраціоналізму і суб'єктивізму».

Номіналізм – філософське вчення доби схоластики, прибічники якого стверджують, що реальними є лише одиничні, індивідуальні речі, а універсалії (загальні поняття) є лише імена речей. Відтак, імена існують не в дійсності, а лише в мисленні.

Ноосфера – оболонка Землі, що охоплена розумною діяльністю людини.

Об'єкт – конкретна річ, явище або процес, на які спрямована пізнавальна активність суб'єкта.

Об'єктивна істина – в теорії пізнання такий зміст людських знань, який не залежить від волі та бажань суб'єкта.

Об'єктивний – такий, що існує поза свідомістю та незалежно від неї; *о. реальність* – матеріальний світ у всій його багатогранності, все, що існує насправді незалежно від людської свідомості; безсторонній, неупереджений, такий, що відповідає дійсності.

Об'єктивний ідеалізм – один із напрямів філософії, що визнає первинність духу (ідеї) щодо матеріального світу.

Образ – виникає як узагальнення різноманіття існуючих схожих предметів, людей, явищ тощо. Найбільш поширене поняття художнього образу.

Онтологія – вчення про буття і розділ філософії, що вивчає ґрунтовні принципи буття, найбільш загальні сутності та категорії сутності.

Особистість – людський індивід в аспекті його соціально-культурних якостей, що формуються у процесі історично конкретних видів діяльності і суспільних відносин. Особистість – стала система соціально значущих рис, які характеризують індивіда як члена того чи іншого суспільства.

Пантеїзм (грец. усе і Бог) – філософсько-релігійне вчення, за яким Бог є безособовим началом, розлитим по всій природі, тотожним з нею або з її субстанцією.

Патристика (лат. pater – батько) – один з провідних напрямів ідеології в епоху середньовіччя, що мав на меті тлумачення біблійних текстів, питань теології тощо.

Персоналізм (лат. personalis – особистий) – теїстичний напрям сучасної західної філософії, прибічники якого визнають особистість

первиною творчою дійсністю та вищою духовною цінністю, а увесь світ виявленням верховної особистості – Бога.

Підсвідоме – поняття, яке визначає факт належності людині вчинків і дій, що здійснюються автоматично, рефлекторно (їх причина лежить поза межами свідомості), а також уві сні, під гіпнозом, у стані сильного сп'яніння.

Пізнання – процес цілеспрямованого активного відображення світу у свідомості, процес отримання знань про властивості, закони дійсності. Це процес ідеального засвоєння світу.

Плюралізм – філософська позиція, згідно з якою існує декілька чи певна множина незалежних концепцій дійсності, що не зводяться одна до іншої та розглядаються як рівноправні.

Позитивізм – філософський напрям, прибічники якого розглядають позитивне знання, як знання, що продукують природничі та спеціальні науки. Заперечують філософію як науку, визначаючи за нею лише функцію узагальнення знання конкретних наук.

Поняття – форма логічного мислення, що узагальнює повторюване і суттєве в речах та явищах, фіксує певні загальні властивості предметів дійсності.

Постмодернізм – сукупне визначення тенденцій і процесів, що намітилися в культурній самосвідомості розвинутих країн Заходу в останню чверть двадцятого століття. Цей термін може вживатися в якості певного способу світосприйняття (значною мірою суб'єктивованого та релятивізованого), а також як певне світовідчуття й оцінка пізнавальних можливостей людини, її місця та ролі в навколишньому світі.

Постпозитивізм – течія в сучасній західній філософії науки, що склалася в 60–70-х роках ХХ ст. як спроба подолати деякі найбільш одіозні недоліки неопозитивізму.

Прагматизм – філософський напрям, що виник у США в 1870-х роках. Прибічники його досліджували механізм діяльності як основної форми життя, інтерпретуючи пізнання як перехід від сумніву до віри. Віру тут розуміють як готовність чи звичку діяти визначеним засобом, а істину – як успіх, як корисність ідеї для досягнення мети.

Практика – сукупна цілеспрямована соціальна діяльність людства в його історичному розвитку, що містить такі моменти, як потреба, мету, мотив, цільову діяльність, засоби досягнення цілі, результат. Практика становить загальну основу, рушійну силу розвитку людського суспільства та пізнання, а однією з її форм є технічна діяльність.

Праця – цілеспрямована діяльність людини, у процесі якої вона за допомогою засобів праці впливає на навколишнє середовище з метою задоволення своїх потреб.

Предмет – те, що вилучене із світу об'єктів у ході пізнання чи практичної діяльності.

Природа – це важлива категорія, що, насамперед, визначає невідворотність відтворення і збільшення існуючого у певних межах, а тому природа – це **при-рід**. У широкому розумінні – це все суще, увесь світ у різноманітті його форм і проявів.

Причина – філософська категорія, яке визначає певні особливості існування явищ, дія яких спричиняє, визначає або створює інше явище.

Провіденціалізм (лат. providentia – передбачення, провидіння) – теологічне розуміння причин суспільних подій як прояву волі Бога, а їхнього сенсу – як наперед визначеного наміру Бога.

Простір – форма буття матерії, що характеризується такими властивостями, як протяжність, структура, взаємодія, упорядкованість, зв'язок явищ.

Протилежності – це взаємопов'язані сторони єдиного, які одночасно охоплюють і виключають одна одну, знаходяться у відношенні єдності та боротьби.

Психіка – поняття філософії та психології, яке означає активність живих організмів, здатних завдяки високій організації нервової системи до відповідних рухових реакцій. Психіка людини охоплює як підсвідомі, так і свідомі процеси, включаючи особисті емоційні, вольові та ментальні характеристики.

Психоаналіз – одна з теоретичних засад фрейдизму, загальна теорія і метод лікування нервових і психічних захворювань, запропоновані З. Фрейдом у кінці XIX – на початку XX ст.

Раціоналізм (лат. rationalis – розумний, від ratio – розум) – 1) у широкому розумінні – філософський напрям, що протиставляє містици, теології, ірраціоналізмові переконання у здатності людського розуму пізнавати закони розвитку природи і суспільства; 2) напрям у теорії пізнання, який, на протигагу сенсуалізмові (емпіризмові), вважає єдиним джерелом і критерієм пізнання розум (теоретичне мислення).

Редукція – прийом мислення, що стверджує можливість зведення одних явищ до інших, значущих для даної системи.

Релятивізм (лат. relativus – відносний) – 1) принцип відносності людських знань; 2) суб'єктивно-ідеалістичне вчення, яке абсолютизує відносність людських знань, заперечує моменти абсолютно істинного в них і на цій підставі заперечує об'єктивну істину, пізнаваність світу.

Рефлексія – (лат. reflexio – обернення назад, відображення) – термін для позначення такої риси людського пізнання, як дослідження самого пізнавального акту, діяльності самопізнання, що дає змогу розкрити специфіку духовного світу людини.

Розвиток – спрямована закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів. У результаті розвитку виникає якісно новий стан об'єкта.

Рух – одне з фундаментальних понять філософії та науки, що характеризують спосіб існування явищ світу, вказуючи на їхню внутрішню активність та взаємодію з іншими явищами. Рух характеризує всі зміни, які відбуваються з предметами та явищами світу.

Свідомість – фундаментальна філософська категорія, яка означає властивий людині спосіб ставлення до світу через вироблену систему знань, закріплених у мові, в усіх її смислах і значеннях. В різних філософських системах свідомість розглядають як субстанцію або основу буття; як властивість високоорганізованої матерії, вищу ідеальну форму відображення та духовного освоєння світу. Свідомість існує у двох формах як індивідуальна та суспільна.

Світогляд – систематизований комплекс уявлень, оцінок та установок людини, що забезпечують цілісне бачення та усвідомлення світу і місця в ньому людини разом із життєвими позиціями, програмами та іншими спонуками поведінки, активного діяння взагалі.

Свобода – спроможність і можливість людини діяти відповідно до своїх інтересів та цілей в умовах наявності вибору. Свобода пов'язана з відповідальністю людини за свої дії та інше. Свобода без відповідальності перетворюється на свавілля.

Свобода волі – один з аспектів свободи, в якому розкривається здатність людини приймати рішення зі знанням справи, панувати над собою.

Секуляризація (лат. *saecularis* – мирський, світський) – процес звільнення всіх сфер життєдіяльності людини і суспільства від впливу релігії.

Сенс життя – притаманне людині регулятивне поняття, система знань і оцінок, яка виправдовує та тлумачить певні моральні норми та цінності, визначає напрями доцільної діяльності індивіда.

Сенсуалізм (лат. *sensualis* – чуттєвий, від *sensus* – почуття, відчуття) – напрям у теорії пізнання, який визнає відчуття єдиним джерелом знань. Протилежний раціоналізмові.

Синергетика (грец. *sinergia* – спільна дія) – науковий напрям, який досліджує процеси самоорганізації в природних, соціальних і когнітивних системах.

Скептицизм (грец. *skeptikos* – недовірливий, той, хто досліджує) – філософське вчення, що піддає сумніву можливість достовірного пізнання об'єктивного світу.

Соліпсизм (лат. *solus* – один, єдиний та *ipse* – сам) – крайня форма суб'єктивного ідеалізму, згідно з якою єдиною реальністю є

свідомість суб'єкта, його «Я», а об'єктивна дійсність – продукт свідомості.

Соціальна роль – відповідний прийнятим нормам спосіб поведінки людей залежно від їх статусу або позиції в суспільстві, у системі міжособистісних відносин. Засвоєння соціальних ролей – важлива складова процесу соціалізації особистості, обов'язкова умова вростання в суспільство людей, собі подібних.

Спокій – здатність матеріальних систем, процесів знаходитись в сталому рівноважному стані: збереження речами їх якості. Спокій – це одна із сторін руху, тому рух можна визначити як єдність сталості та мінливості.

Спостереження – цілеспрямоване вивчення та реєстрація властивостей та зв'язків об'єкта, що спирається в основному на такі чуттєві здібності людини, як відчуття, сприйняття, уявлення. У процесі спостереження ми одержуємо знання про зовнішні сторони, властивості, ознаки об'єкта, який розглядається.

Сприйняття – процес відображення дійсності у формі чуттєвого образу об'єкта. Сприйняття дає цілісну інформацію про об'єкт, який діє безпосередньо на декілька органів чуттів, синтезуючи окремі почуття.

Субстанція – одне з фундаментальних понять онтології, що дозволяє зводити чуттєву множинність та мінливість властивостей до чогось постійного та самостійно існуючого.

Суб'єкт (лат. *subjectum* – те, що лежить в основі) – носій певного роду діяльності; у теорії пізнання – свідома істота, що пізнає.

Суб'єктивне – те, що властиве суб'єктові, визначається його діяльністю; психічна, духовна діяльність людини як суб'єкта; знання і переживання суб'єктом самого себе; індивідуальність пізнання різних людей.

Сублімація (лат. *sublimo* – високо піднімаю, підношу) – одне з основних понять теорії психоаналізу, особливий вид відхилення інстинктів від притаманної їм спрямованості і переключення їх енергії на досягнення соціальних і культурних цілей.

Суперечність – це відношення протилежностей як сторін єдиного цілого, момент в розвитку відношень між протилежностями, їх загострення.

Схоластика – тип середньовічної філософії, цілком підпорядкованої релігії. Мала на меті обґрунтування, систематизацію і захист теології за допомогою раціоналістичних засобів.

Сцієнтизм та антисцієнтизм (лат. *scientia* – знання, наука) – філософсько-світоглядні орієнтації ХХ ст. Сцієнтизм орієнтується

перш за все на результати та методи природничих та технічних наук і вірити в їх здатність вирішити також всі соціальні проблеми. Антисцієнтизм – це песимістичний погляд на здатність науки та техніки забезпечити соціальний прогрес; критикує саму ідею науково-технічного прогресу людства.

Табу – категорична заборона певних дій, порушення якої нібито неминуче призводить до тяжкої кари.

Теїзм (грец. Theos – Бог) – релігійний світогляд, в основі якого лежить розуміння Бога як особи, що створила світ і втручається в його події.

Теологія, богослов'я – вчення про Бога, побудоване на основі логіко-схоластичних тлумачень Святого письма. Теологія виступає догматичним обґрунтуванням, «теоретичним» змістом, серцевиною релігії.

Теорія (від грец. розглядаю, досліджую) – 1) Система поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення та пояснення будь-якого явища; 2) Вища, розвинена форма організації наукового знання, яка дає цілісно уявлення про закономірності та істотні зв'язки певних галузей дійсності – об'єктів даної теорії.

Технократія – поняття, що означає політичну владу технічних спеціалістів на основі наукового знання.

Томізм – напрям філософії католицизму, заснований на вченні Томи Аквінського.

Тотемізм – форма родової суспільної самосвідомості, для якої характерна віра в спільне походження і кровну спорідненість між певною родовою групою людей і певним видом тварин, рослин, рідше – тим чи іншим предметом або явищем природи.

Тотожність – рівність деяких предметів, збіг усіх їхніх властивостей, що дає змогу розглядати їх як один і той самий предмет.

Трансцендентний – той, що лежить поза межами свідомості й пізнання.

Універсалії – філософський термін, який вживався для позначення загальних понять (стіл, люди) на відміну від одиничних (конкретний стіл, конкретна людина). Широко використовувався в середньовічній схоластиці.

Універсум – філософський термін для позначення об'єктивного світу як цілості, що перебуває в постійному саморусі й кожна частина якої є ланкою в нескінченному ланцюгу розвитку матерії.

Утопія (грец. букв. неіснуюче місце) – термін, яким позначають ідеальні, науково необґрунтовані проекти взірцевого суспільного устрою.

Уявлення – відтворення образу предмета у свідомості, без безпосередньої взаємодії з ним, але на основі попереднього чуттєвого досвіду.

Факт – у звичайному розумінні – це дійсна подія, випадок. Факт науковий – на емпіричному рівні початок пізнання, щось безпосередньо дане, зафіксоване приборами чи органами чуття. Факт науковий на теоретичному рівні – елемент системи знань, невіддільний від мови опису, виражений у знаковій формі.

Фаталізм (лат. *fatalis* – визначений долею) – концепція, за якою хід подій у природі, суспільстві, житті кожної людини наперед визначено Богом, його волею.

Феномен та Ноумен (грец. *phainomenon* – те, що з'являється). Феномен – явище, що дане нам у досвіді, в актах чуттєвого сприйняття. Ноумен – те, що лежить за межами почуттів, щось умоглядне, мислиме абстрактно.

Феноменологія – напрям у західній філософії та культурі ХХ ст., заснований Едмундом Гуссерлем. Центральне у феноменології – це ідея та вчення про час, що дозволяє досліджувати утворення чистого смислу, очищеного від міфологічних, наукових, ідеологічних, повсякденно-побутових установок, схем. Свідомість для Гуссерля по суті не предметна і не може бути уявлена як об'єкт, що визначається причинно чи функціонально та знаходить себе як направленість на предмет, як буття усвідомленості. Це виражається у різниці значення та предмета, значення та знака, значення та образу. Час у феноменології виступає як основа збігу феномена та його опису.

Філософія (любов до мудрості) – система найбільш загальних понять про дійсність, про універсальні властивості та процеси світу, теоретична форма світогляду.

Філософія життя – напрям у західній філософії кінця ХІХ – початку ХХ ст. Ф. Ніцше, А. Бергсон та їх прибічники звернулись до дослідження життя як первинної реальності в її цілісності й неподільності на матерію та дух, буття та свідомість, оскільки поняття життя – багатозначне і його можна розуміти в біологічному, культурно-історичному та духовному аспектах.

Флуктуація (лат. *fluctuation* – хитання) – випадкові відхилення від простежуваних середніх значень фізичних величин, які характеризують систему, що складається з великої кількості елементів і підлягає не динамічним, а статистичним законам.

Функціоналізм – один з компонентів системного підходу, суть якого полягає у виявленні функцій окремих елементів і підходів певного соціального утворення.

Футурологія (лат. – майбутнє і логія) – галузь наукових знань, що охоплює перспективи розвитку соціальних процесів; вчення про майбутнє.

Фрейдизм – загальна назва шкіл, що застосовують психологічне вчення Фрейда для пояснення явищ культури, творчості, суспільної діяльності. Фрейдизм слід відрізнити від психоаналізу як конкретного методу вивчення підсвідомих психічних процесів.

Цінність – соціально і культурно значущі для людини явища та речі світу.

Ціннісна орієнтація – утворення ідейного плану, який має організуючий, регулюючий та направляючий характер, включає когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти. Вона є одним із фундаментальних компонентів менталітету, який розкриває багатство складових людської більшості.

Цивілізація (лат. – громадянський, державний) – 1) форма існування живих істот, наділених розумом; 2) синонім культури, сукупність матеріальних і духовних досягнень суспільства; 3) відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі й часі, що може мати ієрархічні рівні (наприклад, антична цивілізація, римська цивілізація). Термін запровадив В. Р. Мірабо (1757 р.).

Цинізм (вчення античної школи кініків, Діоген) – презирливе ставлення до культури суспільства, до його духовних і особливо моральних цінностей та загальноприйнятих норм поведінки; безсоромність.

Час – основна форма існування матеріальних явищ, яка характеризує їх послідовність, змінюваність одне одним, відокремленість різних стадій розвитку, тривалість процесів. Час має безповоротну направленість від минулого через сучасне до майбутнього.

Штучний інтелект – фрагмент реальності, що виник внаслідок людської діяльності як спроба моделювання і відтворення здатності людини мислити. Нині однією з поширених форм втіленої ідеї виступає персональний комп'ютер та система комп'ютерів, об'єднаних в Інтернет.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Горський В. С., Кислюк К. В. Історія української філософії: підруч. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.
2. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, А. Ф. Карась, М. П. Требін та ін.; за ред. В. В. Середи, М. М. Цимбалюка. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 428 с.
3. Філософія. Словник: персоналії, категорії, поняття та терміни / В. С. Бліхар, Н. В. Гайворонюк, М. П. Гетьманчук, М. М. Олексюк та ін.; [ред. М. П. Гетьманчука]. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 228 с.
4. Філософія: навч. посібник для студентів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України/авт. кол.; за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 344 с.
5. Філософія як історія філософії (за заг. ред. В. І. Ярошовця). – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 648 с.

Додаткова:

1. Адо П'єр. Що таке антична філософія / П'єр Адо; пер. з фр. – К.: вид. Новий Акрополь, 2014. – 248 с.
2. Алістер Макграт. Небезпечна ідея християнства. Протестантська революція: історія від шістнадцятого до двадцять першого століття / Макграт Алістер. – К.: Дух і літера, 2017. – 664 с.
3. Андрущенко В. П. Історія соціальної філософії: (Західноєвропейський контекст): підручник для студ. вищих навч. закл. / Національний ун-т ім. Тараса Шевченка; Інститут вищої освіти АПН України. – К.: Тандем, 2000. – 406 с.
4. Антологія сучасної філософії науки, або усмішка ASIMO / за наук. ред. В. П. Мельника та А. С. Синиці. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 568 с.
5. Афанасенко В. С., Горlach М. І., Данильян О. Г., Дзьобань О. П., Квіткін П. В. Соціальна філософія: підруч. для вищої шк. – Х.: Прапор, 2007. – 687 с.
6. Бауман Зігмунт, Донскіс Леонідас. Плинне зло / Зігмунт Бауман, Леонідас Донскіс. – К.: Дух і літера, 2017. – 216 с.
7. Бессонов Б. Н. История философии: учебное пособие для академического бакалавриата / Б. Н. Бессонов. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – 278 с.

8. Білодід Ю. М. Філософія. Український світоглядний акцент: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. – К.: Кондор, 2006. – 356 с.
9. Бліхар В. С. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії: монографія / В'ячеслав Бліхар; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 515 с.
10. Бойченко М. Соціальна філософія як загальна соціальна теорія та навчальна дисципліна / М. Бойченко // Філософська думка. – 2013. – № 5. – С. 60.
11. Бюлер Дитрих. Відповідальність за майбутнє / Дитрих Бюлер; пер. з фр. – К.: Стилос, 2014. – 157 с.
12. Возняк С. М., Голянич М. Ю., Москаленко Ю. М. Філософська думка України: імена та ідеї: навч.-метод. посіб. / Прикарпатський ун-т ім.Василя Стефаника. – 2-е. вид., доп. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – 135 с.
13. Волинка Г. І. Філософія Стародавності і середньовіччя в освітньому контексті: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. – К.: Вища освіта, 2005. – 543 с.
14. Гоббс Томас. Левіафан / Томас Гоббс. – пер. з англ.– К.: Дух і літера, 2007. – 248 с.
15. Гринів О. Історія української філософії / Олег Гринів. – Львів: Тріада плюс, 2015. – 302 с.
16. Давньоруське любомудріє: Тексти і контексти / Нац. ун-т «Киево-Могилянська акад.»; упор.: О. Вдовина, Ю. Завгородній. – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2006. – 400 с.
17. Історія філософії: Словник / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Філософський факультет. Кафедра історії філософії / В. І. Ярошовець (заг. ред.). – К.: Знання України, 2005. – 1199 с.
18. Казанова Хосе. Релігійна та секулярна динаміка нашої глобальної доби.; пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2017. – 264 с.
19. Кант Імануель. Прологмени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука/ Імануель Кант; пер. з нім. – К.: ППС, 2005. – 178 с.
20. Кебуладзе Вахтанг. Феноменологія досвіду / Вахтанг Кебуладзе. – К.: Дух і літера, 2017. – 264 с.
21. Козловський Віктор. Кантова антропологія: джерела, констеляції, моделі / Віктор Козловський. – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська Академія», 2015. – 596 с.

22. Кралуок П. М. Історія філософії України: навчальний посібник / П. М. Кралуок. – Острог: Вид. Національного університету «Острозька академія», 2013. – 652 с.
23. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: Логос, Софія, Розум: підручник [для студ. вищих навч. закл.]. – К.: Книга, 2007. – 432 с.
24. Кремень В. Інноваційна людина як мета сучасної освіти / В. Кремень // Філософія освіти. – 2013. – № 1. – С. 7–22.
25. Лакс Майкл. Метафізика / Майкл Лакс. – К.: Дух і літера. – 2016. – 584 с.
26. Людина в сучасному світі. В трьох книгах. Книга 1. Філософсько-культурологічні виміри: колективна монографія / [А. Ю. Васюків, Н. П. Гапон, Г. Т. Гнатишак та ін.]; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 577 с.
27. Мельник В. П. Філософія. Наука. Техніка: Методолого-світоглядний аналіз / В. П. Мельник: монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 592 с.
28. Монтень Мішель. Проби. т. 1, т. 2 / Мішель Монтень; пер. з фр. – К.: Дух і літера, 2005. – 365 с.
29. Ніва Жорж. Європа метафізики і картоплі / Жорж Ніва. – К.: Дух і літера, 2002. – 306 с.
30. Пітер ван Інваген. Нарис про свободу волі. – К.: Дух і літера, 2016. – 344 с.
31. Поцюрко М. Філософія: навч.-метод. посібник / Марія Поцюрко. – Львів: Сполом, 2014. – 276 с.
32. Пашук А. І. Нариси з історії філософії середніх віків: підруч. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 712 с.
33. Попович Мирослав. Бути людиною / Мирослав Попович. – К.: Вид. дім, 2017. – 336 с.
34. П'янзін С. Д. Основи соціальної філософії: навч. посіб / С. Д. П'янзін. – Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2014. – 152 с.
35. Рижак Л. Філософія: підручник / Л. Рижак. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 650 с.
36. Рижак Л. Філософія як рефлексія духу: хрестоматія / Л. Рижак. – 2-е вид., перероб., доп. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 532 с.
37. Рікер Поль. Сам як інший / Поль Рікер. – пер. з фр. – К.: Дух і літера, 2000. – 450 с.
38. Рікер Поль. Ідеологія та утопія / Поль Рікер. – пер. з фр. – К.: Дух і літера, 2005. – 383 с.

39. Рікер Поль. Інтелектуальна автобіографія. Любов і справедливість / Поль Рікер; пер. з фр. – К.: Дух і літера, 2009. – 114 с.
40. Рьод Вольфганг. Шлях філософії: з XVII–XIX ст. / Вольфганг Рьод. – пер. з нім. – К.: Дух і літера, 2009, – 388 с.
41. Сошніков Андрій. Історія філософії: навчальний посібник для студентів всіх спеціальностей / Андрій Сошніков. – Харків: Майдан, 2016. – 162 с.
42. Становлення нової соціокультурної дійсності в Україні / А. Ф. Карась [та ін.]; за заг. ред. В. П. Мельника. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017. – 307 с.
43. Парсонс Талкот. Соціальна структура і особистість / Талкот Парсонс; пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2011. – 338 с.
44. Паскаль Блез. Думки / Блез Паскаль; пер. з фр. – К.: Дух і літера, 2009. – 704 с.
45. Татаркевич Владислав. Історія філософії / Андрій Шкраб'юк (пер. з пол.). – Л.: Свічадо, 1997. Т. 1: Антична і середньовічна філософія. – 456 с.
46. Татаркевич Владислав. Історія філософії / Олег Гірний (пер.), Януш Саноцький (пер.) – Л.: Свічадо, 1997. Т. 2: Філософія Нового Часу до 1830 року. – 352 с.
47. Федів Ю. О., Мозгова Н. Г. Історія української філософії: навч. посібник. – К.: Україна, 2001. – 509 с.
48. Ушкалов Леонід. Ловитва невтомного птаха: життя Григорія Сковороди / Леонід Ушкалов. – К.: Дух і літера, 2017. – 368 с.
49. Федів Ю. О., Мозгова Н. Г. Історія української філософії: навч. посібник. – К.: Україна, 2001. – 509 с.
50. Філософія XX–XXI століть: імена: біограф. словник. – К.: Фенікс, 2011. – 211 с.
51. Філософія. Частина I. Історія світової філософії. Частина II: навчальний посібник / В. Л. Петрушенко, Є. Г. Бразуль-Брушковський та ін. – Львів: вид-во Львівської політехніки, 2013. – 172 с.
52. Філософія. Частина II. Історія української філософії. Фундаментальні проблеми сучасної філософії: навчальний посібник / В. Л. Петрушенко, Є. Г. Бразуль-Брушковський та ін. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – 160 с.
53. Філософія глобальних проблем сучасності: монографія / В. П. Капітон, О. В. Капітон, В. В. П'ятун; Дніпропетр. держ. фін. акад. – Д.: ДДФА, 2010. – 373 с.
54. Філософія XX–XXI століть: імена: біограф. словник. – К.: Фенікс, 2011. – 211 с.

55. Філософія у публічному просторі: між академічністю й популярністю / В. Кебуладзе, А. Богачов, М. Кірізвас, О. Комаров, В. Моренець, В. Оксенюк, Р. Оксенюк, М. Препотенська, С. Пролесев, М. Шубчик // Філософська думка. – 2017. – № 1. – С. 6–27.
56. Фюрст Марія, Тринкс Юрген. Філософія / Марія Фюрст, Юрген Тринкс. – К.: Дух і літера, Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2018. – 544 с.
57. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як мета-антропології. Навчальний посібник зі словником / Назіп Хамітов, Лариса Гармаш, Світлана Крилова. – 3-е вид. – К.: КНТ, 2014 – 393 с.

Електронні ресурси:

1. Бібліотека ім. В. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. Інститут філософії ім. Г. Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.filosof.com.ua>.
3. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.
4. Справочные материалы, учебники, хрестоматии, энциклопедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/edu/ref/ref.html>.
5. Тексты. Философия XX–XXI вв. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.oba.wallst.ru/library/tema/sc/filos/for/xx_age.htm.
6. Философия без границ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://platonanet.org>
7. Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.library.lviv.ua/>
8. Наукова бібліотека ім. В. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка // <http://lib-gw.univ.kiev.ua/>
9. Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. Івана Франка // <http://library.lnu.edu.ua/bibl/>
10. Сайт Українського філософського фонду <http://www.philosophy.ua>

Авторський колектив:

Бліхар В'ячеслав Степанович
доктор філософських наук, професор

Гайворонюк Наталія Віленівна
кандидат філософських наук, доцент

Олексюк Мирон Мирославович
кандидат філософських наук, доцент

Поцюрко Олег Юрійович
кандидат філософських наук, доцент

Ярунів Михайло Іванович

ФІЛОСОФІЯ

Навчально-методичний посібник
у схемах і таблицях

Редактор – *І. Воловенко*

Коректор – *І. Воловенко*

Підписано до друку 28.02.2018 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 10,69
Тираж 100 прим. Зам. № 19

Віддруковано ПП «Арал», м. Львів, вул. О. Степанівни
Свідцтво про державну реєстрацію суб'єкта
підприємницької діяльності № 13135 від 09.02.1998 р.